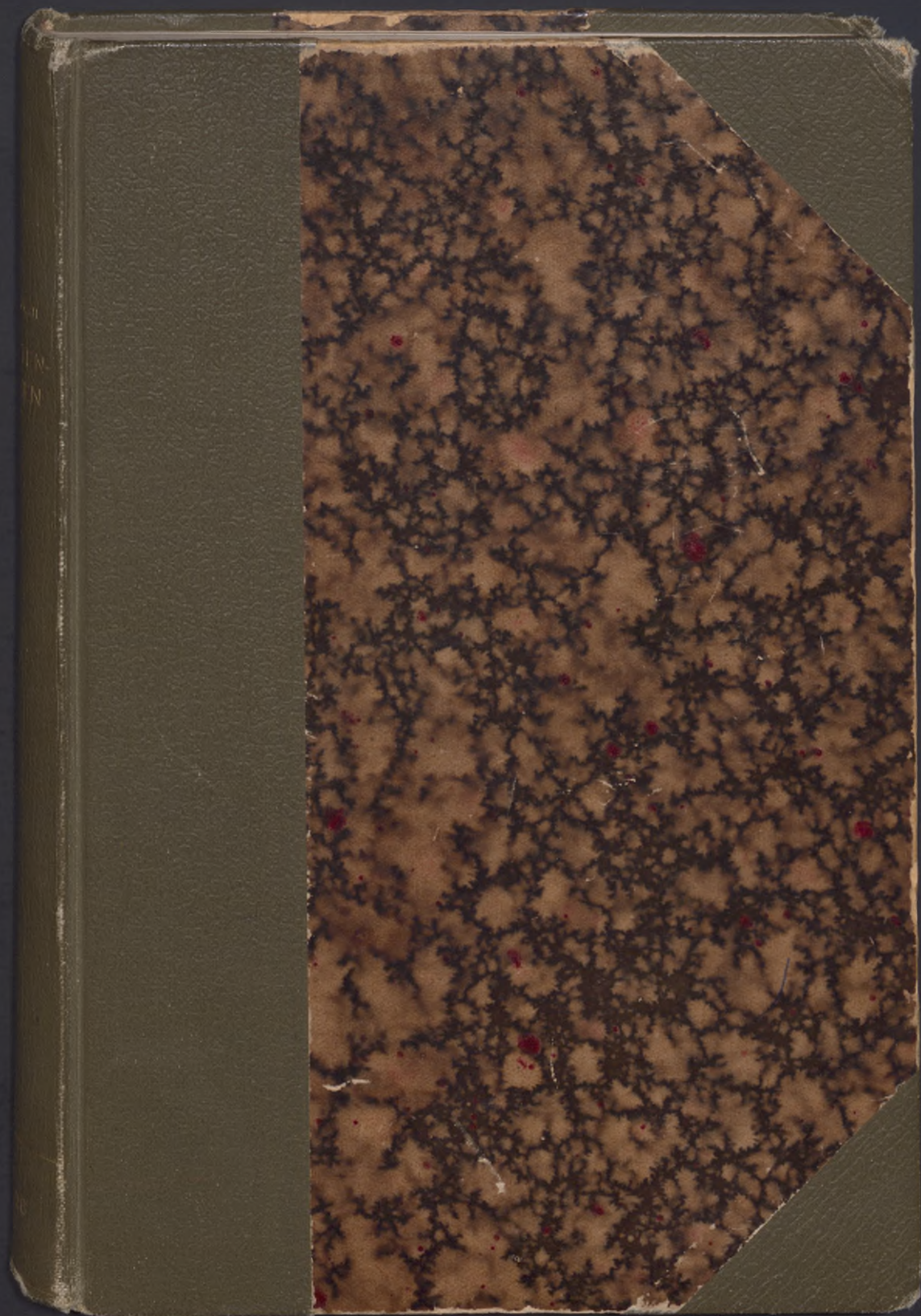

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

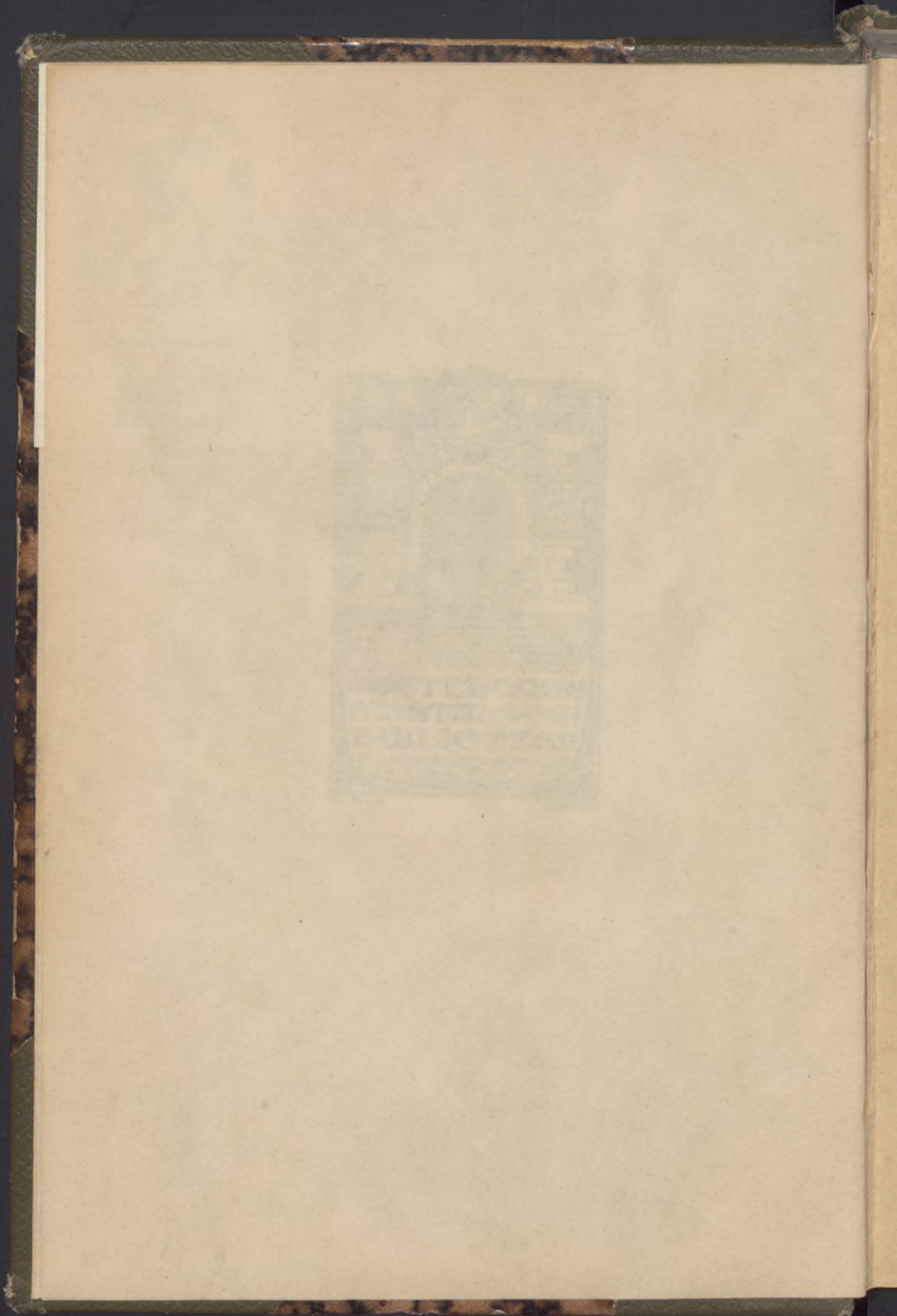

Allmänna Sektionen

Teol.
Fritänk.

Lev.
Fri'ans

Anton Nyström

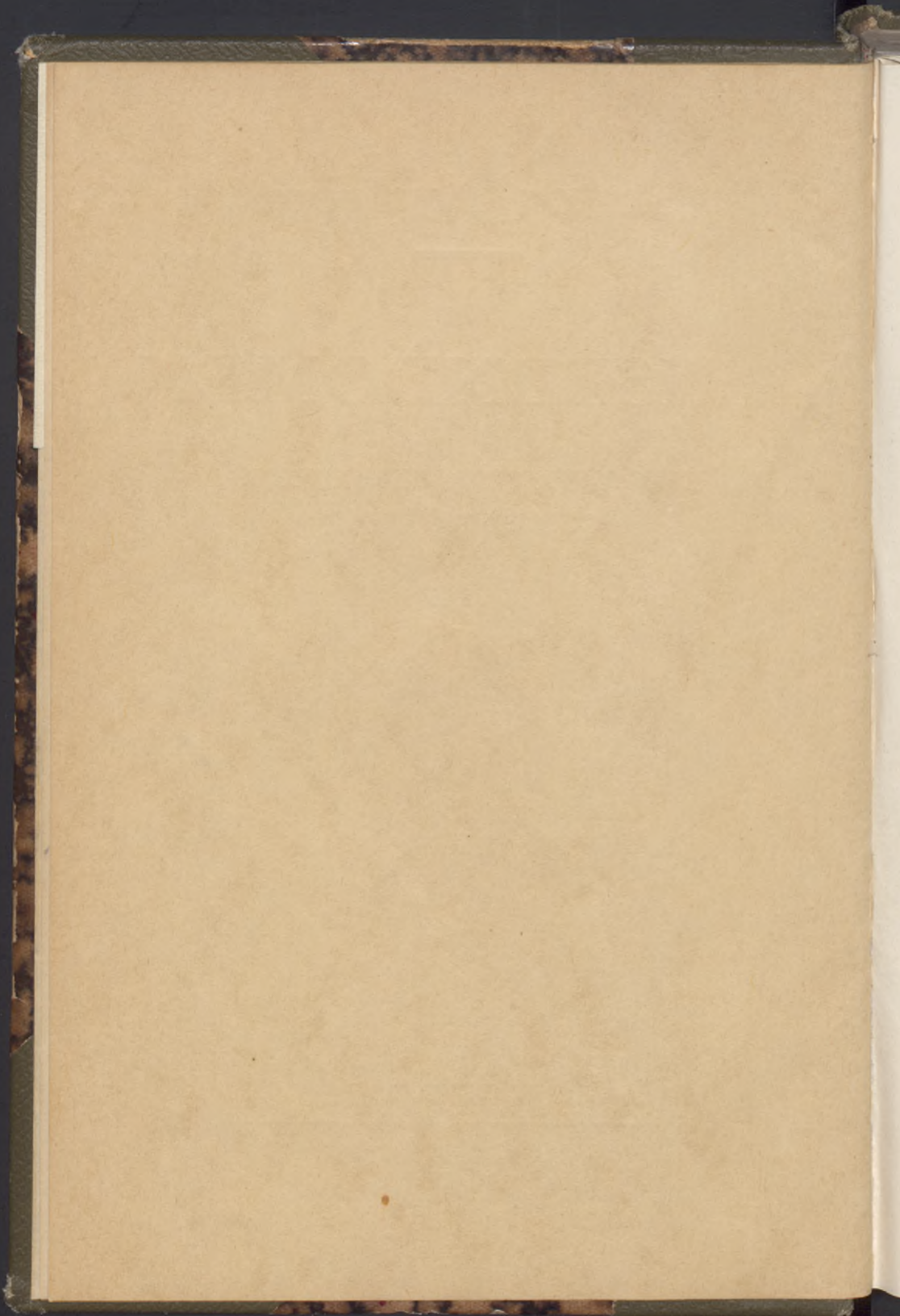
KRISTENDOMEN

DESS UPPKOMST, UTVECKLING
OCH UPPLÖSNING

STOCKHOLM

TIDENS FÖRLAG

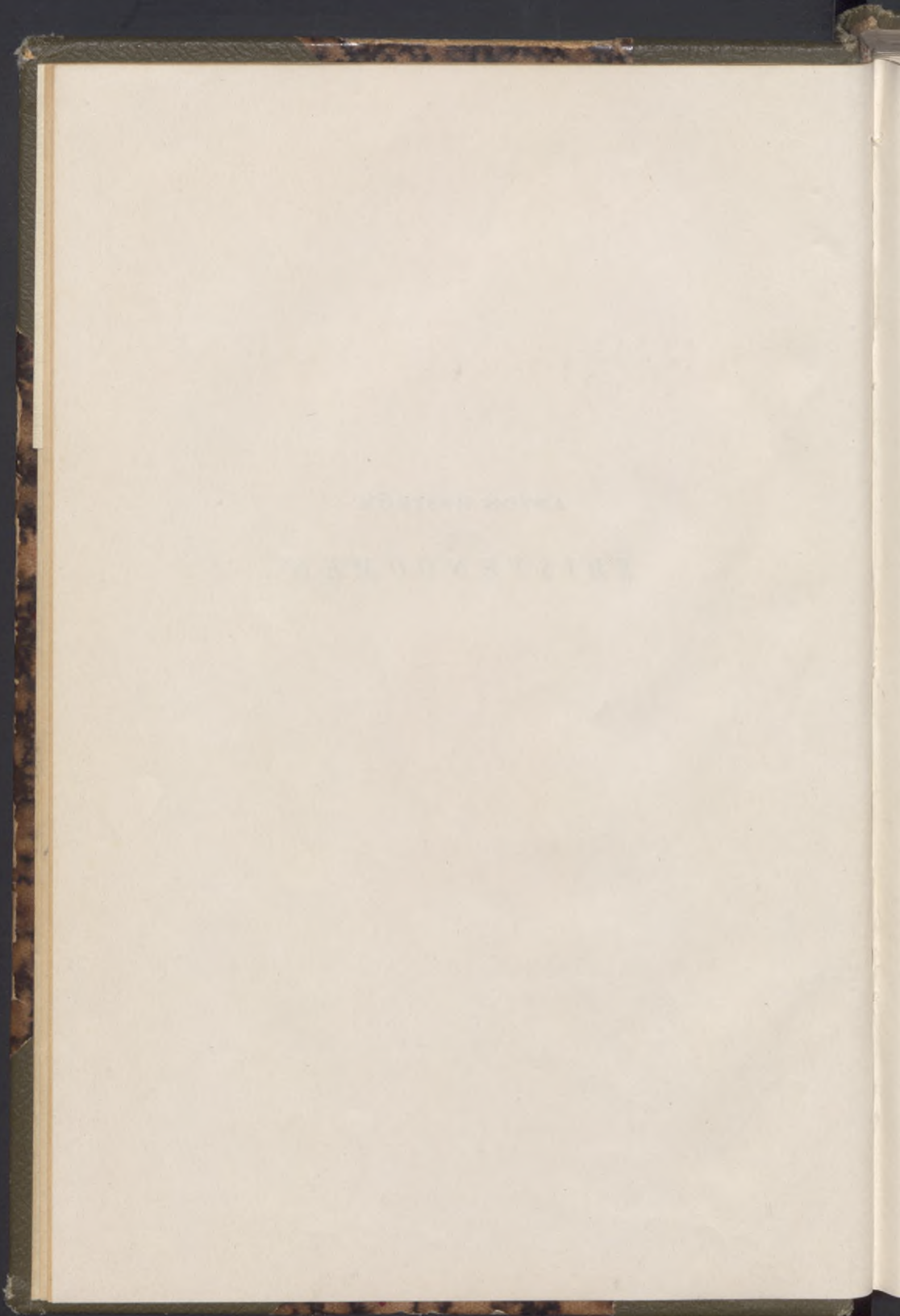

KRISTENDOMEN

AV DENNEDOMSTEN I SÖDERMANLAND

ANTON NYSTRÖM

KRISTENDOMEN

KRISTENDOMEN

DESS UPPKOMST, UTVECKLING
OCH UPPLÖSNING

AV

ANTON NYSTRÖM

Stockholm
TIDENS FÖRLAG
1926

KRISTENDOMEN

DESS UPPTÖMST UTVECKLING
OCH UPPRISNING

MARTIN LUTHER

STOCKHOLM

BOKFÖRLAGS-A.-B. TIDENS TRYCKERI

1926

Innehåll.

	Sid.
INLEDNING	1
1. ALLMÄNNA HISTORISKA FÖRUTSÄTTNINGAR	5
Senjudendomen 8.	
2. MYSTERIERELIGIONERNA. GnosticisMEN	12
Begreppet »Guds son» 16.	
3. DE ANDLIGA OCH SOCIALA FÖRHÅLLANDENA I ROMERSKA RIKET VID SLUTET AV FORNTIDEN.....	22
Den grekisk-romerska mytologin 22. Stoicismen och dess betydelse för kulturen 28. Nyplatonismen 41. Tillståndet i romerska riket under de stora kejsarna 43. Den grekisk-romerska världens upplösning 48.	
4. JESUSLEGEN DEN	53
Dikten om Jesu födelse av en jungfru 55. Vad vi kunna antaga om Jesu liv 62. Anklagelserna mot Jesus och hans död 67. Dikterna om Jesu uppståndelse, nedstigande till helvetet och himmelfärd 69. Dikten om Jesu återkomst. Millenium 77.	
5. DEN TIDIGARE KRISTENDOMEN. HELLENISMEN	80
6. KRISTENDOMENS UTVECKLING UR HEDENDOMEN	87
Dogmerna om Kristi gudom och treenigheten 87. Striderna om Kristi gudom och treenigheten. De symboliska böckerna. Mariadogmen 98. Maria-kulten 112. Överblick på den kristna läran och dess utveckling ur hedendomen 115.	
7. EVANGELIERNA. NYA TESTAMENTET. ORTODOXIN. »DEN RÄTTA TRON»	121
Åberopandet av Gamla testamentets s. k. profetior 132.	
8. DEN KRISTNA SYNDALÄRAN. KÖNSMORALEN	138
Könsmoralen 146.	
9. FÖRFÖLJELSERNA MOT DE KRISTNA	151

	Sid.
10. MOTSTÅNDARE TILL KRISTENDOMEN I FORNTIDEN.....	158
11. KRISTENDOMENS DJÄVULSLÄRA	174
Trolldoms- och häxeriväsendet 184. Häxprocesserna i Danmark och Sverige 201.	
12. KYRKANS VERKSAMHET I MEDELTIDEN.....	209
Etiska och sociala uppgifter. Ringaktning för det jordiska 209. Tron på under. Helgondyrkan 217. Utrotandet av hedendomen 222. Barbarernas omvändelse 230.	
13. KYRKAN UNDERTRYCKER FÖRNUFTET OCH HÄRSKAR MED VÅLD	238
Den intellektuella kulturen i medeltiden och kyrkans strid däremot 238. Kyrkans mord på forskare och andra kättare. Inkvisitionen 249. Kätteriförföljelser i Sverige 268.	
14. KRISTENDOMENS UPPLÖSNING. FÖRNEKELSER ÄV DOGMERNA I NYARE TIDEN. DEN VETENSKAPLIGA KRITIKEN	272
Tidigare lagar mot fritänkare i Sverige. De första kritikerna över kyrkans dogmer 272. Nyare kritiker över kyrkoläran. Åtal för religionsbrott 276. Offentliga debatter i Uppsala om kristendom och kultur 1891 281. Striden om djävulsläran 1909 283. Kristendomens upplösning på kyrkliga och akademiska områden 286.	

KRISTENDOMEN

DESS UPPKOMST, UTVECKLING
OCH UPPLÖSNING

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

KRISTEN BOWEN
Faint, illegible text in the middle of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Inledning.

Civilisationens framsteg ha ständigt berott på forskningens, humanitetens och den personliga frihetens strider mot förtryck, okunnighet och barbari, beroende på kyrkliga läror, som skyddats av den världsliga makten, så att sanningen ej kunnat förkunnas och ingen kritik av de kyrkliga dogmerna kunnat offentligen framställas förrän på allra sista tiden. Därför ha ock enfald, fördomar och grymheter ofta avgjort människornas öden och förorsakat otaligas lidanden och död. Detta har visat sig vara följden av den kristna kyrkans dogmer, som för ungefär 1½ årtusende sedan uttänkts på grundvalen av tidigare barndomsföreställningar hos orientens folk.

Då detta arbete avser att utgöra en exakt och vetenskaplig framställning av kristendomens uppkomst och utveckling har jag ej kunnat syssla med teologernas läror och uttalanden annat än som föremål för kritik.

Det tager sig besynnerligt ut att se, hurusom teologerna kalla *teologin* en *vetenskap*. I *Norbecks "Lärobok i teologi"* säges, att "teologin är en vetenskap om religionen eller *vetenskapen om Gud* och gudomliga ting" och att "all religion har sin källa i *gudomlig uppenbarelse*". Då ju månggudsdyrkan också var religion, borde teologin anses vara en vetenskap om *gudarna*. I själva verket är teologi liktydig med *mytologi*, och den betecknade fordom mänsklighetens tidigaste föreställningar om tilldragelsernas natur. Vi se, att teologin

av kristna författare kallas "*kyrklig religionsvetenskap*", att dess uppgift är att "begreppsmässigt klargöra och framställa den kristna *trons* förutsättningar, innehåll och livsyftringar" och att den framställer sitt innehåll på ett *vetenskapligt* (= kritiskt noggrant) sätt" (*A. Arnman*: "Den kristna tros- och sedeläran").

Mot dessa uttalanden måste jag framhålla, att teologin ej kan anses som en vetenskap, utan blott utgöres av religiösa spekulationer på givna *dogmatiska förutsättningar*, som utgå från *tron*. Därmed ha dessa spekulationer förlorat varje anspråk på att vara vetenskap, ty vetenskap är *förutsättningslös, systematisk, fri forskning* utan alla dogmer.

Varje teologisk religion, kristendomen ej mindre än forntidens polyteistiska religioner, är *magisk* eller grundad på föreställningen om övernaturliga väsendens magiska eller mysteriösa inflytande, d. v. s. *undret*. Teologins ovetenskaplighet synes bäst av dess erkännande av *undren*, som den gör till en grundval för religionen. Ett typiskt svar på frågan om undren giver biskop *U. L. Ullman* (i "Den kristna Tros- och Sedeläran"): "Med under förstås sådana tilldragelser, som äro en verkan av *Guds personliga ingripande* i världen. Undren ske så, att Gud utan förmedling av naturens egna krafter och dess vanliga lopp skapande frambringa *någon-ting alldeles nytt* i världen. Undren stå alltid i förbindelse med Guds rikets upprättande och utveckling, med frälsningshistoriens tilldragelser. Främst tänka vi härvid på den gudomliga återlösarens *person, hans död och uppståndelse*".

Huru man med denna åskådning kan kalla teologin en vetenskap, är alldeles obegripligt.

Då teologerna sakna studier i de exakta vetenskaperna och den objektiva, kritiska historien, äro de ohjälpligt bundna av sina illusioner och förutfattade meningar och taga legender för faktiska tilldragelser. Sina spekulationer avfatta de emellertid i ett dogmatiskt system, som utgår från antagna gu-

domliga uppenbarelser som ej tål vid några ändringar eller att utvecklas vidare. Riktigt anmärker *Gibbon* (i "Rom. kejsardömets avtagande och fall"): "*Teologerna* må utöva den angenäma skyldigheten att måla *religionen* såsom *nedstigen från himmelen* och strålande i sin ursprungliga renhet. En sorgligare plikt åligger *historieskrivaren*. Han måste upptäcka den oundvikliga blandningen av *villfarelse* och *fördärv* som förenades med henne".

Ända in i vår tid har från gammalt uttalats av kristna författare, att kristendomen framträdde som en ny religion, som var oändligt upphöjd över alla föregående och hade en övernaturlig upprinnelse. Att denna mening kunnat uppstå och allt fortfarande sprides, har berott på obekantskap med forntidens förhållanden. Forskningen, i synnerhet den nyare, har visat kristendomens sammanhang med tidigare religioner och ådagalagt intigheten i läran om en särskild gudomlig uppenbarelse, som uppdiiktats i Nya testamentet. Att börja med var kristendomen en judisk företeelse och sedan blevo dess dogmer en kompromiss med rådande åskådningar hos de folk, där den nya läran förkunnades, massans vidskepligheter samt grekiska filosofier.

Under det att de tidigare kristna med Paulus i de hedniska religionerna ej sågo annat än mörker och gjorde deras gudar till djävlar, har det genom forskningen visat sig, att kristendomen själv blev en väsentligen hednisk religion genom upptagande av föreställningar i hedniska mytologier.

För att ådagalägga detta, har jag i efterföljande arbete måst ställa framställningen av kristendomens uppkomst på en bred grundval.

Det har varit nödvändigt att skildra huvuddragen i de gamla mysteriereligionerna och gnosticismen samt framställa de viktigaste filosofiska spekulationerna i den grekisk-romerska världen, liksom ock de sociala förhållandena i romerska riket under de första århundradena.

Kyrkans etiska och sociala uppgifter ha vederbörligen skildrats. Dess undertryckande av förnuftet på grund av dess dogmsystem, dess strid mot den intellektuella kulturen och dess förföljelser mot forskare o. a. kättare eller dess urartningar ha emellertid måst upptaga en betydande del av arbetet, och dessa skildringar visa, att dogmkristendomen har en fruktansvärt sorglig historia.

Sedan den allmänna upplysningen börjat segra i nyare tiden, har kyrkans välde, väsentligen stött på den världsliga makten, småningom minskats och en märklig upplösning av kristendomen börjat visa sig, särskilt genom den vetenskapliga kritiken, som omsider ej kunnat hindras av föråldrade lagar. Skildringarna härav visa, att de dystra tiderna äro förbi och att den andliga utvecklingen har att uppvisa lysande framgångar.

Stockholm i september 1926.

Anton Nyström.

Första kapitlet.

Allmänna historiska förutsättningar.

Bland forntidens främreasiatiska folk utbildades tidigt, eller årtusenden f. Kr., tanken att få slut på de ständiga krigen mellan skilda folk genom att sammanföra dem i ett större rike; en världsstat tänkte man sig skulle grundas av en mäktig konung, en *Messias*. Denna tanke uppstod såväl bland babylonier som egyptier och fortplantades av assyrier, perser och judar samt slutligen ock av greker och romare.

Väntan på en *gudomlig fredsfurste* fanns sålunda långt före Jesu tid, varom vittnesbörd finnas bl. a. i talrika inskrifter, som den nyare främreasiatiska fornforskningen bragt i dagen. Den mäktige konungen, som skulle förverkliga världsfreden, var ingen vanlig människa, utan "Guds son", som visserligen hade en jordisk moder, men *ingen mänsklig fader*, utan tillkommit på underbart sätt sålunda, att en jungfru befruktats av den högste guden. Flera historiska personer, babyloniska och assyriska konungar, Cyrus och Alexander den store, vilka bildat världsriken, som syntes betrygga freden, berättas ha haft samma underbara födelse av en jungfru och kallades *Messias*. Och *Messias'* död var enligt legenden lika hemlighetsfull som hans födelse; uppståndelse och himlafärd omtalas ock om alla, som kallats så.

Under århundradet före Alexander den store förbereddes det hebreiska språkets tillbakaträngande av det *aramaiska*, en process, som fortgick oavbrutet under det grekiska övertaget, som, trots grekiska kolonier i Palestina, icke förmådde i vidsträcktare mån utbreda grekiska språket, åtminstone ej bland judarna. Ehuru hebreiskan upphört att vara folkets språk, var den fortfarande den lags språk, vars uppfyllande var tidens religiösa ideal, liksom även kultens. Ju mera tanken på den offentliga kulten och dess lagenliga förrätande betingade nationens tillvaro och uppfyllandet av dess förhoppningar, desto större anseende erhöles alla de personer, som sitt kall likmätigt befattade sig med densamma, och småningom fick översteprästen ett hedersrum bland de förnämsta i samhället. Kring honom slöto sig talrika prästsläkter som ett slags prästerlig adel.

En släkt fanns likväl, som icke kunde tryckas ned under de andra prästfamiljerna, det var Davids, som lika mycket utmärktes för sin anherres stora ära som av profeternas spedomar. Om ock denna släkt under vanliga förhållanden sköts i bakgrunden, så framträdde den åter så mycket mera, så snart *föreställningen om en Messias* började livligare sysselsätta tankarna. Man jämförde nutiden med den tid, då nationens egna kungar voro herrar i landet och långt utom detsamma, och judiska folket vandes att föreställa sig forntiden i besittning av allt det goda det åtrådde, och som man alltmer förband detta med religion och kult, sökte man också den storhet, man tillade forntiden, just i den religiösa blomstringen och lagens fullkomliga herravälde. Därför framträdde de *messianska förhoppningarna på framtiden* så mycket starkare, som det nutida samhället ej fått belöningen för sin lydnad mot lagen.

Denna tillförsikt underhölls av studiet av de *profetiska skrifterna*. Hos profeterna, i synnerhet *Hesekiel*, framträdde tanken, att Jahve skulle åter upprätta Israels folk.

Davids hus är här kallat att även i det nya riket stå i spetsen för Guds folk. Hos andra profeter, såsom *Zacharja* och *Jeremias*, är Messias den gudasända kung, som övervinner hedningarna, bringar världsfreden och är ett av Gud med särskilda gåvor för sitt kall utsänt väsen.

En särskild anledning att ytterligare befästa och utbilda Messiasshoppet gavs av de fruktansvärda förföljelser, med vilka Syriens kung Antiokos IV Epiphanes, d. v. s. "den ädle", hemsökte folket omkr. 170 f. Kr., då hans ätt Seleuciderna härskade i landet. På denna tid tillkom den fantastiska skrift, som fått namn av *Daniels bok* och sedermera tjänade som mönster för en del "uppenbarelseböcker", bland vilka "Johannes uppenbarelse" intager en så bemärkt plats. I Daniels bok, som gav Messias-idén en förändrad form, framträder med all önskvärd tydlighet förhoppningarna på ett messianskt rike, som skall tillintetgöra de jordiska rikena och vara ett i evighet bestående *världsrike*; här talas också om "människones son" såsom det kommande världsríkets symbol, ehuru den fromme juden i denna bild såg den kommande kungen i gudsriket, *Messias*.

Daniels bok som sannolikt är skriven 167 f. Kr. innehåller ytterligare en profetia om en allmän världsdröm och om det kommande livet, i det där säges: "Och många de som under jorden sovande ligga, skola uppvakna, somliga till evigt liv, somliga till evig försmädelse och blygd". Här läses sålunda om de dödas uppståndelse.

Dessa messianska idéer finnas närmare utvecklade i *Henochs bok* från slutet av 2:a århundradet f. Kr. Här kallas Messias ideligen "människosonen"; men ehuru författaren ställer honom inom de mänskliga varelsernas led, har han dock före världsskapelsen funnits till!

Tydligen har Zoroasters lära inverkat på den förändring, som Messias-idén undergick. Läran om djävulen, om goda och onda andar och deras inverkan på människorna, om

ett liv efter detta och den slutliga världsdomen utbildades hos judarna först efter den persiska exilen. På den nya Messias-idén inverkade, såsom Ignell framhåller (i "Messias-idén"), otvivelaktigt ännu mer det förändrade politiska tillståndet, varí judafolket på den tiden befann sig, såväl som det allmänna sedetillståndet, utmärkt av otro och sedefördärv. Först i ett annat tillstånd än jordelivet kunde man bida den lycksalighet, som de messianska löftena innehöllo.

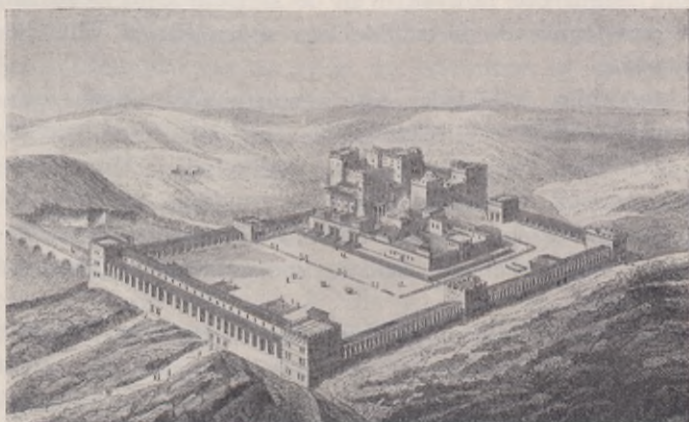
Senjudendomen.

Under den sista tiden av det judiska statsväsendets bestånd splittrades detta av partier bland vilka *fariseerna* och *sadduceerna* blevo av politisk betydelse, medan åter *esseerna* spelade en obetydlig roll och stodo fjärran från all sysselsättning med statsangelägenheter.

Den nya judiska adeln torde ej ha sett något ont däri, att deras härskare överstepräster ingingo fördrag och förbund med de hedniska romarna och funno det alldeles i sin ordning, att de regerade i enlighet med den världsliga klokhetens bud och till folkets fördel. Så tänkte framför allt de rika judar, som voro genomträngda av grekisk bildning, även för dem bibehöll visserligen lagen sin gällande kraft, men däremot förkastade de den dittills gällande traditionen för lagens utläggning och tillämpning; en annan, väsentligen friare metod att lära och efterleva densamma infördes. Representanterna för denna riktning, hos vilka översteprästen Johannes Hyrcanus sökte sitt stöd, erhöilo till följd härav hedersnamnet *sadduceer*, eller anhängare av översteprästen *Zadoks barn*. Den föreskrivna tempeltjänsten uppfylldes de på fullt lagenligt sätt, men därmed ansågo de också förhållandet mellan Gud och hans folk ordnat, och de föraktade fariseernas småaktiga bestämmelser. De för-

kastade ock dessas tro på ett liv efter detta, på en Guds försyn i småsaker och på en mellan Gud och människan stående andevärld. Nu spelade de de fördragsammes, upplystes och levnadsglades roll, men folkets sympati hade de ej.

Folket vände sig däremot uteslutande till *fariseerna*, vilka utgått ur asideernas samfund under Judas Mackabeus' strider mot Antiokos Epiphanes, i vilka de togo ivrig del, så länge lagens giltighet framhölls. För fosterlandet såsom så-

Jerusalems tempel

dant hade de intet sinne; däremot var lagens upprätthållande allt för dem. Men icke nog därmed; de hyste den uppfattningen, att de kunde överbjuda Guds lag, och i sin ävlan att uppskatta varje särskild gärning efter storlek och värde för att efter summan av skenbart värdefulla prestationer bestämma höjden av en människas sedliga fullkomlighet, glömde de, att denna sedlighet icke bestämmes av ansträngningarnas storlek och än mindre av framgången, utan endast av levnadsmålets högre betydelse.

Med tiden blevo fariseerna folkets ledare, som vördnadsfullt hälsades och vanligen kallades *rabbi*, d. v. s. herre,

stundom även fader eller mästare, och i synagogorna samt vid gästbud fingo de gärna intaga de förnämsta platserna. Fariseer voro de *skriftlärde*, som voro teologer och vilkas huvuduppgift var att allt bättre lära känna och tillämpa lagen och att åt andra överlämna denna kännedom. Olika meningar hos samtida skriftlärde utjämnades genom disputationer och dylika förhandlingar ägde rum i templets förgård; även olärde kunde därvid komma med inkast och göra frågor och få svar. Vad de skriftlärde på detta sätt överensstämmande fastställde blev sedan gängse rätt eller *Halakka*.

Med tiden ombildades och kompletterades Gamla testamentets sedliga och religiösa utsagor, och denna ombildning kallades *Haggada*, d. v. s. "berättelse". Därav framgick *Talmuds* första del *Mischna*, "studium" eller "lära", lagens fulländning. Senare tillkom den resonerande, fantastiska delen av Talmud, *Gemara*, som undersöker Mischnas tolkningar.

Bland skriftlärda på Herodes I:s tid framstodo särskilt *Hillel* och *Schammai*, som avveko från varandra i flera punkter. De hade många lärjungar, men man vet ej mycket om deras meningar; av Hillel har man dock bevarat flera vackra ordspråk, som visa, att han eftertryckligt betonade sedlig kraft.

De fromma judarna hyste den djupaste vördnad för Jerusalems tempel, som var det yttre tecknet på Guds förbund med Israel. Fariseerna och de skriftlärda utarbetade i de minsta detaljer ritualen vid kulten och offren i templet; de tillskrevo dessa en hög betydelse; de voro välbehagliga gärningar inför Gud. Här som i alla forntida religioner voro i den naiva folktron offren gåvor, som skulle utvisa kärlek och tacksamhet samt blidka gudomens vrede eller försona folkets synder. Med tiden uppstod opposition mot denna föreställning; och apokalypterna förklarade, liksom de gamla

profeterna, att offer och kult icke krävdes av Gud, utan att hans dyrkan skedde i ett rättfärdigt liv.

*

Omkring 100 år före Jesus finner man en sällsam blandning av judiska och hedniska element i *esseernas* hemlighetsfulla sekt, som på Jesu tid räknade omkring 4,000 medlemmar. Esseerna bildade ett över hela Palestina utbrett samfund, som avhöll sig från templet, därför att de förkastade blodiga offer. Det var något för judendomen helt och hållet främmande och bröt sig ur den kyrkliga enheten. Samfundets mål var ett heligt liv, och medel att nå denna helighet voro en lång lärotid, som var och en, som önskade bli medlem av samfundet, måste genomgå; vidare ovillkorlig lydnad mot överhuvudet, nära samlevnad av medlemmarna, egendomsgemenskap och avhållsamhet från äktenskapet. Stor enkelhet rådde vid måltiderna, bad och tvagningar företogs ofta, alltid buros vita kläder. Esseerna drevo ingen handel. Envar arbetade för alla och slaveriet förkastades. Egna präster funnos, vilka förrättade böner vid måltiderna. Moses sattes utomordentligt högt. Esseerna höllo strängt på sabbatens firande. Så vitt man känner av deras skrifter, som höllos hemliga, men vilkas innehåll på något sätt delvis blivit bekant, synas de var morgon ha i sina böner anropat solen. De trodde, att efter döden kommo de goda själarna till ett lyckligt land på andra sidan av oceanen, de onda till en dyster och kall ort, där de pinades utan återvändo.

Många tankar, som omfattades av esseerna, återfunnos i Henochs bok, såsom de goda och de onda själarnas öde, solens anropande m. m. På esseernas seder och föreställningar ha tydligen dels babyloniska och persiska, dels grekiska inflytanden gjort sig gällande.

Att Jesus skulle ha tillhört esseernas samfund, såsom somliga velat antaga, är ej sannolikt; men han kan väl ha tagit djupa intryck av deras lära ochandel.

Andra kapitlet.

Mysteriereligionerna. Gnosticismen.

En märklig företeelse i den hellenistiska världen var under fyra århundraden de vid vår tidsräknings början framträdande *mysteriereligionerna*, som kommo från främre Asien och Egypten och fingo betydande spridning, dels genom handeln, särskilt i Antiokia och Alexandria, dels genom de romerska soldaterna.

Mysterium betyder ursprungligen *hemlighet*, och *mysterier* kallade forntidens greker vissa slag av hemlig kult. De voro en egendomlig gudstjänst, som blott var tillgänglig för de invigda, "mysterna", sedan de genomgått många prov och ceremonier. I kulten ingingo rening, botövning, offer, processioner, sång och dans, och kulten utövades nattetid vid fackelsken och musik. Myter, symboler och allegorier voro förhärskande i kulten, som i allmänhet gällde legender om en gudoms lidande och död. Bland mysteriereligionerna blevo mest spridda Mithrakulten, som fördes av hemvändande romerska legioner från Persien till Europa, samt Isis-kulten, som från Egypten fördes till 67 städer i Mindre Asien, Grekland, Italien, Palestina, Syrien, Indien, Persien, eller hela den dåtida världen, där gudinnans missionärer drogo fram, vunno adepter och grundade helgedomar till hennes ära. Ännu finnes kvar det restaurerade Isis-templet i Pompeji. Isiskulten blev mest spridd i Syriens skilda provinser,

där sinnena voro väl förberedda därför, genom extatiska och visionära "uppenbarelsen" och religiösa svärmerier.

I dessa trakter är det ock som *kristendomen* framträdde och vann anhängare; den hellenistiska miljön, den andliga dispositionen för mystik gjorde kristendomens erövring av så många sinnen lätt, i synnerhet som den fick sina anhängare främst bland de lägre samhällsklasserna, alldeles som mysteriereligionerna.

Kristendomen är ock i själva verket en mysteriereligion. Då med mysterium menas något för människan obegripligt och därför endast är föremål för tro, ej vetande, betecknar ock den kristna teologin såsom *mysterier* treenigheten, Guds människoblivande, försoningen, underverken och sakramenten.

Alla dessa mysteriereligioner voro, liksom kristendomen *frälsningsreligioner*; de avsågo att frälsa från det onda och giva hopp om salighet i ett himmelskt liv. De tävlade om sinnena med kristendomen, och i tredje århundradet är Mithrakultens anhängare kristendomens farligaste motståndare, Mithra Kristi värsta medtävlare. Hans kult fick genom de romerska legionerna i tredje århundradet en oerhörd spridning, och i alla militärläger utefter det romerska imperiets gränser har man funnit spår av hans dyrkan långt upp i Germanien, Nederländerna och i Britannien. Ursprungligen var Mithra en ljusets gud, han blev ljusets beskyddare och mörkrets bekämpare i moralisk mening, såsom den väldige himmelske kämpen var han ock den gud, som krigaren gärna anropade.

Sedan man lyckats att i någon mån få kännedom om fromheten i mysterierna — bl. a. genom kyrkofädernas polemik med dem — finner man att verklig religiositet utmärkte deras adepten. Själens vill uppstiga till gud, och skådandet av Gud hörde till varje gudstjänst. Att se Gud var att få del av hans kraft, hans ljus. Då de heliga bönerna bedjas, uppenbarar sig guden, och då detta ej sällan

skedde genom hans bilds förevisande, innebar detta för de andäktiga mysterna ofta ett verkligt upplevande av Guds närvaro. Kända texter visa, huru mysteriefromheten ändrar i extas, huru de fromma sett ett ljus plötsligt upplysa det heliga rummet eller huru Guds röst ljudit till dem, således samma slags hallucinationer, som inträffat hos Paulus och otaliga kristna i forntiden.

Man finner i Mithraliturgin, att den "upplyste" är höjd över allt jordiskt och att själen anses lösgröas från kroppen och kan uppstiga till den himmelska världen och där skåda dess hemligheter. En sådan människa ansågs ock ej behöva mat eller sömn — alldeles som vissa kristna helgon. Den invigde blir fullständigt förvandlad, "födes till en ny människa". Det talas ock om ett "frälsningens nya liv". Frälsning betecknar mystens nya läge, guden kallas "Frälsare".

Med tiden inträdde en individualistisk, från kulten lös-gjord riktning, i det nya betraktelser genom *gnosticismen* (av *gnosis* = kunskap, högre vishet) började vinna insteg. De, som uppgingo häri, antogo av högmod benämningen *gnostiker* eller *högt upplysta*, men avundsjuka fiender torde ock av ironi kallat dem så. Hur som helst, kom gnostiker att betyda den i mysterier invigde, den som besitter den hemliga förlossande kunskapen.

Gnosis var ingen spekulativ filosofi, utan gudomlig uppenbarelse och det gällde för adepten att tro på de heliga myterna och lärorna, varvid gnosis blev liktydig med *tro*, och denna blev ett av grundvillkoren för frälsningen, den blev själva den mystiska kraften, en guds gåva.

En ny form av gnosticismen framträdde i början av 2:a århundradet genom försök att sammansmälta kristendomen med österländsk teosofi, i synnerhet Zoroasters lära, och med platonisk filosofi. Gnostikerna voro teologer, och det var de, som tidigast förvandlade kristendomen till ett system

av lärosatser eller *dogmer* och sökte framställa kristendomen som den "absoluta religionen". Därför satte de den som motsats till andra religioner, detta på "uppenbarelsens" grund.

Gnostikerna prisgävo Gamla testamentet och ansågo den judiska religionen ofullkomlig; de ville därför ej anse, att den var stiftad av Guds vishet, de gjorde inkast mot Moses' och profeternas gudomliga trovärdighet, de tadelade bittert patriarkernas månggifte, Davids kärleksäventyr och Salomos harem. Huru kunna förena, sade de, erövringen av Kanaans land och utrotandet av dess fredliga infödingar med begreppen om mänsklighet och rättvisa? Och de framhöllo vidare de mord och blodbad, som fläckat judarnas historia. Den mosaiska skapelsehistorien, Guds vila efter sex dagars arbete, Adams revben, Edens trädgård, livets och kunskapens träd, den talande ormen, människosläktets förbannelse för stamföräldrarnas obetydliga förseelse etc. behandlade gnostikerna med åtlöje.

De leddes emellertid av en otyglad inbillning och en mängd olika meningar uttalades av dem, varför ock ett mycket stort antal skilda sekter uppstod. Magi spelade en stor roll i deras föreställningar och småningom fingo de heliga texterna en mystisk betydelse såsom magiska formler. Man fick se kringvandrande asketer hålla gudstjänst och bota sjuka medelst läsande av heliga skrifter. Hos vissa gnostiska sekter blev bönen verksammare än sakramenten och gick omärkligt över i magiska formler och knep, som kringstrykande trollkarlar begagnade.

Genom individualisering gjordes kulten obehövlig, då var och en, som "sett Gud", var i besittning av anden, varför ock kultbruket och myterna förlorade sin makt över sinnena. I deras ställe satte man "den förnuftiga gudstjänsten", som bestod i att prisa Gud — samma tanke, som återfinnes hos Paulus och som utmärkte stoicismen. Slutligen lämnade

man mysteriernas hemlighållande och upptecknade dem i skrifter, som spriddes för att uppenbarelsens "nåd" skall verka på människorna. Omsider trädde mystik och extas, filosofi och magi i religionens ställe — under det religionen blev några fås egendom och predikandet av kringvandrande profeter, asketer, filosofer, mystiker och trollkarlar beteckna slutet på mysteriekulterna.

"Det är måhända", säger professor *G. P. Wetter*, "mot denna utveckling av mysteriefromheten som bakgrund, som vi lättast kunna förstå kristendomens snabba framträngande och seger i den antika världen."¹⁾

Begreppet "Guds son".

Tron att "Guds son" kroppsligen var en son till Gud, var rotad i gamla föreställningar. De grekiska myterna om Perseus, Amphion, Herkules, Asklepius m. fl. som gudasöner berodde på deras stora verk. Längre fram i tiden kom kejsarkulten; Augustus ansågs som en son av Apollo och Virgilius prisar (i fjärde eklogen av *Bucolica*) honom som en till jorden nedstigen gud, som bragt världen fred. Han skriver om honom: "Gudarnas älskade son, o Jupiters älskade ättling. — Han kring sig skall se hjältar och gudar och själv med dessa förblandad regera den fredade världen."

Ofta har framställts, att Jesus nedstigit från himlen och att han tänkts såsom den på jorden framträdande Guds-sonen; han var gudamänniskan som förde det gudomliga till jorden. Betonandet i Johannes-evangeliet, att Jesus kommit från Gud och nedstigit från himlen till jorden, var, säger *Wetter*, ett uttryck av allmän hellenistisk fromhet.

¹⁾ För närmare kännedom om mysteriereligionerna får jag hänvisa till professor *G. P. Wetters* grundliga arbete "Den romerska kejsartidens religioner" (1918).

Guds son skulle emellertid ock återvända till himlen, såsom Johannes-evangeliet låter Jesus säga; denna upphöjelse var tecknet, att han verkligen var Guds son.

Denna mening gällde ock flera andra; Simon Magus steg ock upp till himlen, och om Apollonius berättas, att han efter uppståndelsen från döden farit till himlen. Man gjorde sig flera skilda föreställningar om denna *himlafärd*: än som fullkomligt kroppsligt uppstigande, än i spiritualiserande mening. Ibland hörde man talas om vingar hos magikerna, ibland om en "ljussjäl", som upptagits till den himmelska hemorten, det eviga ljuset.

Uttrycket "Guds son" kan enligt Wetter ej anses vara en judisk Messias-titel, utan häntyder på hellenistiska föreställningar, som framträtt i de synoptiska evangelierna. Den ursprungliga traditionen ombildades; judarnas Messias fick drag av "Guds son" och en blandgestalt framstod: Messias, betraktad som Kristus. Den senare utvecklade kristendomen gick längre; där lades tyngdpunkten på Jesus som Guds son; han kallas visserligen Kristus, Messias, men tillbedjes och anses som Gud. Paulus har ej skapat denna föreställning, utan måste anses ha anslutit sig till den hellenistiska tron på den från himlen sände räddande gudssonen. Den kultiska tillbedjan av Jesusguden kunde äga rum först i hellenismen; först här kunde den utveckling komma till en avslutning, som kyrkan i slutet av 2:a århundradet framställer.

Det var i forntiden vanligt, att man ansåg vissa predikanter vara utrustade med gudomliga krafter. Somliga voro vanliga magiker och trollkarlar, andra voro heliga mystiker och filosofiska "vise". Karakteristiskt för alla var, att de ansågos fulla av Guds kraft eller ande, och de äro en typisk företeelse av tidens övernaturliga åskådning. "Gudssonen", profeten är ej sällan människornas ende gud. Ofta betonas, att han egentligen ej tillhör jorden, att han

kommit från himlen till jorden och skall återvända dit. Denna åskådning, som *Wetter* närmare utvecklat i "Der Sohn Gottes" (1916), är av största betydelse för föreställningen av Jesus som "Guds son". *Celsus* förehöll de kristna vidskepelsen, att de trodde, att Guds son nedstigit från himlen och hånade dem för deras antagande av nödvändigheten av en medlare.

Detta från-himlen-kommande uppfattade man i forntidens folktro fullkomligt realistiskt: Gud, gudssonen har i bokstavlig mening flugit ned på jorden och åter flugit till himlen. Att han kunde sväva i luften var det säkraste beviset för att han var Guds son.

I Gamla testamentet få någon gång "Guds utvalda folk" benämningen "Guds son", och så betecknas ock ibland även folkets kung, särskilt den messianske kungen (2 Sam. 7:14). De kristna teologerna säga emellertid, att när Jesus själv tillägger sig benämningen "Guds son", har den omätligt högre betydelse. De stödjade sin mening, att Jesus kallat sig så, på föregivna uttalanden i evangelierna: "Jag och Fadern äro ett", "Den, som har sett mig, han har sett Fadern" m. m.

Jesu föregivna uttalanden om sig själv anse teologerna som ovederläggliga vittnesbörd; biskop *Ullman* går så långt, att han säger: "vi ställas inför valet att *antingen* erkänna honom såsom den han betygat sig vara, *eller* ock förkasta honom såsom en av storhetsvansinne bedårad svärmare — att ej säga något ännu värre". Jag vill häremot framhålla, att man ej har skäl att antaga någondera meningen, då vi *intet vela* om, huru Jesus uttryckt sig. Inga vittnen kunna åberopas, vilka nedskrivit hans tal. Allt, som evangelierna meddela därom, är diktat långt efter Jesu tid, och om än traditionen i någon mån legat till grund därför, finns här ingen garanti för *ordalydelsen*.

Med hänsyn till titeln "Gudsson" har *Wetter* påpekat dess *orientaliska* ursprung och framhållit, att de av *Cel-*

sus kända extatiska profeternas hemland var syriska områden och att detta begrepp synes stå i samband med *astrologisk* fromhet. "Guds son" säges ha kommit från himlen och dit återvänt, en tanke, som först befastades genom framträngandet av den orientaliska *stjärndyrkan*. Allt gott eller gudomligt finns i himlen och måste föras därifrån till den dystra jorden, och detta är möjligt blott för ett väsen, som är himmelskt. Den hellenistiska världens gudssons-gestalt synes vara förbunden med denna tanke. Detta inflytande visar sig särskilt i gnostiska system, som t. ex. åter speglas i "Esaias uppstigning", där det först skildrats, huru som profeten lämnat himlen och därvid genomrest planeternas skilda sfärer och huru han vid uppstigandet passerat samma stationer. Framställningen ansluter sig till babylo-niska förebilder.

Titeln "profet" fanns hos fornsemiterna och prästerna kallades himlens eller Guds söner; ibland åtskiljas ej prästen och Gud. Sammaledes framstod i Egypten den vise prästen som en inkarnation av Thot och efter döden dyrkades han som Thot.

Föreställningen om Guds son har sålunda haft en lång historia, innan den nådde den hellenistiska världen. Sedan har den upplevat en viss omvandling. Ej sällan ha emellertid de forna konkreta realistiska dragen kvarstannat, så att Gudssonen framstått i sin primitiva gestalt; men därjämte har ock i viss mån en spiritualisering ägt rum.

Då folken i forntiden känt berättelser om en mängd personer, som dyrkats som gudar, förstå vi den lätthet, med vilken läran om Jesu gudom vann insteg i den till kristendomen omvända hednavärlden. Här framstod Jesus helt enkelt som den store undergöraren, han var en ny gud, som störtat de gamla gudarna och vars gudomlighet främst bevisades genom de *underverk* han utfört och som i hans namn utfördes av hans efterföljare. Det fanns ock likhet mellan

de kristna och de hedniska undren, vilket ökade tilltron till den nye guden.

*

Efter Jesu tid fanns det flera andra, som kallades "Guds son" och själva kallade sig så. I Celsus' beskrivning av feniciska profeter ser man, att dessa börja sina tal till folket med "jag är Gud" eller "Guds son" eller "Gudomlig Ande".

Den berömde *Apollonius av Tyana* (Kappadocien), ny-pitagoreisk filosof och magiker, uppträdde kort efter Jesus och sammanställdes tidigt med de kristnas "frälsare". Han fick ett stort antal lärjungar och genomreste länge stor del av Mindre Asien. Han besökte Babylon och blev där bekant med mager, varpå han reste till Indien och blev bekant med en överbraman. Efter återkomsten växte hans rykte som en vis man, han gjorde under och profeterade, betraktades som en gudomlig varelse och furstarna sågo honom gärna vid sina hov. Från Rom blev han fördriven på anklagelsen att ha uppväckt en kvinna från döden. Efter långa resor i Italien, Spanien, Grekland och Afrika nedsatte han sig i Ephesus, där han öppnade en pytagoreisk skola och fortsatte att undervisa där till sin död vid en ålder av 100 år. Hans historia skrevs ett århundrade senare av *F. Philostratos*, som ville visa, att Apollonius ej var någon trollkarl, utan en gudamänniska, son av Zeus eller åtminstone född på egendomligt sätt. Som en gudason betraktades han ock av otaliga. *Hierocles*, en romersk statsman och motståndare till kristendomen, skrev i 3:e årh. en bok om hans liv och lära för att visa dess överlägsenhet över Kristi. I nyare tiden ha flera skriftställare, såsom Voltaire, Wieland och Lord Herbert, skrivit om Apollonius med samma tendens.

En av de farligaste konkurrenterna till Kristus var *Simon Magus* från Samarien, om vilken Apostlagärningarnas 8:e kapitel talar. Han utgav sig för att vara profet, Gud och

Guds son; han menade ock, att han var Kristus och ansågs ock så av sina troende, som av honom väntade sin frälsning. Han uppväckte döda och gjorde många under, som så liknade dem, som berättas om apostlarna, att de kristna påstodo dem vara djävulens verk. Simon ansågs som upphovsman till varje villfarelse och hans namn hatades så, att det blev liksom ett ordspråk för att därmed beteckna en bedragare. Som bevis på, att han var Guds son, ville han i de sinas åsyn uppstiga till himlen fritt svävande i luften, men störtade ned. Han dömdes till döden för sin förhävelse att vilja anses som Gud. Den sekt han bildade, bibehöll sig ända till 3:e århundradet.

Åtskilliga andra mager eller Gudssöner uppträdde, såsom galileern Judas, Theudas, Alexander, Markus gnostikern och Montanus. Denne sade om sig själv: "Jag är Herren Gud allsmäktig, född i människa, varken ängel eller sändebud, utan jag Gud Fader har kommit".

Mager eller apostlar uppträdde i mängd i det stora romerska riket, predikande på gator och torg, tävlande med cyniska tiggarmunkar om massornas förtroende, och otaliga trodde på dem, trodde de voro Gudssöner. Man trodde ej blott, att de voro förkunnare av en gudomlig uppenbarelse, utan ock att de ägde gudomligt allvetande, gudomlig kraft att göra under, varför de ansågos som gudar. De troddes därför kunna flyga över stora floder och gå på dess böljor utan att sjunka. De troddes ock vara födda av en gud eller under gudomliga omständigheter.

Tredje kapitlet.

De andliga och sociala förhållandena i romerska riket vid slutet av forntiden.

Den grekisk-romerska mytologin.

De kristna ansågo, alltifrån första kristna tiden i sin fanatism *hedendomen* som inbegreppet av *allt ont och gudsfientligt*; de läto den stå under *djävulens* spira och ansågo de *onda andarna* som avguderiets upphov.

Då hedningarna lyfte sina händer mot himlen eller mot sina gudabilder, då de anropade dem om hjälp eller tackade för lyckliga tilldragelser, eller då de på sina altaren tände eldar som sände lågor och vällukter till sina gudar, kunde de ej anses stå under inflytande av onda andemakter. De voro för resten ej vidskepligare än de kristna, då dessa knäfölla för Kristusbilder, då de trodde sig anamma Kristi lekamen och blod i form av bröd och vin, eller då de svängde rökelsekar eller stänkte vigvatten vid sin gudstjänst.

Det fanns förvisso lika mycken fromhet och lika mycken vidskeplighet och magi i bådadera slagen av religion. Hedningarna hade ärvt sina föreställningar från sina fäder, och de voro för dem uttryck för vad som var tillbedjansvärt och gudomligt.

Det fanns mycket sant och i djupare mening religiöst i den antika mytologin. De olympiska gudarna voro i folkets föreställning rättvisans väktare. Skyddsgudarna eller nationalhjältar, som gjorts till halvgudar, övade ett stort socialt inflytande; vid gemensamma måltider till deras ära anställdes

offer och böner, som höjde sinnet över vardagslivet på samma gång som de förenade statens medlemmar.

En etisk grund fanns för grekernas och romarnas föreställning om människornas tillstånd efter döden i *underjorden*, *Hades*, vars härskare ävenledes kom att kallas Hades, romarnas Pluto. Denne var ingen ond ande, utan en rättvis domare, som dömde de avlidna, "skuggorna" med tillhjälp av meddomare, vilka varit de frommaste och visaste furstar, som levat: Minos, Radamantys och Aakos. De som varit goda i livstiden, kommo till den del av underjorden, som kallades Elysium, salighetsriket; de, som varit varken goda eller dåliga, fingo en annan plats utan sällhet, men ock utan plåga; endast de lägst stående, verkliga förbrytare, sändes som fördömda till den djupast belägna delen av underjorden, Tartaros, där de pinades av straffgudinnor, *erinyerna* eller *furier*, med eviga marter.

Apollo di Belvedere.

Erinyerna voro det skuldbelastade samvetets dunkla makter; de representerade den orubbliga världsordningen och den hämnande rättfärdigheten och straffade varje förbrytelse mot naturens och samhällslivets grundlagar. De ansågos ock uppstiga från underjorden för att förfölja de brottsliga. Då dessa gjort bot och renats från sin skuld, upphörde de med sina straff. De skyddade allt gott och sedligt, lag och rätt, och kallades därför ock *Eumenider* eller *Semnai* (ärevördiga), och de ansågos ha bistått vid stiftandet av domstolen Areopagen i Aten. *Aiskylos* framställde

dem i sitt skådespel "Eumeniderna", där han skildrade rätt-rådighetens slutliga seger.

Nemesis, den hämnande rättfärdighetens eller vedergällningens gudinna, var ock en etisk personifikation, besläktad med Eumeniderna.

*

Greklands störste historiker, *Herodotos*, som i främmande länder samlade material för sitt ryktbara verk "Nio historiska böcker", däri han lämnat sanningsenliga upplysningar om äldre kulturfolk, meddelar mycket om *egypterna*, om vilka han säger: "Gudfruktiga äro de över måttan, mer än alla andra människor". De hade en mängd gudar och ärade dem i sina tempel med offer o. a. ceremonier på noggrannaste sätt". Om Greklands äldsta historiska folk *pelasgerna*, säger Herodotos, att de "fordom i allmänhet offrade åt gudarna under böner och åkallan, såsom jag för säkert hörde sägas i Dodona; men någon benämning eller namn gävo de dem icke, ty sådant hade de icke förnummit. Utan *Gudar*, det vill säga *Ordnare* benämnde de dem därför, att de så väl ordnat allting och utdelade alla gåvor. Men sedermera och efter lång tids förlopp erforo de från *Egypten* namnen på de andra gudarna. Och när pelasgerna rådfrågade sig i Dodona, om de borde antaga och nyttja de namn, som kommo från barbarerna, svarade oraklet, att de det borde. Och av *pelasgerna* ha sedermera *hellenerna* fått dem". Herodotos framhåller vidare, hurusom *Hesiodos* och *Homeros* för hellenerna besjungit gudarnas upphov och givit dem benämningar.

Den grekisk-romerska religionen hade intet dogmsystem, ingen troslära om gudarna; dessa voro blott traditionella föreställningar, och de Homeriska sångerna, däri de först i skrift omtalades, voro ett verk av dikten, som ej band människorna vid någon av prästerna stadfäst tro. "Irläror"

och trosstrider kunde därför ej förekomma och "religionsbrott" kände man ej, liksom ej heller straff för sådana kunde förekomma. Fanatiska strider mot dem, som förgripit sig på heliga föremål, har historien väl omtalat; sålunda förde grekerna ett heligt krig mot Focierna, därför att de plundrat templet i Delfi, och Diodorus omtalar ett upplopp, som hotade i Egypten, emedan en romersk soldat dödat en helig katt.

Det blev den kristna kyrkan förbehållet att medföra vansinniga trosstrider och att stadfästa grymma straff för "religionsbrott", för irrläror, som hotade den "rätta tron".

De första kristna betraktade mångguderiet med fasa. Alla ansågo de *onda andarna* som avgudadyrkans upphov och beskyddare och de trodde att dessa förförde människorna till brottslighet och voro orsaken till eländet på jorden. En av dessa onda andar hade antagit Jupiters namn, en annan Venus', en tredje Apollos' o. s. v. De troddes ha gömt sig i

templen, stiftat fester och offer, diktat fabler och talade genom orakler. Genom medgivandet av onda andars förmåga blevo de kristna förledda att utan betänklighet antaga hedenomens mest fantastiska dikter, och de betraktade vördnaden för den gamla religionen som offer åt djävulen och uppror mot Guds majestät.

Månggudadyrkans gudomligheter och plägseder voro emellertid innerligt förenade med samhällets och det enskilda livets förrättningar; rådslagen om fred och krig förbered-

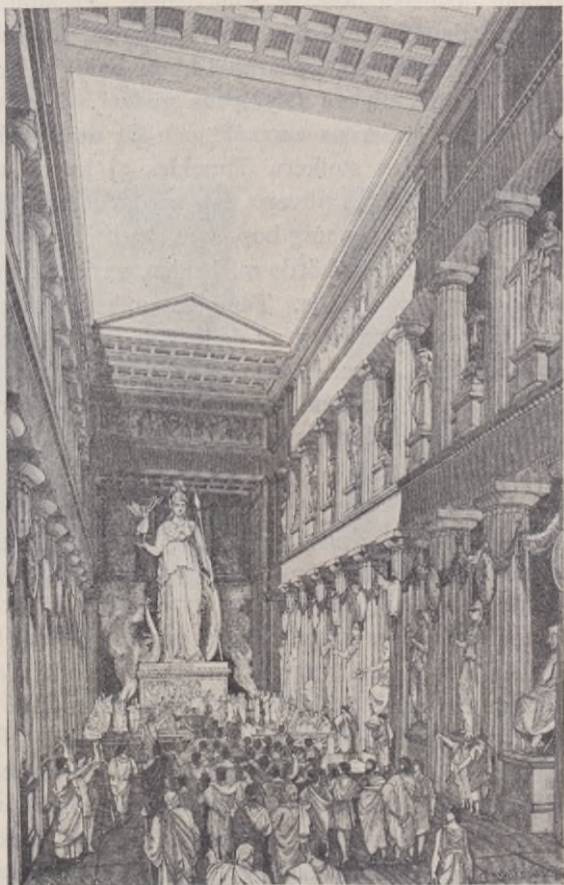
Venus från Milo.

des genom högtidliga offer och de offentliga skådespelen utgjorde en beståndsdel av hedendomens glada andaktsövningar. De kristna, som med from avsky undanflydde cirkus och teatern, ansågo sig vid varje sällskaplig måltid blottställda för avgrundens försåt, då deras vänner, åkallande de välgörande gudarnas beskydd, utgjöto vin under önskingar för varandras sällhet.

Romerskt altare och offringsscen.

Varje konst, varje hantverk, som bidrog att pryda avgudarna, ansågos smittade av avguderiets gift. Musiken, måleriet, vältaligheten och skaldekonsten ansågos ha sitt ursprung i avguderiet. I enlighet med kyrkofädernas talesätt voro Apollo och Muserna helvetesfurstens organ och Homerus samt Virgilius hans mest utmärkta tjänare.

Pallas Athene-templet på Akropolis i Aten med den
av Fidias utförda bildstoden.

Tron på de gamla gudarna försvann så småningom, icke minst genom hedniska tänkare, som hånade densamma. Så t. ex. utsatte den framstående skriftställaren *Lukianos* i slutet av 2:a århundradet gudarna för ett hejdlöst skämt i sin skrift: "Samtal mellan Olympens gudar". I en annan skrift visade han gudarnas vanmakt och lät dem skälva av förskräckelse, emedan stoikern Timokles ej kunde anföra tillräckliga bevis på deras tillvaro, och tröstade dem därmed, att det alltid finns en okunnig hop, som skall tillbedja dem.

Offren till gudarna upphörde med tiden, varigenom folket gick miste om mycken föda. Templen underhöllos ej och förstördes för det mesta snart av de kristna i blind fanatism.

De verkliga filosoferna inverkade mer och mer blott på ett fåtal bildade, och offentliga värtalare och sofisterna samt humbugfilosofer misskrediterade bildningen.

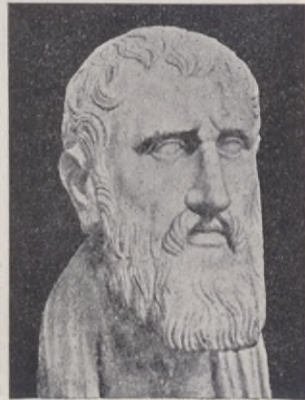
Stoicismen och dess betydelse för kulturen.

En märklig filosofi, den *stoiska*, framträdde tre hundra år f. Kr., och från dess grundläggare, den ädle *Zeno* (f. 336, d. 264 f. Kr.) hade den under ett halvt årtusende framstående representanter, som bildade en moralfilosofisk skola eller sekt i den grekisk-romerska världen och kom tidigt att öva det största inflytande på tänkesätt och leverne. Ursprungligen framgick den från cynikernas försakelselära, grundad av Antistenes, som var en lärjunge till Sokrates; men denne o. a. cyniker, bl. a. Diogenes, visade i sitt förakt för välmåga och njutning sådan råhet, att de verkade mer frånstötande än uppfostrande. *Zeno* ägnade sig först åt deras lära, men lämnade den, då deras simpla vanor och likgiltighet för all spekulation stötte honom, och han studerade i stället Plato o. a. filosofer, varpå han öppnade en skola i Aten, som efter platsen *Stoa* — där skalder förr samlades —

kallades den *stoiska*. Levande det mest återhållsamma liv, utmärkte sig Zeno alltid för sitt djupa allvar. Han ägnade sig huvudsakligen åt moralen, varför hans filosofi var praktisk och berörde livets vanliga förhållanden. Han fruktade verkningarna av den skeptiska riktningen inom filosofin, som inkommit till stor del genom Plato och som nekade

Sokrates.

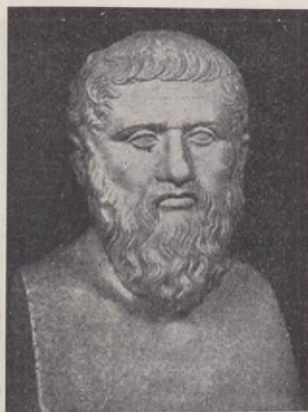
Zeno.

möjligheten av kunskap om tingen och t. o. m. medfört tvivel om verklighetens tillvaro, då skeptikerna framhöllt be-
drägligheten i sinnenas iakttagelser och förståndet i sina bevisföringar kunde leda till motsatta slutsatser. Mot dessa uppträdde Zeno med skärpa.

I spekulativt avseende förklarade han, att det fanns två element i naturen: *materien* och *förnuftet* eller *Gud*; det gudomliga förnuftet, *logos*, är den verksamma kraften i naturen, världssjälén, som skapat materiens lagar. Morallagen är att leva i överensstämmelse med förnuftet och naturen. Nöje och smärta finge intet betyda, blott människans för-

nuft. *Dygden* skall vara människans mål och den består mindre i spekulering än i handling och den grundar sig på kunskapen om det *goda*.

Zenos lärjunge *Kleanthes* (d. 232) utbildade vidare hans filosofi och övertog hans skola i Aten, vilken hans lärjunge *Chrysippos* (d. 208) övertog efter hans död. Denne var en

Plato.

Epikuros och hans lärjunge Metrodoros. Dubbelbyst.

lärd och ytterst produktiv författare och gäller som stoicismens andre grundläggare. Han satte den stoiska filosofin i system.

*

Stoicismen blev det största filosofiska system, som den forskande tanken frambragt i den grekisk-romerska världen. Det omfattar tre delar:

- 1) *fysiken*, eller läran om *fysis* = naturen;
- 2) *logiken*, som omfattade grammatik och litteratur, retorik och dialektik;

3) *etiken*, som behandlade dels den individuella moralen, dels släktets och samhällets förhållanden, statskunskap.

Fysis var hos stoikerna föremål för mycken spekulation. Den är överallt verksam; den är liksom en själ eller livskraft, som verkar i materien; den är världssjälen. Gud finnes i allt, är naturen (panteism).

På Zenos och hans båda efterföljares tid hade de exakta vetenskaperna: matematiken, astronomin, fysiken, zoologin och botaniken liksom medicinen nått en ganska hög utveckling, så att man blivit förtrogen med begreppet naturlag. *Fysis* blev ock detsamma som naturlag eller naturens ordning, där orsakerna till tilldragelserna igenfinnas. Stoicismens lärosystem kan göra skäl för benämningen *naturfilosofi* och erinrar mycket om Schellings naturfilosofi, där den skapande gudomen ersattes med den skapande naturen.

Aristoteles.

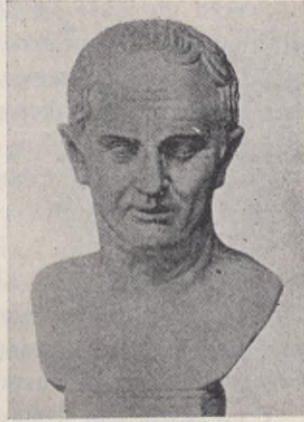
Stoikerna fäste sig emellertid mest vid det som syntes dessa det väsentliga i livet, eller moralen; de voro visserligen vetenskapliga tänkare, men framförallt vishets- och moralförkunnare. Stoicismen kan kallas både en filosofi och en religion, och i båda fallen gjorde den intet hänvändande till magiska krafter eller övernaturlig kunskap. Den stoiska moralläran innehöll intet löfte åt de troende, att de skulle bli belönade med lycka i en annan värld, och ingen hotelse med ett helvete för syndare.

Efter de tre grundläggarna av den stoiska filosofin, som beteckna dess första period utvecklades den under dess andra period, den eklektiska, av en följd av lärare, som ock liksom de första voro orientaler, och härunder spriddes läran mer och mer bland romarna. Synnerligen framstående var i denna period *Panaitios* (f. 180, d. 110 f. Kr.) från Rhodos, som upptog mycket ur Plato och Aristoteles och bildade en skola på Rhodos, varpå han länge levde i Rom, dit han förde den stoiska filosofin, och slutligen blev ledaren för den stoiska skolan i Aten. Han stod i mycken aktning hos Roms största statsmän, särskilt *Scipio d. y.* i vars hem han bodde och som förde honom med sig på sina resor för att få lära känna hans idéer. Panaitios skrev flera arbeten: "Om själsro", "Om försynen", "Om spådomar" däri han uppträdde mot gängse vidskepligheter, det mest betydande var hans arbete "Om plikterna". Alla ha gått förlorade, men om det sistnämnda har man fått en god kännedom genom *Ciceros* arbete "De officiis", "Om plikterna", som är byggt på detta arbete. Själv säger Cicero, att Panaitios skrivit fullständigare om plikterna än någon annan och att han med någon liten rättelse helst följt honom. Cicero framställer i sitt arbete en mångfald utredningar av den stoiska moralen i alla lägen i människans liv, belysta av exempel ur historien och det dagliga livet. Han framhåller samfundsdygden, som visar sig i rättrådighet och godhjärtenhet; själstorhet, som söker sinneslugn; måtta i begären; sedligheten, dygdens och hederns fordringar; välgörenhet; högsinhet och hjältemod, som yttra sig i förakt för faror och mödor; nyttig verksamhet för andras väl och det allmännas bästa m. m.

Ciceros "De officiis" har övat det största inflytande ej blott i forntiden, utan ock i nyare tiden. Detta arbete var ett bland de första, som boktryckarkonsten fortplantade; det trycktes redan 1466 av Joh. Faust, och från den tiden

ha otaliga upplagor av originalet och översättningar utkommit, vilka tjänat den högre undervisningen i Europa intill våra dagar.

Panaitios fick en framstående lärjunge i *Poseidonios* (f. i Syrien 135, d. 50 f. Kr.), som övertog hans skola och dessutom blev domare här. Han upptog i sin lära idéer hos Plato och Aristoteles. Han var en av de lärdeste män i antiken och hans talrika skrifter avhandla filosofiska, etiska, historiska och naturvetenskapliga ämnen: "Om gudarna", "Om ödet", "Om plikten", "Om dygdena", en *Historia* i 50 böcker om Alexanders efterföljare o. s. v. Poseidonios stod i förbindelse med de mest framstående män i romerska riket, bl. a. Cicero, som var hans lärjunge och vän. Hans lära utövade ett vidsträckt inflytande och blev för en lång tid framåt en andlig makt i det romerska riket.

Cicero.

*

Den stoiska filosofins tredje period är den romerska. *Cato d. y.* (d. 46 f. Kr.) omfattade stoicismen och kallade till sig en framstående filosof Athenodorus. I de första århundradena e. Kr. var stoicismen den filosofi, som mest härskade i Rom; de flesta av dess stormän voro stoiker. De tidigaste av de namnkunniga romerska stoiska filosoferna här var *Seneca* (f. 4 f. Kr. i Cordova, d. 65 e. Kr.), som först utmärkte sig som talare och advokat och sedan blev skattmästare och senator. Han utsågs till Neros lärare och lycka-

des en tid att tillbakahålla dennes dåliga böjelser, men småningom såg kejsaren i honom en olämplig granskare och omsider skaffade han sig anledning i en ogrundad misstanke, att befria sig från honom genom befallning att han själv skulle beröva sig livet. Filosofen lät öppna ådrorna och dog lugn under det han dikterade för sin skrivare.

Seneca utmärkte sig för sin lärdom och sitt allvar; han förkunnade i talrika skrifter den strängaste moral och framställde häri levnadsregler, avsedda att utbilda och förbättra karaktären. Han var kosmopolitiker och framhöll människornas allmänna broderskap och uttalade sig mot slaveriet.

Bland hans etiska skrifter må framhållas: "Om Försynen", "Om själsro", "Om livslycka", "Om livets korthet", "Om den vises karaktärsstyrka". Han utmärkte sig ock som diktare och skrev tragedier. I 124 brev behandlade han filosofiska ämnen och skrev ett omfattande arbete i 7 böcker: "Questiones naturalis", en naturlära av betydelse, vilken i medeltiden begagnades som en huvudkälla för fysiken.¹⁾

I sin skrift Om livets korthet säger Seneca åt dem som klaga häröver: "Livet är tillräckligt långt, blott det i sin helhet blir *väl använt*. — De flesta ha intet bestämt mål, utan drivas lätttrörliga, evigt missnöjda, hit och dit. — Från alla håll tränga lasterna på människorna och tillåta dem icke att resa sig upp och lyfta sina ögon till sanningens åskådning. — Konsten att leva måste man fortfara att lära sig hela livet igenom. — Hur kort livet än kan vara, när helst *den sista dagen är inne*, tvekar den vise ej att med fasta steg *gå döden till mötes*. — De allena och inga andra leva i verklig ro, som ägna sin tid åt *vishetens övning*."

I skriften om livslycka säger Seneca: "Lyckligt är det liv, som står i överensstämmelse med sin natur. Detta åter förutsätter först och främst *en sund själ* i beständig besittning av

¹⁾ Åtskilliga av Senecas skrifter finnas i svensk översättning av prof. Johan Bergman.

sin fulla sundhet. — Det högsta goda är ett sinne, som är höjt över tillfälligheternas värld och har sin fröjd i det rätta, det är själens frid och *harmonii*."

I ett brev till Lucullus skrev Seneca: "*Slavar äro människor, som vi*. Jag betraktar slavarne som kamrater i mitt hus, som vänner i mindre lyckliga omständigheter. Jag vill till och med påstå, att de äro våra medslavar, ty alla äro vi underkastade ödets obevekliga härskarmakt".

Efter Seneca framstod en annan utmärkt stoisk filosof, *Dion Kryssostomos*, "Guldmun" (f. 30 i Bitynien, d. 116 e. Kr.), som länge verkade i Alexandria och var beundrad i hela romerska riket för sin själsstorhet och frimodighet och högt värderades av Trajanus. Han stred mot tidens veklighet och framhöll den gamla tidens greker, synnerligast spartanerna, som mönster.

Seneca.

Framstående både som statsman och stoiker var *Plinius d. y.* (f. i Como 62, d. 110); han var en av sin tids lärdaste män och utmärkt som talare och sakförare utan betalning på Forum; blev överdomare och ståthållare i Bitynien under Trajanus. I berättelser till denne om de kristna, förklarade han deras kult vara en narraktig vidskepelse. Han stod i förbindelse med de mest betydande män i riket, var god mot underlydande och hade en mild karaktär. Sin förmögenhet använde han endast att beskydda vetenskapsidkare och författare, grunda skolor och bibliotek, bygga tempel o. s. v.

Synnerligen framstående var *Epiktetus* från Frygien (f. omkring 50 e. Kr.), som först var slav i Rom men snart blev frigiven. Domitianus hatade honom på grund av hans läror och fördrev honom (år 94) jämte andra filosofer från

Rom, varpå han nedsatte sig i Nikopolis i Epirus. Han levde i överensstämmelse med sin filosofi och befann sig alltid i små omständigheter, men upptog ändock en fattig väns son och uppfostrade honom. Han stod i vänskaplig förbindelse med Hadrianus.

I Nikopolis hade han en skola och med glänsande föreläsaretalang verkade han hänryckande på sina lärjungar, vartill kom hans oegennyttiga karaktär. Hans rykte blev ock stort i samtiden och långt efteråt. Kyrkofadern Augustinus prisade honom som den ädlaste bland stoikerna. Det högsta goda eller lycksalighet berodde för honom på ett med världsordningens och förnuftets lagar överensstämmande liv. Att vara dygdig är att vara förnuftig och dygd är liktydig med lycksalighet; de yttre tingen få ej ha ett bestämmande inflytande, lika litet som förnuftslösa affekter. Epiktetus ringaktade ej vetenskaperna, men hans natur var riktad på det praktiska. Han ansåg, att det ej fordrades vidlyftigare spekulation för att övertyga det sunda förnuftet och den ofördärvade sedliga känslan om vad som var plikt i de särskilda fallen. Bättre än att tala om lärosatser, är att handla därefter, sade han, och han uppmanade att ställa Sokrates som mönster. Man skulle odla sinnelaget så, att man ej harmades över motgångar, äga självbehärskning och vara herre över begären. Han uttalade därför maningen: "Var avhållsam i det du bör neka dig själv och var uthållig i det du måste lida". Han sade ock: "Man må ej frukta döden såsom något förskräckligt och tänka därpå för att ej tänka på något lågt".

Något inflytande av kristendomen, som somliga kristna velat antaga, kunde ej komma i fråga; Epiktetus behandlade kristendomen med avvisande förakt.

Epiktetus efterlämnade ingen skrift; men hans lärjunge *Arrianus* nedskrev ordagrant många av hans föreläsningar och utgav dem i tre arbeten: "Epiktetus' föredrag" (i 8 böcker, varav 4 i behåll), "Epiktetus' Samtal" (blott frag-

ment i behåll) samt "Epiktetus' Handbok", ett kort utdrag av de båda föregående, utgörande en sammanfattning av den stoiska moralen. Denna begagnades länge som skolbok och var en av världens mest lästa uppbyggelseböcker.

Arrianus (f. i Nikodemia i Bitynien 95, d. 180) var en synnerligen framstående personlighet, statsman och skriftställare under Hadrianus, Antoninus Pius och Markus Aurelius, blev konsul, ståthållare i Kappadocien och arkont i Aten; drog sig senare tillbaka från det offentliga livet för att egna sig åt filosofin och litteraturen. Han skrev bl. a. "Alexander den stores historia" och "Alexanders efterföljare" jämte geografiska arbeten m. m. I sina höga funktioner kunde han under sin långa levnad tillämpa och sprida den stoiska läran i det romerska riket.

Markus Aurelius.

Fyra århundraden efter Epiktetus företog sig den framstående filosofen *Simplicius* (d. 549) att skriva kommentarier till hans "Handbok" och förnyade därigenom studiet av stoicismens läror — en ljusglimt i den då börjande medeltidens natt.

Markus Aurelius (d. 180) var den siste namnkunnige stoikern. Hans "Självbetraktelser"¹⁾ utgöra en samling aforismer, nedskrivna på olika tider och innehålla filosofiska spekulationer över tillvaron, förvandlingarna i naturen, materiens kretslopp, människans väsen och förhållande till världsalltet och försynen. I hans spekulationer utvecklas

¹⁾ Finnas i svensk översättning.

stoikernas idéer om att allt i världen uppstår, förvandlas och försvinner enligt förnuftiga lagar eller i enlighet med världs-förnuftet, gudomens vilja.

Han söker etisk insikt i tilldragelserna, talar än om den allt länkande allnaturen, än om gudarna, och huvudsaken är för honom att leva i enlighet med det goda och visa förnuftet. Han återkommer ständigt till samma grundtankar: plikten att underordna sig allnaturen, förnuftets gudomlighet, själens frihet, det timligas förgänglighet och intighet.

Ingenstädes visar sig hos Markus Aurelius en kristen tanke i egentlig mening, intet tal om en himmel och ett helvete, om belöning eller straff i ett kommande liv, om en frälsare o. s. v.

Självbetraktelserna äro av djupt religiös art, utläggningar över människans moraliska liv, hennes plikter mot likar och mot samhället. Hon skall vara kärleksfull, välvillig och mild, visa själsstyrka, fromhet, rättrådighet och ädelmod. Han lämnar andra råd och föreskrifter för levernet och giver sig själv sådana.

Se här några av hans teser.

"Från försynen utgår allt; ifrån den även nödvändigheten och det, som är nyttigt för världsalltet, varav du utgör en beståndsdel.

Människan har blott att lyssna till den gudomliga anden i sitt eget inre och uppriktigt tjäna den.

Du kan icke göra något människovärdigt utan att rikta blicken mot det gudomliga och tvärtom.

Kom ihåg, att den tänkande anden, när den väl har samlat sig och blivit medveten om sin kraft, icke längre nås av någon vare sig mild eller bister fläkt från sinnevärlden.

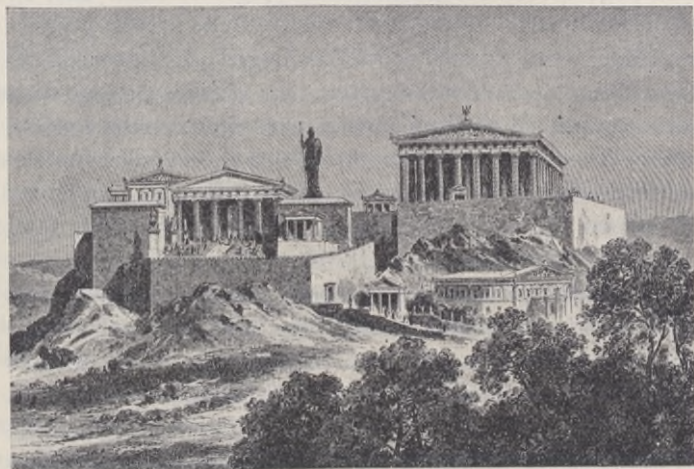
Som du skulle vilja ha levat vid slutet av ditt liv, så kan du leva redan nu.

Var jag än blir satt, kan jag vara en lycklig människa, ty lycklig är den, som bereder sig själv ett lyckligt öde. Och

lyckligt öde är: god sinnesstämning, goda böjelser, goda handlingar.

Älska människosläktet! Följ gudomen!

Allt vad du gör skall ha människornas väl till syfte. Allt vad som vederfares dig skall du taga emot såsom kommande från gudarna och från alltings gemensamma källa”.

Aténs Akropolis.
Rekonstruktion.

Ehuru ingen namnkunnig stoisk filosof framträdde efter Markus Aurelius, försvann stoicismen ingalunda. Den hade aldrig lidit något nederlag. Bland de filosofiska skolorna i Aten, som ännu under århundraden efter Markus Aurelius ägde bestånd, eller tills de stängdes av Justinianus 529, fanns ock stoikernas "portik", och här odlades den stoiska filosofin. Den ingick emellertid så småningom i den allmänna filosofiska synkretismen eller sammansmältningen, som betecknar slutet på spekulationerna i antiken. Stoicismen fanns ej blott bland de bildade, utan genom vandrande filosofpre-

dikanter spriddes dess moralläror vitt och brett bland folkmassorna i städerna. De predikade dygd och försakelse, allt under det de levde som de lärde. Det moraliska tillståndet höjdes obestriddigt högst betydligt härigenom i romerska riket.

På den *kristna moralläran* inverkade i hög grad stoicismens högt utvecklade etik. Dennas seger framgår bäst av biskop *Ambrosius'* normgivande skrift om de kristna prästernas plikter, som är helt och hållet byggd på *Ciceros* skrift "De officiis", om plikterna, vilken i sin ordning är som ovan nämnts byggd på skriften med samma titel av stoikern *Panaitios*. Trots en del ändringar, är den moral, som *Ambrosius* föreskriver, i huvudsak den stoiska. Det blev härigenom den stoiska moralen, icke någon specifik kristen, som kom att härska i kyrkoläran.

Den höjning av moralen, som ägde rum under kejsartiden, utgick ej från kristendomen; de högsta kärleks- och moralbudena framställdes av den hedniska filosofin. Och det kan ej nekas, att den filosofiska moralen är högre än den kristna, då den har sin grund i odlandet av den sedliga viljan, som gör det goda för dess egen skull, och den ej åberopar någon lön därför och ej talar om någon auktoritet. Redan Jesu moral står därför lägre än den stoiska, då den lovar salighet åt de goda. Ej blott kristendomens fiender framhålla detta, utan ock andra skriftställare, som ha en fördomsfri och objektiv syn på den kristna läran, såsom professor *M. P. n Nilsson* (i "Den romerska kejsartiden", 1921).

I renässansen kom senare stoicismen att öva stort inflytande på tänkesätten.

Stoicismens moralfilosofi har alltifrån forntiden ständigt ingått i de etiska åskådningarna och har alltid framstått som ett ideal för levernet; dess begränsning av begären, dess stål-sättande mot ödets eller lyckans växlingar, dess odlande av dygden äro principer i nyare tiders morallära.

Sedlig heroism och etisk idealism utmärka stoicismen, och den sinnesart, som därav alstras har alltintill våra dagar fått sina uttryck i språkbruket. Alla veta vad som menas med "stoiskt lugn" och "stoiskt hjältemod".

Nyplatonismen.

I början av 3:e årh. framstod i Alexandria en ny filosofisk skola, *nyplatonismen*, som stod utanför kristendomen och kom att bekämpa densamma. Den hade till mål att sammansmälta grekisk filosofi med egyptiska och österländska traditioner. Nyplatonikerna förkastade materialismen och gjorde Platos idealism till grundval. De antogo emellertid en högre åskådning över förståndet, eller *extasen*, d. v. s. försjunkande i inre betraktelser, varigenom människan kunde komma till kännedom om och till förening med Gud, varför de ock blevo *mystiker*.

I sin strävan att nå det högsta och översvinnliga lämnade nyplatonikerna världen och sysslade ej med dess företeelser, varför ock vetenskaplig forskning och sociala samt politiska frågor intet värde hade för dem, och för världens elände och obildning voro de likgiltiga.

Grundläggaren till nyplatonismen var egyptiern *Ammonius Sakkas* (f. 175, d. 242), som ursprungligen var säckmakare (därav tillnamnet). Han uppfostrades i kristendomen, men kunde ej tilltalas av dess dogmer, utan lämnade den och ville söka sanningen i filosofin, varför han med största iver ägnade sig åt dess studium. Han ville förena Plato och Aristoteles med orientaliska föreställningar och framställde sina idéer i föredrag, som blevo berömda och samlade många åhörare.

Huvudmannen för nyplatonismen blev emellertid Sakkas' lärjunge, egyptiern *Plotinus* (f. 205, d. 270), som slöt sig

till kejsar Gordianus expedition till Persien och Indien, för att där lära känna urkällorna till visheten. Han förde ett asketiskt levnadssätt och fick rykte som undergörare och gudabenådad. Under 25 år hade han en filosofisk skola i Rom och hade ett stort antal lärjungar av alla stånd, läkare, senatorer, en kejsare och en kejsarinna, Galienus och Salomina. Han tolkade de grekiska filosoferna, som t. o. m. fingo en kult, likartad med Kristi, apostlarnas och de kristna martyrernas. Hans kropp var honom helt och hållet föraktlig, den personliga förintelse han förkunnade sammanföll väsentligen med Buddhas *Nirvana*. Intrycket av hans djupa allvar var så starkt, att många lärjungar gävo sina ägodelar åt de fattiga, frigävo sina slavar och ägnade sig åt ett asketiskt liv och allvarliga studier.

Plotinus stödde sig huvudsakligen på Platos idélära, blott med den skillnaden, att han antog en *emanation* eller det ständiga utströmmandet av krafter från det absoluta till skapelsen genom flera medier: det rena förnuftet, världssjälens, människosjälens och djursjälarna samt materien. Han antog hos gudomen en sorts treenighet, särskiljande tre tillstånd eller *hypotaser*: Enheten eller Gud i och för sig, Förnuftet och den Allmänna själen.

För Plotinus var filosofins högsta sällhet själens förening med Gud, men så länge själen lever i en kropp, kan detta skådande av Gud blott ske vissa korta ögonblick genom extasen, vilket han sade hade inträffat med honom fyra gånger.

Hans lärjunge *Longinus* (f. 210) från Syrien fortplantade hans lära till Aten, där han hade en skola för filosofi och talarkonst.

Hans namnkunnigaste lärjunge *Porfyrius* (d. 304) från Fenicien undervisade i filosofi och talarkonst i Rom; han bekämpade ivrigt såväl judendomen som kristendomen, varför flera kyrkofäder uppträdde mot honom och hans skrifter därom förstördes. Han ansåg sig en gång ha skådat Gud i

extasen. Han fruktade liksom de andra nyplatonikerna, att den grekiska filosofin genom sin opposition mot den antika gudelära förberett den kristna religionen, och från att ha varit fiende till varje teologisk folktro blev han ett skydd för de gamla gudarna. Plotinus skrev flera filosofiska arbeten, varav hans "Inledning till Aristoteles' kategorier" kom att öva stort inflytande på medeltidens filosofiska utveckling.

Hans lärjunge syriern *Jamblikus* (d. 330) företog en omkonstruering av den hedniska gudavärlden; han blandade sin mystiska filosofi med magi och betecknade sålunda en svår urartning av den gamla grekiska filosofin.

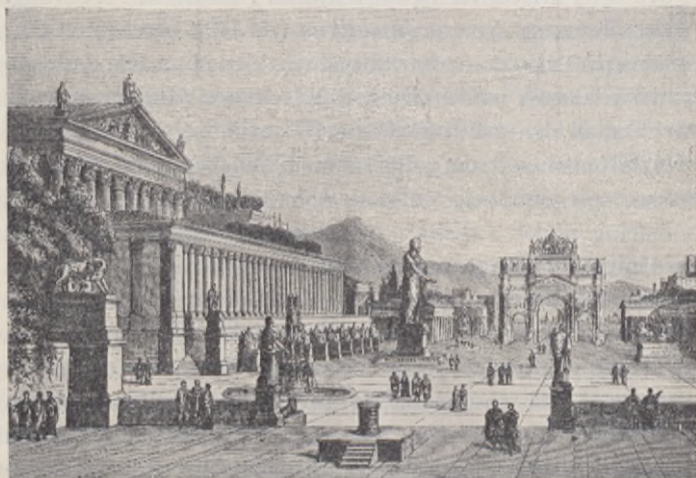
Nyplatonismen, som allt mera blandades med teurgisk visdom, spiritism och trolldom och höll på att komma till blomstring under *Julianus Apostata*, fick ingen allmänare utbredning och fortplantades blott av enstaka tänkare, såsom *Hypatia* och *Proklus* i 5:e årh. Proklus blev år 450 lärare i den filosofiska skolan i Aten. Han trodde på Minervas och Apollos uppenbarelser och, sedan han invigts i de gamla mysterierna, på en omedelbar förbindelse mellan gudarna och honom. Han iakttog de äldre religionernas bruk och stadgar, och i sin religiösa iver försökte han draga kristendomens anhängare från deras lära, varför myndigheterna i Aten landsförviste honom.

Tillståndet i romerska riket under de stora kejsarna.

Högst betydande framsteg gjordes på det sociala området under de första århundradena. Lagar och seder förbättrades genom de stora kejsarna och en mängd rättslärdar, vilka alla besjälades av den stoiska filosofin. *Cicero* hade en djup känsla för *mänsklighetsbegreppet* och fann nödvändigheten av en lära, som var gällande för alla människor, för alla

nationer. Han hävdade sålunda *naturrätten* gentemot den äldre lagens bokstav, och efter honom riktades tanken hos rättsfilosofer alltmer på människans *naturliga rättigheter*.

Flera stora rättslärda framträdde från början av 2:a årh. till början av 3:e årh., nämligen *Julianus* (på Hadriani tid), *Papinianus*, som levde under sex kejsare från M. Aurelius,

Forum romanum i Rom.
Rekonstruktion.

Ulpianus, *Paulus* och *Florentinus*, under Septimius Severus och Alexander Severus. Flera av dessa framhöllo särskilt stoikernas mänsklighetsprinciper; de förklarade, att *träldomen* stred mot naturens lagar och att alla människor med avseende på naturliga rättigheter äro lika och födda fria. Kejsarna utvidgade *trälarnas frigörelse*, allt under det dessas tillstånd såsom trälarna förbättrades genom att förbjuda deras försäljning, sätta en gräns för herrarnas nycker och grymheter samt tillstodja trälarna rätt att anklaga sina herrar. Kejsarna visade sitt folkliga sinne, då de ville göra *alla lika*

inför lagen, förödmjukande de mäktige, skyddande allmogen mot enskilda förtryckare och mot brist på de nödvändigaste livsförnödenheter. Sålunda utbildades på denna tid mer och mer de *allmänt mänskliga principerna*. Alltifrån Vespasianus till Markus Aurelius — från år 70 till 180 — voro alla kejsare, med ett undantag, Domitianus, framstående härskare, som upprätthöllo en god samhällsordning och leddes av humana principer. *Vespasianus* (d. 79) delade alla ansträngningar med den simplaste soldat och han skaffade de hungrande födoämnen och understödde ödelagda städer. Hans son *Titus* (d. 81) visade sig som en i alla avseenden utmärkt personlighet; han var hjälpsam, människovänlig och tillgänglig för folket och understödde storartat dem, som blevo lidande genom Herkulanums och Pompejis förstörelse och eldsvådor i Rom och som hemsöktes av pesten. Han dömdo ingen till döden och avskaffade lagen för högförräderi.

Staty av kejsar Trajanus.

Titus blev ock för sina stora egenskaper kallad "Människosläktets glädje".

Den allvarlige och redlige *Nerva* (d. 98) inledde efter Domitianus' död (96) en följd av utmärkta kejsare. Han förbjöd förföljelser mot majestätsförbrytare och mot dem, som "levde på judiskt vis" (möjligen de kristna). För att lätta skattebördorna avskaffade han flera offer och skådespel

samt inskränkte hovets prakt; han utdelade stora landsträckor till de fattiga och sålde en del av sitt silver samt några gods för att giva belöningar och hjälp.

Trajanus (d. 117) var en så förträfflig regent, att historien förklarar honom såsom en den mest framstående av alla Roms kejsare och en av de yppersta bärarna av den romerska kulturen — näst efter en Cæsar och ställdes vid sidan av en Scipio. Han höll ständigt kornprisen mycket låga och sörjde för de fattigas barn, minskade skatterna och gav ej ut mera för hovet än som överensstämde med det allmänna bästa.

Hadrianus (d. 138) var likaledes utmärkt som statschef, stod på höjden av sin tids bildning, var konstnär och författare av politiska och vetenskapliga arbeten. Han var frimodig och synnerligen givmild mot folket och fattiga barn. Människooffer blevo förbjudna av honom, fängelsehålor, däri slavar arbetade, avskaffades och herrarna förbjödos att döda sina slavar.

Antoninus Pius (d. 161), så kallad för sin fromhet; visheten och mildheten i hans styrelse gjorde honom mera älskad än någon av hans föregångare. Han förbjöd att någon skada tillfogades de kristna, sparade på straff och var en försonlig fiende. Han lät uppfostra många fattiga flickor och använde största delen av sin egendom till de fattigas nytta.

Markus Aurelius skrev om Antoninus Pius, hans fosterfader, som han dyrkade: "Han var lydig förnuftets bud, alltid jämn till lynnet, from, glad i uppsynen, vänlig och utan annan äregirighet än den att lära känna tingen. Tåligt fördrog han orättvist tadel och tadelade ej tillbaka. Arbetssamhet och tålmod voro honom medfödda egenskaper. Han var from utan vidskepelse."

Själv var *Markus Aurelius* (d. 180) ej mindre stor som personlighet. Han kallades "filosofen", även den "sannfärdigaste", var hemma i de sköna konsterna, vetenskaperna,

juridik och filosofi; anlade t. o. m. filosofmanteln och levde som stoiker enligt de strängaste regler. För välståndet i hela det vidsträckta romerska riket sörjde han på allt sätt, och vid översvämningar, jordbävningar, eldsvådor, dyrtid och pest sökte han givmilt att bistå de lidande. Han uppgick fullständigt i vetenskapliga studier all den tid han ej upptogs av statsmannaplükter och han hyllade vid sidan av den gamla kulten såsom folkreligion den antika filosofin, varför han grundade lärostolar i Aten för de fyra filosofiska skolorna: den platoniska, den aristoteliska, den epikureiska och den stoiska. Renhjärtad, storsinnad och förlåtande mot sina fiender, var han den stoiska filosofin trogen till sin död och levde enligt dess strängaste regler. Han kunde ej finna den kristna lärans överlägsenhet; han ansåg kristendomen som en moralisk vidskeplighet och som ett för staten farligt system. Historien om en korsfäst gud var för honom besynnerlig och osann, och ett system, som byggdes härpå, kunde ej innebära den upprätthållande makt, som var för staten behöfvig. Kristendomens förföljelse kunde han därför från denna synpunkt någon gång tillstädja, fast han var mera kristen i sitt leverne än många kristna. Han dyrkades efter sin död nästan som en gud i hela riket; han anropades som en skyddsgud, och ännu ett århundrade efter hans död fanns överallt hans staty bland många husgudar. Ännu i den nyaste tiden vördas han för sin andes storhet.

Antoninus Pius
(å ett kopparmynt).

*

Under 110 år, eller från 70 till 180, hade Rom sett sin lyckligaste period. Därpå börja svåra tider alltifrån den grymme Kommodus, som mördades 192; en mängd kejsare tillsattes

av soldaterna och mördades av dem; flertalet voro grymma och odugliga. Vissa tider funnos flera kejsare på en gång under inre och yttre strider och i provinserna uppträdde en tid ett stort antal medtävlare om kejsarmakten. Hur oroligt och farligt statens läge ofta var, synes därav, att från 180 till 284, eller under 104 år, hade riket 26 härskare, av vilka 23 mördades. Flera framstående kejsare framstodo dock, vilka hindrade statens förfall och upprätthöllo ordningen i riket, nämligen *Septimius Severus* (d. 211), *Alexander Severus* (d. 235), *Tacitus* (d. 276) och *Probus* (d. 282).

Den grekisk-romerska världens upplösning.

Den antika grekisk-romerska världen gick mot upplösning genom flera anledningar. Förutom de eviga krigen och germanernas invasioner verkade härför i hög grad *utrotandet av de bästa*, såsom *O. Seeck* med styrka framhållit i sitt stora arbete: "Geschichte d. Untergangs d. antiken Welt" (B. I. 1897). Då i partistriderna i Grekland det ena partiet segrade, nedgjordes massor av de slagna, bannlystes eller nödgades de att fly och på främmande ort hade de flesta varken lust eller möjlighet att grunda en familj. Det var de mest framstående, particheferna och deras anhängare, som i dessa omvälvningar avlägsnades. Och ej nog härmed, deras barn dödades eller nedtrycktes i fattigdom och onåd. Man förstår, vilket mått av andlig kraft som tillintetgjordes i dessa självmördande strider under lång tid. De överlevande tillhörde de lägre klasserna.

På samma vis gick det i Rom. Marius och Cinna proskriberade och mördade aristokraterna och deras personliga fiender i hundra- och tusental. De modiga, som vågade utsätta sig för de härskande, gingo nästan undantagslöst förlorade; blott de feга blevo i livet, och av dem framgingo nya generationer med underlägsen andlig kraft.

Man såg ock, att senaten med varje generation blev fegare och fegare, även sedan Augustus infört den största liberalitet, och under kejsartiden böjde sig de högre klasserna underdånigt under härskarens vilja i sin önskan att få leva i ro. Sålunda sjönk alltmer modet och företagsamheten, försämrades rasen och bragtes det intellektuella livet till stillestånd.

Till dessa orsaker kom minskningen i barnalstringen på grund av det asketiska ideal, som såväl hedniska som kristna lärare förkunnade och som följdes huvudsakligen av en mängd kraftigare personer, vilka försakade äktenskapet, under det de svaga fortplantade sig.

*

Mången har pekat på *Roms undergång* såsom ett varnande exempel i stort på faran att minska nativiteten. Detta är falskt.

Långt innan Rom gick under var denna stats styrka undergrävd av andra orsaker. De ekonomiska missförhållandena mellan rika och fattiga, hade sedan århundraden blivit allt större. Ett fåtal patriciska familjer hade slagit all egendom under sig, under det plebejerna råkade i allmänt elände, och än värre var tillståndet bland de talrika slavarna. Plebejerna utsatte massvis sina barn eller såldes de för fattigdom som slavar eller gladiatorer eller uppfostrades de till prostituerade.

Ungefär ett och ett halvt århundrade före Roms undergång, hade vid övergången från hedendom till kristendom det antika Rom såsom världsmetropol övergivits, under det Konstantinopel i dess ställe nådde makt och välstånd. Rom befolkades omsider till stor del av tiggare. Slaveriet var ej längre till nytta för produktionen och passade ej de nya förhållandena, och slavarnas frigivning i massa genom kristendomen ökade deras elände, då de ej funno något arbete, varför kyrkan fick draga försorg om dem i tusental.

Germanernas infall i romarriket, som i början kunde hejdas, blevo med tiden oemotståndliga och de germanska stammarna kommo ock att bli en ny generation i det gamla riket, med nya produktionsmetoder, en ny kultur.

Romerska rikets fall berodde i väsentlig mån på barbarernas infall och härjningar. Striderna med germanska stammar började redan mer än ett århundrade f. Kr., men det blev först ett par århundraden senare, som farliga infall av dem började och sedan blevo allt farligare. Från mitten av tredje århundradet, då goterna första gången framträngde till rikets gränser, ägde under ett och ett halvt århundrade oavbrutna anfall rum, tills germanerna i början av femte århundradet kommo att för alltid skaka det romerska världsväldet. Men germanernas anfall voro ej enda orsaken till rikets fall, utan därtill voro *inre orsaker* lika mycket anledning. Dess *gamla religion* var slutligen ej längre levande och kunde ej leda varken romarfolket eller dess nya bundsförvanter. *Kejsarmakten* kunde ej i längden upprätthållas och sammanhålla det ofantliga väldet. Barbarer upptogos i stor mängd i hären, som därigenom ej var romersk såsom förr och ej besjälades av fosterlandskänsla. Hären blev ock allt mindre genom utdödandet av det romerska folket i de oändliga krigen, och slutligen var den helt obetydlig. Kejsardömets reguljära krigsmakt hade fordom varit 645,000 man; i början av 500-talet var den minskad till 150,000, och dessa voro kring-spridda över hav och land. De särskilda fälttågen kunde ofta ej räkna mer än 20—30,000 man.

De förfärliga *allmänna olyckorna* — utmattande krig, pest, hungersnöd, förlusten av Egypten, och dess för romarna nödvändiga säd o. s. v. — kunde ej dämpa folkets *förlustelsesjuka*; på cirkus och amfiteatrarna skulle man vistas, huru än barbarerna härjade.

Medelklassen hade gått under i de inre striderna; kejsartiden såg egentligen blott mycket *rika* och mycket *fattiga*. Dessa senare hade slutligen intet emot att sluta sig till bar-

barerna och krävde under dessas härjningar hämnd på sina förra herrar.

Inför rikets veklighet, praktsjuka och hovintriger bland de maktägande, striderna inom kyrkan, armodet hos de lägre klasserna stodo de krigiska *barbarerna* färdiga att taga de rikedomar, som lockade i det gamla världsväldet.

*

I sitt klassiska verk "Historia om Romerska Kejsardömet avtagande och fall" har den store engelske historikern *E. Gibbon*, framställt följande träffande överblick på orsakerna till rikets undergång.

"Roms avtynande var den naturliga och oundvikliga följden av *omåttlig storhet*. Lyckan och överflödet mognade orsaken till förfallet. — De segrande *legionerna*, som i avlägsna krig smittades av främlingars och legotrupperns laster, undertryckte först republikens frihet och våldförde sedan purpurns majestät. Den romerske soldaten blev lika fruktansvärd för sin monark som för fienden; krigföringens kraftfullhet slappades och förintades slutligen genom Konstantins planlösa inrättningar; och en syndafloed av *barbarer* översvämmade romerska världen. — Arkadius' och Honorius' mot varandra fientligt sinnade gunstlingar *förrådade republiken* åt dess gemensamma fiender, och Byzantinska hovet åskådade med liknöjdhet, kanhända med nöje, Roms förnedring."

"Missbruket av *kristendomen* hade ock något inflytande på Romerska världets avtagande och fall. Prästerskapet predikade med framgång *talamodets* och *klenmodighetens* läror, samhällets verksamma dygder *försvagades* och den sista överlevan av krigisk anda begrovs i *klostren*. En stor del av allmän och enskild rikedom helgades åt barmhärtighetens och andaktens skenfagra ändamål, och soldaternas sold slösades på de *onyttiga skarorna* av båda könen, som kunde återropa

endast måttlighetens och kyskhetens förtjänster. Tro, nit, nyfikenhet och avundens samt ärelystnadens mera jordiska passioner upptände den *teologiska tvedräktens* låga; kyrkan och jämväl staten skakades av *religiösa* partier, vilkas strider stundom voro blodiga, alltid oförsonliga. Kejsarens uppmärksamhet avvändes från lägren till *kyrkomötena*. Romerska världen förtrycktes av ett nytt slags *tyranni*, och de förföljda sekterna blevo deras fäderneslands hemliga fiender. — Munkståndets heliga lättja omfattades andaktsfullt av ett slaviskt sinnat och förvekligt tidevarv.”

Fjärde kapitlet.

Jesuslegenden.

På grund av rådande föreställningar från äldre tider omgavs kristendomens kärna, dess etiska innehåll, med ett yttre skal, dogmerna och de sakramentala bruken, ett hedniskt påhäng, såsom en anpassning efter tidsförhållandena, så länge folken kring Medelhavet hade föreställningar av denna art.

Den nyare kritiska forskningen har bragt ljus över kristendomens tidigare historia. Den har först och främst ådagalagt, att de bibliska böckernas grundtext ingalunda, såsom man förr trott, kommit till oss oförändrade i den form, de ägt i de ursprungliga handskrifterna, utan att de haft en delvis ganska invecklad historia. Man inser nu, att det judiska folkets historia ej kan isoleras från de övriga semitiska folkens och att kristendomen har djupa rötter i forntida läror.

I första århundradet e. Kr. var den nya läran icke orientalsk hedendom, som ej heller spåras i Jesu lära. Den nyare tidens främreasiatiska fornforskning har visat, att hednakristendomen, Paulus' kristendom, fått påhänget från babylonierna och perserna, som flera tusen år f. Kr. hade dessa dogmer. Babylonierna hade ej blott berättelserna om Adam och Eva, paradiset och syndafallet, utan ock myterna om en trefaldig gudom: Fadern, Sonen och Modern, om änglar och djävlar, föreställningar, som funnos överallt i Syrien på Jesu tid. Här liksom i Kanaan och Babylonien var under ett

par årtusenden f. Kr. Sonen den allt behärskande gudomen, ett slags mellanväsen mellan gudar och människor, vilket ständigt kämpade mot "den stora draken, den gamla ormen, han som kallas Djävul och Satan" (Joh. upp. 12:9). Myterna omtala ock gudasonen Attis' offerdöd och uppståndelse, liksom ock sakramentala måltider, där man åt och drack Sonens kött och blod. (Paulus omtalar dem såsom brukliga bland den tidens hedningar). Guds son skall ock, nämnes det vidare, iföra sig mänsklig skepnad och på övernaturligt sätt födas av en jungfru.

Man skall ha klart för sig att de flesta berättelserna i bibeln äro *sagor*, fast de meddelas — enligt orientaliskt bruk — såsom faktiska tilldragelser och med direkta anföringsatser, såsom "Jesus sade", "Maria sade", o. s. v., vilket suggererat hundratals miljoner människor att tro att vad som berättats verkligen ägt rum. Alla folks tidigaste historia var sagan, eller skildringar av tilldragelser, som längesedan ägt rum och som bevarades genom traditionen, ofta utsmyckad genom dikter. Gällde sagan religiösa föreställningar, skapades mytologier, gudasagor, legender, och gällde den framstående män, diktades hjältesagor.

Nya testamentets berättelser äro alla sagor med en liten del historiska traditioner, men mestadels rörande mytologiska och dogmatiska dikter eller legender. De äro att likställas med *Homer*'s guda- och hjältesagor med deras skildringar av gudars liv bland människorna och de nordiska gudasagorna och kungasagorna, ynglingasagan m. m. i *Ed-dorna*.

De evangeliska sagorna äro ock att jämföras med en mängd sagor i *Tusen och en natt*, eller berättelser ur den orientaliska fabelvärlden, fantastiska noveller, varav somliga röra det verkliga livet och historiska personer, men somliga äro rena dikter, däri det underbara och otroliga spela huvudrollen;

underverk, trolldom, féer, goda och onda andar förekomma: djur, som tala, människor och hästar, som flyga upp i luften, människor, som förvandlas till djur, stenar eller andar o. s. v.

Dikten om Jesu födelse av en jungfru.

Folken i Mindre Asien hade länge satt sin förhoppning till en *andlig Messias*, en fredsfurste, vars rike ej var av denna världen och som därför var Guds son, icke på fysiskt sätt, utan i andlig måtto, i det han i högre grad än andra människor var fylld av Guds ande.

Långt före Jesus betraktades Pytagoras och Plato såsom avlade direkt av Gud utan mänsklig fader. I Egypten blev Imhotep, avbildad som profet, ej någon vanlig människoson, utan son av den högsta guden och en egyptisk kvinna, Cro-tionch, ett slags Mariagestalt.

Dikten om Jesu födelse av en jungfru, ursprungligen blott i de apokryfiska evangelierna om Jesu födelse och barn-dom, upptogs därur i Matteus- och Lukasevangelierna. Det är betecknande nog, att Markusevangeliet, som är tidigare än dessa, ej med ett ord vidrör denna jungfrufödelse, som sålunda upptagits sedan myt- och dogmbildningen om Jesu gudom kommit i gång.

I Matt. 1:18 meddelas helt kategoriskt: "Jesu Kristi födelse gick så till: Sedan Maria, hans moder, blivit trolovad med Josef, befanns hon, förrän de kommo tillsammans, vara *havande av den Helige Ande*."

Denna skildring återfinnes nästan ordagrant i det apokryfiska "Evangelium om Mariæ födelse". Här berättas, att "ängelen Gabriel sändes till henne från Gud att för henne bebåda vår Frälsares avlelse — och hälsade han på det mest artiga sätt, — att hon blev förvirrad av ängelns ord och sade: huru skall detta ske? Ty då jag, enligt mitt löfte, aldrig känt någon man, huru kan jag föda ett barn, utan

tillhjälp av en mans säd? Ängeln svarade: Tänk icke Maria, att du blir havande på vanligt sätt. Ty utan samlag med en man skall du, såsom jungfru bliva havande; — — ty den Helige Ande skall komma över dig och den Högstes kraft skall överskygga dig utan någon lustans brånad. Så att det, som bliver fött av dig, skall bli allena heligt, — — och det skall kallas Guds son. — — Maria sade: Si Herrans tjänarinna! Varde mig efter ditt tal!"

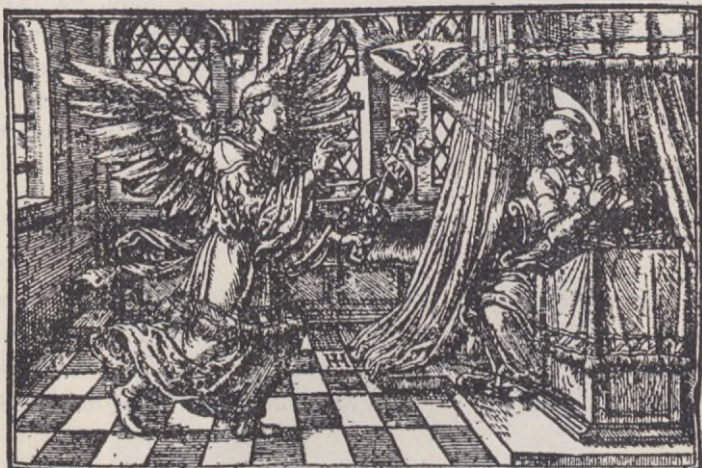
Förut otillförlitlig såsom ingående i apokryfiska evangelier, blev nu legenden ansedd tillförlitlig, då den intogs i det kanoniska Nya testamentet. Men ej nog med denna dogmatiska manipulation; egendomligt nog fann man lämpligt att meddela en lång stamtavla, som skulle utvisa, att Jesus härstammade från David genom hans *fader Josef*. I stamtavlan hos det ursprungliga Matteusevangeliet står: "David avlade Salomo" — — — och: "Jakob avlade Josef och *Josef avlade Jesus*, som kallades Kristus". Men då detta ej passade ihop med jungfrufödelsen, som var nödvändig för dogmdiktarna, grep man till en förfalskning, i det man i en senare upplaga av evangeliet strök "Josef avlade Jesus" och skrev "Jakob avlade Josef, Marias man, och av henne föddes Jesus". Man märkte ej, hur därigenom hela stamtavlan blev meningslös.

Förfalskningen har i vår tid blivit bestyrkt genom en år 1892 i det gamla Sinaiklostret funnen pergamenthandskrift, innehållande en helgonkrönika. Det var en s. k. palimpsest; den gamla texten hade utplånats för att pergamentet skulle kunna användas till annan skrift. Genom kemiska medel lyckades man göra den ursprungliga skriften läslig, och det visade sig, att den innehöll delar av en mycket gammal evangelieskrift, där bl. a. står den ursprungliga Matteusstamtavlans ord: "Josef avlade Jesus".

I Lukas evangelium står samstämmigt härmed, att "Jesus var, såsom det troddes, *son till Josef*". Här står ock, att

ängeln Gabriel sade till Maria, trolovad med Josef: "du skall avla i ditt liv (i latinska texten står *uterus* = livmoder) och föda en son och du skall giva honom namnet Jesus".

Fastän evangelieförfattarna uppgivit, att Josef var Jesu fader, har avlelsen av den Helige ande emellertid också upptagits i evangelierna, och denna hedniska saga tilltalade dogmbildare mera; de frågade ej efter Josefs faderskap.

Maria bebådelse (ur Figur-Bibel, 1777).

Det är mycket betecknande, att, då Jesus framträtt som predikant, hans *moder*, som väl borde vara den förste att tro på hans mission, om hon hade haft de underbara upplevelsorna före Jesu födelse och om hon blivit havande med honom "av den Helige ande", *ej ansåg* honom ägnad för predikarekallet, utan gick ut jämte de andra sönerna för att taga fast honom och sade "han är *från sina sinnen*" (Mark. 3: 21). Maria skulle då alldeles glömt bort vad ängeln Gabriel vid den s. k. bebådelsen sagt, nämligen, att hon skulle föda Jesus, som skulle bliva "stor och kallas den Högstes son

och vara en konung över Jakobs hus till evig tid". De hårda ord som Jesus vid nämnda tillfälle begagnade mot modern, då han för alltid lämnade henne, utvisa ej något innerligare band dem emellan.

Denna dikt om Jesu födelse, en imitation av äldre hedniska dikter om vissa märkvärdiga mäns födelse, har alltifrån kristna kyrkans äldsta tid särskilt förkunnats på en av kyrkans helgdagar, *Maria bebädelsedag*, d. 25 mars, då hela världen skall få höra den framställas som en gudomlig sanning. Som ett lämpligt hjälpmedel att inpränta den historiska kunskapen därom ha illustrerade biblar framställt den i bild. Det stora flertalet i kristna länder torde på den dagen numera ej ägna händelsen någon tanke.

*

Föreställningen om den obefläckade avlelsen av Jesus genom den Helige ande medförde benämningen den "obefläckade Heliga jungfrun", *Virgo immaculata* (av *macula* = fläck, skamfläck), en den mest fantastiska och onaturliga föreställning.

Denna *Virgo immaculata* gav anledning till ivriga spekulationer och heta strider bland de stackars teologerna under många århundraden, då mycket olika meningar framstodo rörande denna dikt. Somliga antogo, att hon alltid varit utan synd genom att ha varit helgad före födelsen eller renad från arvsynden i sin moders liv, andra att hon varit fullkomligt fri från synd, eller före embryots bildande.

Dessa meningar diskuterades länge i medeltiden i de skilda kyrkliga skolorna med all tänkbar skolastisk dialektik; Duns Scotus försvarade inför universitetet i Paris 1307 den högsta arten av den obefläckade avlelsen, och den orden han tillhörde, franciskanerna, upprätthöllo ständigt denna mening. Thomas av Aquinos skola, till vilken dominikanerna hörde,

förnekade åter den obefläckade avlelsen och fördömdes därför av Parisuniversitetet 1387.

Många kyrkomöten och påvar uttalade sedan sina meningar i ena eller andra riktningen; med tiden fordrade opinionen

Den obefläckade avlelsen. Tavla av Murillo.

mer och mer, att katolska kyrkan skulle antaga den obefläckade avlelsen, och Gregorius XVI (1830-talet) lät benämningen ingå i den offentliga gudstjänsten. Slutligen utfärdade Pius IX ett cirkulär till kyrkans alla biskopar om att giva sin mening tillkänna, och enligt flertalets svar utfärdade han 1854 ett högtidligt dekret, varvid dogmen förklarades

vara en kyrkans trosartikel. Den "Heliga modern" blev däri-
genom förklarad född obefläckad, eller att hon — liksom
Jesus — avlades i sin moder Annas liv utan jordisk fader.

Våra psalmdiktare ha ock gjort sitt till att inpränta jung-
frufödelsen i sinnena. Den gamla *Svenska Psalmboken*, "av
konungen gillad och stadfästad 1695", vilken tillkom främst
genom Jesper Svedberg, professor i teologi vid Uppsala uni-
versitet, och gillades av teologerna i Uppsala samt präste-
ståndet vid 1693 års riksdag, innehåller i ps. 121 följande om
Jesu födelse:

*Av mans hjälp är det så ej skett;
Gud själv haver sin nåd betett.
Guds ord är här nu vordet kött;
Av jungfrulivet är det fött.*

*Jungfruns kved här fruktsam var;
Men jungfrudomen blev dock kvar.
Guds stora kraft lät sig skina
Väckande i templet sina.*

Psalmen är undertecknad med Ambrosius (biskop i Mi-
lano i 4: de årh.) och M. Luther.

Psalmen 124 meddelar samma upplysning på nästan ena-
handa sätt.

I den nya *Svenska Psalmboken av 1819* förekomma ej
dessa verser; de, som redigerat den, ha tydligen generat sig
att nu återgiva dess fysiologiska detaljer. Här har blott
upptagits, i ps. 58 och 60, följande ur den gamla:

*Världens frälsare kom här;
Rena jungfrun moder är.*

*En jungfru födde ett barn i dag,
Det vi skola prisa och ära.*

Här må följande reflexion framställas:

Äktenskapet, sanktionerat av kyrklig vigsel, förklaras av
kyrkolärarna vara en helig institution och är i katolska kyr-
kan ett sakrament. Det anses vara av Gud själv instiftat

och dess förnämsta ändamål uppges vara Guds rikets tillväxt och samhällenas bestånd eller människosläktets förökelse, därvid åberopas I Mose bok 1:28: "Och Gud välsignade dem (Adam och Eva) och sade till dem: varen fruktsamma och föröken eder och uppfyllen jorden". Sålunda kunde avlelsen ej vara en syndig akt. Kyrkolärarna ha ock förklarat, att Gud ej blott skapat det, som i begynnelsen frambragtes, utan att allt, som sedan födes, är en verkan av Guds skapande kraft och den däruti liggande välsignelsen. Människans alstring är därför under Guds hägn, ingen *conceptio maculata*, och vällusten kan ej utestängas därifrån, då kärleksverksamheten är nödvändig för livet, och kyrkan förklarar, att envar skall "älska och ära sin äkta make". En kyrklig auktoritet, Spener, förklarar ock i sin Förklaring till Luthers katekes, att vällusten får eftertraktas i "vad som fordras till kroppens uppehälle och vederkvickelse samt sinnets uppmuntrande".

Teologerna råkade emellertid i ett ofrånkomligt dilemma, då de skulle avgöra Jesu alstring i Marias liv och hade att hålla sig till den gamla mytologiska dikten om avlelsen av den Helige ande, som ensam vore *conceptio immaculata*, varav följde, att naturlig, av Gud tillstadd avling av äkta makar vore en *macula*, en skamfläck, en synd, och det har ständigt upprepats: "Si jag är av syndelig säd född och min moder haver mig i synd avlat" (Ps. 51:7).

Föreställningen av *Virgo immaculata* har sålunda som konsekvens en meningslös fördömelse av den erotiska kärleken, som dock verkar med oemotståndlig makt som en naturlag och i dess högre former är en av de skönaste företeelser i livet. E. Tegnér uppstämde ock en lovsång till kärleken (i dikten "Axel"):

O Kärlek! Jords och himmels under!
 Du salighetens andedräkt!
 Gudomlighetens friska fläkt
 i livets kvalmuppfyllda lunder!

Vad vi kunna antaga om Jesu liv.

I själva verket veta vi ej mycket om Jesus, och evangeliernas berättelser om honom, som alla tillkommit långt efter hans död, äro så fulla av fantasier, förfalskningar och rena dikter, att somliga nyare bibelkritiker rent av betvivlat, att han funnits till. Visst är att den kyrkliga Jesusbilden icke är riktig. Man har emellertid alla skäl att antaga, att under kejsar Tiberius' regering en judisk man vid namn Jesus, sedan han blivit döpt av Johannes Döparen, framträtt i Galiléen som en hängiven lekmanpredikant, sökande förbättra människorna genom att förkunna en hög moral, att han drog till sig talrika åhörare, att han ock sysslade med att bota sjuka, att han skarpt kritiserade fariséerna och de skriftlärde för deras självtillräcklighet och yttre gudaktighet samt deras omständliga tempelceremonier och småaktiga lagparagrafer utan religiöst värde, varför han bland dem fann många motståndare; att han slutligen under ståthållaren Pontius Pilatus vid en folkrörelse blev såsom förment upprorsmakare korsfäst av romarna med bistånd av det för regeringen gynnsamt stämde prästpartiet.

Inga berättelser av någon som helst trovärdighet finnas om Jesus intill 30-års åldern, då han blev döpt av Johannes Döparen, varefter han verkade som predikant 2 eller 3 års tid.

Vi ha skäl att antaga, att han liksom fadern Josef var murare — ej timmerman — då det grekiska ordet *tektôn*, varmed hans hantverk betecknades (Matt. 13:55) huvudsakligen betyder husbyggare och husen i Palestina, som förr liksom nu saknade trävirke, uppfördes av sten och murbruk.

Jesus var oberörd av tidens högre bildning; den hellenistiska kulturen som var spridd i hela romerska riket, var honom obekant. Han fick ingen teologisk utbildning och gick säker-

ligen ej i någon rabbinskola. Han kände uppenbarligen den gamla judiska litteraturen endast i de arameiska översättningar, som begagnades i folkets hem. Tillhörande allmogen i Galiléen, talade han denna befolknings språk, arameiskan, och var näppeligen hemma i hebreiskan, det gamla testamentets språk. Han var med ett ord en olärd man och verkade

Tiberias, Herodes Antipas' residens, och Gennesaretsjön, som Jesus ofta besökte och vid vars stränder hans flesta apostlar bodde som fiskare.

bland folket som en lekmanpredikant. Någon skrift har man ej av honom, och ovisst är, om han kunde skriva.

Vad som berättats om honom intill hans offentliga framträdande är rena legender, motsvarande dem, som berättats om Buddhas barndom. Dessa samlades med tiden i de s. k. *"Barndomsevangelierna"*: *"Jakobs Protevangelium"* från 2:dra årh. och *"Thomas' barndomsevangelium"* något senare, där han uppträder som 12-årig i templet och förvånar de skriftlärde. Ehuru uppdiktade, och senare ansedda som apokryfiska, ha de delvis intagits i Matt.- och Lukas-evangelierna.

Att Jesus aldrig omtalats i den profana litteraturen på den tiden, är intet bevis att han ej funnits till, såsom somliga pyrrhonister velat antaga. Romarna avlivade många verkliga eller föregivna upprorsmakare, bl. a. Johannes Döparen, då Herodes fruktade, att hans "stora inflytande på folket skulle leda till uppror", såsom den samtida historikern Josephus meddelade. Jesu korsfästelse var för romarna en vardagshändelse, som ej väckte något uppseende. De judiska historieskrivarna *Josephus* och *Justus*, samtida med Jesus, ha ej omtalat något om honom, och ha de hört något, så torde de ej ansett det vara av vikt i judarnas historia eller av hänsyn till de härskande romarna ej velat säga något om en man, som för dem i alla hänseenden ej hade synnerlig betydelse, men endast var judarna till förlägenhet och besvär.

Långt efteråt lämnades i den profana litteraturen ett meddelande rörande Jesus, nämligen i den romerske historikern *Tacitus'* "Annaler", varpå de kristna lagt stor vikt. Här omtalas (Ann. XV, 44) förföljelserna mot de kristna under Nero år 69 med följande ord: "Han lät avliva de för sina villfarelser förhatliga människor, som gemenligen kallades kristna. Kristus, av vilken detta namn uppkommit, hade under Tiberii regering blivit avlivad av prokuratorn Pontius Pilatus". Detta ställe har emellertid av nyare bibelkritiker ansetts vara en interpolation i en senare tid av någon kristen avskrivare; men andra hålla på dess äkthet och anse det som ett viktigt bevis på Jesu historiska existens. Frågan torde aldrig kunna avgöras. Men även om stället är äkta, har det ingen betydelse, då Tacitus skrev sina Annaler åren 115—117 e. Kr., och då var traditionen om Jesu levnad allmänt utbredd och kunde därför upptagits av Tacitus.

I likhet med flera andra kritiker har filos. prof. *A. Drews* i sitt märkliga arbete "Die Christusmythe" (1909) förnekat Jesu existens och framhållit, att allt, som skrivits om honom i Nya Testamentet är myter och legender och evangelierna

skrivits i en så sen tid, att de ej kunde meddela någon historiskt tillförlitlig kännedom om Jesus. Härvid bör dock erinras, att, om ock de evangeliska skildringarna till större delen äro diktade och innehålla myter och legender, så måste man icke desto mindre antaga, att däri förekomma vissa händelser, som tidigare skildrats och vilat på faktiska tilldragelser, varom traditionen lämnat meddelanden. Drews har rätt, då han säger, att "den teologiska tron på den historiska verkligheten av de i Nya testamentet omtalade tilldragelserna vilar helt och hållet på hypotetisk grund". Men han har förbisett, att Jesus kan ha varit en historisk person, *även om* man medgiver, att större delen av evangeliernas skildringar äro dikter och legender. Man måste därför bestrida Drews, då han säger, att "tron på en *historisk Kristus är under alla förhållanden av tvivelaktig beskaffenhet*". Man kan bestrida hans uttalanden, att "*den Jesus, varom Paulus talar, är överhuvud ingen historisk personlighet, och att Paulus ej vetat något om en historisk Jesus*". Paulus har dock i sina fyra huvudbrev, som anses äkta, talat om, att Jesus uppträdde på jorden, "*född av kvinna*", att han blev korsfäst o. s. v. Han omtalar ock, att han vid ett besök i Jerusalem såg Petrus och "*Jakob, Herrens broder*" (Gal. 1:18, 19). Dessa båda torde ha meddelat Paulus åtskilligt om Jesus. Att han förutom den jordiska tillvaron talar om den himmelska, sägande bl. a., att Jesus "*blivit förklarad vara Guds Son genom uppståndelsen från de döda*" m. m., är en sak för sig; här skapar hans fantasi i extatisk förvillelse efter en hallucination, en ny bild av Jesus.

Drews m. fl. som ej vilja antaga Jesu verklighet, ha naturligtvis rätt att förneka "*den historiske Kristus*", då de avse den personlighet, *som de kristna myterna framställt* och som gjorde honom till en *ohistorisk fantasiskapelse*. Men jag tror att det finns skäl att antaga, att förutom denne en *verklig människa* funnits, som sålunda är den historiske Jesus.

Om vi nu hålla oss till evangeliernas berättelser om Jesu verksamhet, så finna vi, att den till stor del bestått i botande av sjuka och utdrivande av *onda andar*, varmed väl bör förstås behandling av sinnessjuka.

Evangelierna ha berättat om en mängd *under*, som Jesus skulle ha gjort. Ungefär samma underverk berättas flera andra ha gjort. De trängde in i Jesuslegenden som främmande element; och man finner i fråga härom, såsom religionshistorikern R. Reitzenstein säger, "allvarligt lagda, djupt religiösa män *medvetet utföra förfalskningar*, utan att själva ha känsla av det bedrägliga däri". Jesus, menade man, måste om han var Guds ställföreträdare, visa sig ha herravälde över naturens tilldragelser och krafter.

Sådant "fromt bedrägeri", *pia fraus*, har ofta förekommit hos kristna författare, som ansågo sig ha rätt att uppdikta allehanda sagor för att ådagalägga Jesu gudomliga natur.

Allmänt ville man bland de lägre klasserna se eller höra talas om *under*, och man kunde ej tro på en gud, som ej gjorde underverk. Nå, den saken klarade evangelisterna lätt upp och satte ihop en mängd underverk av alla slag, som Jesus skulle ha utfört: han hade bespisat 5,000 män med 5 bröd och 2 fiskar, hade gått på vattnet, uppväckt döda o. s. v. Allt sådant nedskrevs för de enfaldiga och till Guds ära.

*

Under ett par års vandringsliv förkunnade Jesus sin lära, stödd på kärleksbudet, uppmanade till bot och bättring och predikade "Guds rike", eller ett liv i sant religiös anda. Han talade stränga ord till de rika och förnäma och ömmade för de fattiga och betryckta, till vilka han ställde tröstens ord. Fariséerna och de skriftlärde blevo angripna av honom för att ha "hållit sig till människornas stadgar och övergivit Guds bud" etc. och han disputerade med dem i Jerusalems tempel.

Slutligen skall han ha uttalat en sträng förkastelsedom över dem inför folket för att de "binda tunga och odrägliga bördor tillsamman och lägga dem på människornas skuldror", för att "göra alla sina gärningar för att bliva sedda av människorna" etc. och utropade förnyade gånger: "Ve eder, skriftlärde och fariséer, I skrymtare, — — I huggormars avföda" etc. (om man nu alls skall tro på denna berättelse). Han ådrog sig sålunda dessas hat och kunde vänta sig hämnd.

Anklagelserna mot Jesus och hans död.

Om anklagelserna och dödsdomen ha evangelierna detaljerade meddelanden, men dessa kunna ej anses som tillförlitliga. De ha ju tillkommit långt efter Jesu tid, ehuru vissa tilldragelser kunna genom traditionen ha meddelats.

Som ren dikt bör berättelsen om Judas Iskariots förräderi mot Jesus anses; den har nog ditsatts som en klatsch mot judarna. Sorgligt nog har den medfört ett allmänt agg till judarna, som därför fått utstå de största lidanden.

Hur mycket än prästpartiet hyste ovilja mot Jesus, så står dock fast, att det ej var judarna, utan romarna, som dömde Jesus till döden. Men romarnas hantlangare var översteprästen, vilken tillsattes av den romerska myndigheten, samt det av denne likaledes beroende prästerskapet.

Om vi antaga att någon sannolikhet kan finnas i evangeliernas berättelse om rättegången mot Jesus (fast den i det mesta tydligen är hopdiktad), så skulle förloppet ha varit följande.

Den yttre anledningen till prästernas ingripande var, att Jesus uppträtt mot de skriftlärde och fariséerna, som han kallat skrymtare, samt mot templets hedniska offerväsen och ur dess förgård utdrivit penningväxlare och duvoförsäljare samt kullstött deras bord, förklarande, att templet blivit en

slaktarbod o. s. v. Ett par falska vittnen meddelade, att han sagt, att han kunde nedbryta Guds tempel, men på tre dagar bygga upp det igen. Då översteprästen frågade Jesus, varför han ej svarade till detta, teg han, varpå översteprästen skall ha besvurit honom att säga, "om Du är Kristus, Guds son". Jesus skall ha svarat honom: "Jag är det". Översteprästen förklarade då, att han hädat. Skildringen är tydligen en ren dikt. Så tanklös och oklok kunde Jesus ej ha varit, att han ej skulle ha försvarat sig mot den enfaldiga berättelsen rörande templet. För resten vet man ingenting om, att Jesus tillerkänt sig Messiasnamnet. Allt som står härom i evangelierna är dikt långt efter Jesu tid.

Judiska lärda ha emellertid påpekat, att ett medgivande att vara Messias och Kristus ej kunde av judarna anses som hädelse, med den mening, dessa ord hade. Jesus kunde därför ej ha gjort sig saker till döden för hädelse, vad judarna enligt evangelierna skulle ha sagt vid översteprästens förhör. Samma otillförlitlighet i berättelsen om förhöret inför Pontius Pilatus, därvid Jesus skulle ha tillfrågats: "Är du judarnas konung?" varpå han skall ha svarat: "Du sade det, jag är en konung". Skulle Pilatus ha ställt denna fråga till Jesus, hade han gjort det som ett gyckel med den enkla mannen av folket. Och Jesus kunde ej heller här ha varit så oförsiktig att avgiva det naivt högmodiga svaret. Han skulle då ha saknat sunt förnuft. Sådan framställes han emellertid av evangelieförfattarna.

Jesus dömdes tydligen till korsfästelse (ett romerskt straff, ej judiskt) endast av fruktan för en upprorisk folk rörelse, och Pilatus lät sätta "judarnas konung" på korset. Han uppmanades ock därtill av översteprästen och folket, som sade: "han uppviglar folket och förbjuder att giva kejsaren skatt" (Luk. 23). Ståthållaren lät sätta inskriften "Judarnas konung" på korset, men detta var ett uppenbart hån mot den enkla mannen, varför ock Jesus begabbades.

Det fanns nog vissa skäl för romarnas tro på talet om en ny judarnas konung fast de med hänsyn till Jesus voro alldeles oberättigade och korttänkta.

Under senjudendomen rådde hos judarna de livligaste förhoppningar om en lycklig framtid efter alla utståndna olyckor. De skulle få uppleva en nationell återupplivning; de skulle framstå som det utvalda folket genom Guds eget, särskilda ingripande. Med tiden framstod tanken på en *Messias* — som betyder den *smorde*, på grekiska *Kristus*; genom smörjelse med olja invigdes varje israelitisk konung. Messias är den väntade konung, som skall komma att med Gud "hålla dom", besegra fienderna och införa den nya nationella och religiösa storhetstiden. Han är dock alltigenom en jordisk härskare; de fromma väntade generation efter generation på honom och trodde sig finna honom i flera efter varandra framträdande personer, och väntade honom enligt flera löften eller profetior särskilt om en härskare av Davids hus. På Jesu tid trodde många att olika personer vore den väntade Messias, såsom galiléern Judas och något senare Theudas.

Dikterna om Jesu uppståndelse, nedstigande till helvetet och himmelfärd.

Liksom tron på Jesu övernaturliga födelse har tron på hans uppståndelse sedan äldsta tider betraktats som en av den kristna trons hörnstenar, med vilken hela kristendomen står eller faller.

Dogmdiktarna i Nya testamentet ha om Jesus efter döden producerat mycket besynnerliga sagor och medvetna dikter, som de endast med beräkning på folkens djupa okunighet och den fromma lättrogenheten kunde tillåta sig. Att börja med satte man ihop berättelsen, att Jesus *steg ned till*

helvetet; men märkligt nog ha de fyra evangelierna intet meddelande därom.

I katekesen säges emellertid, att Kristus efter döden — således under de tre dagarna mellan döden och uppståndelsen då hans kropp låg i graven — *nedsteg till helvetet* för att där förkunna sin seger över döden och all *djävulens* makt. Här för har man återopat I Petr. 3, 18 o. 19, där det berättas, att Kristus var "till köttet dödad, men *levandegjord i anden*, i vilken han gick åstad och predikade för andarna i fängelset".

Spener meddelar i sin "förklaring till Luthers katekes", att Kristus, sedan han *återtagit sitt liv i graven*, nedstigit till *helvetet*, de fördömdas hemvist, injagat skräck hos de fördömda andarna och själarna och *förstört djävulens rike*". Den strängt ortodoxa prosten *Schartau* (d. 1828), som övade ett oerhört inflytande på de troende, särskilt läsarna, förklarade i sin "Undervisning i Christendomskapen" till svar på frågan: varifrån Guds Son frälsat människorna? "Den eviga döden, det är *helvetets plågor*". Angående Jesu död och uppståndelse har *Schartau* lämnat följande dråpliga förklaringar. "Hans själ skildes från kroppen, så att kroppen känslolös föll i deras händer, som togo den ned av korset. Jesu död var olik andra människors död därigenom, att han *dödde när han ville*, och hans lekamen undergick ingen förvandling efter hans död. — Vem uppväckte Jesus ifrån de döda? *Han uppväckte sig själv*. — Huru visade Jesus vid sitt nedfarande till helvetet, att han hade *övervunnit helvetets makt*? Därmed, att Jesus gick till helvetet och *gick därifrån, så att Satan icke kunde behålla honom kvar*".

I Nya testamentet är grekernas *Hades* den ort, dit människornas själar, liksom skuggor, komma efter döden, *underjorden, dödsriket*, eller "skuggornas rike", som motsvarar judarnas *Scheol*. I sin bibelöversättning har Luther återgivit båda orden med *Hölle, helvetet*, men detta var delvis orik-

tigt. Hades hade två avdelningar, en för de frommas själar, och en för de orättfärdigas, "fängelset", och detta kallade grekerna *Tartaros*, och judarna *Gehenna* eller *helvetet*. Det är sannerligen intet vunnet med att man i nyare upplagor av katekesen i andra trosartikeln utbytt ordet *helvetet* mot *dödsriket*, dit Jesus skulle ha nedstigit för att predika för andarna. Såsom förut nämnts hade Hades eller dödsriket två avdelningar, en för de fromma och en för syndarna, och man har ju skäl att fråga de moderna teologerna, om Jesus blott nedsteg till de frommas boning och ej *även* till syndarnas, d. v. s. *helvetet*. Det säges emellertid uttryckligen i vissa bekännelseskrifter och deras utredningar, att "Kristus nedsteg till *helvetet*, *de fördömdas hemvist*". Därmed menas, om man skall hålla sig till Hades, dettas värsta del *Tartaros*, som är liktydigt med de kristnas helvete, sjön med eld och svavel. Det återopas ock Ps. 16:10: "Du skall icke låta min själ i *helvetet*", Hosea 13:14: "Jag vill förlösa dem utur *helvetet*" och Ephes. 4:9: "Han for först härned, uti de nedersta jordenes rum". Det var just dit som den grekiska mytologin förlade *Tartaros*.

Ehuru det uppgives, att Jesus "förstört" djävulens makt och rike, "så har mänskligheten alltifrån den tiden fått se, att han *ej lyckades*, utan att *det onda*, som under hela gamla tiden, medeltiden och långt in i nyare tiden för flertalet människor representerat av djävulen och hans andar, *alltjämt* hemsökt släktet på fasaväckande sätt.

Det är ej lätt att förstå, vad som enligt bekännelseskrifterna menas med *döden*, då det står att Jesus Kristus "vunnit mig förtappade och fördömda människa ifrån *döden* och djävulens våld"; att "Kristus nedsteg till *helvetet* för att där förkunna sin *seger över döden* och all djävulens makt"; vidare "alla syndafallets följder för människorna innefattas i *döden*, den *lekamliga*, den *andliga* och den *eviga*"; samt "genom dopet givit oss frälsning från *döden* och djävulen"

etc. Men alla människor dö ju. Och otaliga syndare borde ju av de ortodoxa anses komma i djävulens våld.

*

Vad beträffar berättelserna i evangelierna och Apg. om, att Jesus *uppstått från döden* och därpå visat sig för och samtalat med lärjungarna samt att han vart *upptagen till himlen*, så har Matt. ev. icke mycket att säga därom. Där berättas om en ängel, som vid graven skulle ha visat sig för Maria Magdalena och en annan, Maria, och sagt dem att Jesus var uppstånden och skulle gå till Galiléen. På vägen mötte Jesus lärjungarna, som då tillbådo honom, varpå han stämde möte med dem i Galiléen. Här tillbådo de honom åter, "men *somliga tvivlade*".

Mark. ev. har en något utförligare berättelse med samma meddelande om ängeln och de två kvinnorna. Här meddelas, att han efter samtalet "vart *upptagen i himmelen* och sitter på Guds högra sida".

Apg., som Lukas skall ha beskrivit, har samma uppgift. Där säges, att Jesus efter uppståndelsen under fyrtio dagar lät se sig av lärjungarna och talade med dem, "och när han sagt detta, vart han *upptagen och en sky tog honom bort från deras åsyn*".

Berättelserna i Luk. och Joh. ev. äro synnerligen utförliga och upptaga två kapitel, däri diktarna meddelat en mängd detaljer. Betecknande är emellertid, att det i Joh. ev. står, att "Denne (Petrus) är den lärjunge, som *vittnat om detta* och som har *skrivit detta*" och att "Jesus i sina lärjungars åsyn gjorde många andra tecken, som icke äro uppskrivna. Men dessa äro uppskrivna, *på det I skolen tro*, att Jesus är Kristus, Guds son", således en *tendentiös* skildring. De båda evangeliernas berättelser äro något olika, men ha det gemensamt att de äro absolut osannolika. I Joh. ev. om-

talas, att Maria Magdalena, då hon besökt Jesu grav, fick *se två änglar* i vita kläder sittande där Jesu kropp legat. — Då hon vände sig om, fick hon *se Jesus* stå där, och *visste ej, att det var Jesus*". I Luk. ev. berättas, att då Jesus efter uppståndelsen uppenbarade sig för lärjungarna, "voro deras ögon förhållna, så att de *icke igenkände honom*". Då han

Jesu himlafärd (ur Figur-Bibel, 1777).

senare för tredje gången uppenbarade sig för dem, "blevo de förskräckta och bävande och menade, att de *sågo en ande*", vad de ock läto honom förstå, varpå han samtalade med dem en stund. Därefter "begav det sig, att i det han välsignade dem, skildes han från dem och *upptogs till himlen*".

I Joh. ev. berättas, att då Jesus kom till lärjungarna, "visste de ej, att det var Jesus". Men så gjorde han förstås ett under: det stora fiskafänget, och då förstodo de vem han var.

Då ju Jesus aldrig uppstått, ha vi inga skäl att fästa oss vid dessa skildringar.

Legenden om uppståndelsen efter tre dagar kan ha haft sin förebild i babyloniernas återuppståndelsefest i Nisan, då under festligheter guden Marduks uppståndelse firades i Babel.

Det kan ha sitt intresse att se teologernas mening om Kristi antagna uppståndelse. Den kända ortodoxa auktoriteten d:r *Spencers* svarar (i sin "Förklaring över Luthers lilla katekes") på frågan: Varuti består *uppståndelsen*?

"Däruti, att Herren åter förenat sin själ med kroppen, som icke undergick förgängelsen och således ånyo började sitt liv, men ock härligt förklarade sin kropp". Han säger vidare, att denna kropp "var väsentligen densamma, i vilken han lidit och dött, likväl så *förklarad*, att den till sina egna skapelser blev en *andlig kropp*, vilken icke mera var underkastad nödvändighetens naturliga svagheter, såsom mat, dryck och sömn, utan levde i ett *andligt tillstånd*". Samme auktoritet skildrar vidare Jesu *himlafärd*. "Den skedde *sannfärdigt, synbarligt* och härligt. — Han har uppfarit till de saligas himmel, hos vilka han i *synlig* måtto vistas; — men ock till alla himlar, i majestätets himmel där Gud allnärvarande bor". Således är han, enligt denna beskrivning fortfarande ett kroppsligt väsen.

Teol. prof. *J. Lindblom* säger (i "Jesu religion och historisk kristendom", 1919): "Två ting gälla för mig som fakta: att graven var tom, när Jesu vänner kommo dit på morgonen, och att lärjungarna under en viss tid därefter hade uppenbarelsen av Jesus, som om han levde i en övernaturlig gestalt. — Jag kommer ej ifrån att, under påverkan av Jesu över vanlig mänsklig kraft och renhet gående andeliv med kroppen skett en för oss fullkomligt *hemlighetsfull förvandling*, genom vilken den så att säga ingått i en *ny existensform*, vari den sedermera tett sig för lärjungarna. Att Jesu

uppståndelse i och för sig är möjlig för mig att tro på, ligger däri, att jag hyser en mycket stark tro på *det andligas kraft över det kroppsliga* i den mänskliga varelsen". Förf. tillägger: "Jesu uppståndelse i den meningen vi här tagit ordet hör till det litterärt sett *bäst bestyrkta* i evangelierna".

Man häpnar inför en sådan fantasi hos en nutidsteolog och påståendet, att uppståndelsen blivit bestyrkt. Evangeliernas berättelser äro ju rena dikter.

Elias' himlafärd (ur Figur-Bibel, 1777).

Den historiska sanningen av Jesu uppståndelse anses av de kristna vara av grundläggande betydelse för hela kristendomen. Därför var det, säger biskop *Ullman*, som "den uppståndne ville övertyga sina lärjungar om, att den lekamlighet, vari han gång på gång visade sig levande i deras krets, var, om ock förhärliagd och himmelsk, likvisst en *verklig* kropp, ej blott en ande eller en synvilla". Hur obestridlig bevisningskraft de historiska vittnesbörden ock äga, så blir, säger han, dock slutligen *den levande tron* på den uppståndne,

som skänker *den avgörande förvisningen* därom". Ett viktigt medgivande: man behöver ju bara tro på legenden om uppståndelsen, så är saken klar.

Om Jesu *himlafärd* har Ullman en egendomlig förklaring: "det behagade Herren att låta denna *i och för sig osynliga* tilldragelse te sig för lärjungarna såsom ett *synligt* uppsvävande av Jesus mot himlarymden, till dess en sky tog hans gestalt bort ur deras åsyn". Detta vore ju då en hallucination.

Påhittet om himlafärden hade tydligen en förebild i legenden om profeten *Elia himlafärd*. Elia, som levde 900 år f. Kr., nitälskade för Jehovakulten, och under en svår hungersnöd förklarade han, att denna berodde på Jehovas vrede över införandet av Baalskulten bland Israels barn, varför dess präster ihjälslagos av folket. Då denna o. a. tilldragelser i hans liv av de bibliska berättelserna kläddes i undersagens form, omtalades, att han slutligen upptogs i himlen. I II Kon. 2 k. står härom, att "under det Elia och Elisa talades vid, se, då kom en brinnande vagn med brinnande hästar och skilde dem båda från varandra; och Elia for i ett stormväder upp till himlen". Likheten i båda berättelserna är slående; enda skillnaden är den, att evangelieskribenterna ej läto Jesus fara till himlen med hästar och vagn, utan i en sky.

Denna evangelieberättelse om Jesu färd till himlen i en sky har lett till en kyrklig helgdag *Kristi himmelfärdsdag*, d. 13 maj, då människorna skola i kyrkorna särskilt erinras om den diktade händelsen, som i illustrerade biblar samt i särskilda konstverk sedan århundraden säkerligen varit de troende en stor uppbyggelse.

Nu för tiden torde de allra flesta i kristna länder vara fullkomligt likgiltiga därför och se i den dagen, då almanackan påminner därom, en fridag för förströelse.

Dikten om Jesu återkomst. Millenium.

Grundtemat i Jesu predikande var enligt de tre synoptiska evangelierna *gudsrikets och domedagens nära förestående ankomst*.

Alla tidigare kristna voro övertygade om, att *Jesus skulle återkomma* förr eller senare, och i Matt. 25 k. står, att "när Människosonen kommer i sin härlighet och alla heliga änglar med honom, då skall han sitta på sin härlighets tron och inför honom skola församlas alla folk". Om denna återkomst förklarar katekesen: "Kristi tillkommelse till domen sker i *synlig* måtto, då han varder kommande uti *himmelens sky*".

Spener säger härtill, att han skall komma "att hålla dom över djävlarne och människorna, både levande och döda (som skola uppväckas). Enligt Matt. skall han skilja de goda från de onda; de goda få komma till himlen, men till de onda skall han säga: "Gån bort ifrån mig, I förbannade, till den *eviga elden*, som är tillredd åt *djävulen och hans änglar*".

Ett sådant grymt tal av Kristus vore synnerligen nedsättande för honom. Men evangelie-diktarna levde i sina dogmatiserande fantasier och där spelade helvetet och djävulen en stor roll. De tyckte nog, att det vore nyttigt att återropa Kristus för att genom skrämsel rädda människorna.

Tidigt utbildades bland de kristna tron på det s. k. *tusen-åriga riket*, *millenium* eller *kiliasm* d. v. s. tron, att efter det nuvarande världsloppets slut skulle uppstå ett tusenårigt rike av ej förut anad härlighet, då *Kristus i synlig måtto skall härska på jorden*.

I själva verket fanns tanken på ett framtida Gudsrike hos judarna, och profeterna förkunnade ett rike på jorden under den synbare Messias' herradöme. Sedan säger Joh. uppb. (20 k.), att efter Kristi återkomst hans ståndaktige bekän-

nare "skola uppstå och härska med Kristus under tusen år", och "då tusen år äro fullkomnade, varder satanas lös utur sitt fängelse".

Man föregav, att efter en lång period av strider och veder-mödor skulle en tusenårig glädjefull tid taga sin början och att Kristus med alla helgon och utvalda skulle regera över jorden. Det *nya Jerusalem*, huvudstaden i detta lycksalig-hetens rike, framställdes av inbillningen som en stad av guld och ädla stenar och runt omkring den alstrade jorden av sig själv de yppigaste skördar.

Om de saligas liv i det nya Jerusalem meddelar biskop *U. L. Ullman* (i "Den kristna tros- och sedeläran", 1908), att det ej är enbart sabbatsvila och gudstjänstlig firning, utan "en tillvaro av *rikaste verksamhet*. Evighetsvärldens liv innefattar en den allra rikaste mångfald av gåvor, krafter, kal-lelseuppgifter och verkningskretsar. En och var bland de saliga skall där få *utöva sin tjänst enligt sina personliga egenskaper och utrustning*". Hur vet författaren detta? Han åberopar några ställen i Matt., Luk. och Uppb., där det emellertid blott omtalas liknelser om trogna tjänares belö-ningar av deras herre samt huru Guds tjänare skola dyrka honom i det nya Jerusalem.

Försäkran om ett dylikt tusenårigt rike avgåvo nästan alla kyrkofäder, och den bidrog i betydlig mån till kristen-domens framgång. Men under det de troende försäkrades om lycksalighet däri, förkunnades åter de ryligaste olyckor över den otrogna världen, och Rom, utmärkt av allt slags fördärv skulle gå under genom inre tvedräkt och infall av vilda barbarer samt förstöras av från himlen fallande lågor. Det land, som utvalts till skådeplats för världsbrandens början, syntes mest passande därför, då det i sitt sköte hade djupa svavellager och vidare talrika vulkaner: Vesuvius, Etna och å Lipariska öarna, varför förstörelse genom eld för mången var ytterst sannolik.

Millenarismen fick redan i 1:a årh. en vidsträckt spridning, och den fick genom åtskilliga nya profetiska skrifter i slutet av 1:a och början av 2:a årh. ytterligare näring. Man väntade världens snara undergång, Kristi synliga ankomst i himlens skyar, de dödas uppståndelse samt domen.

Denna tro, som ännu i 3:e årh. var mycket allmän, hade till följd, att otaliga kristna i sin enfald voro likgiltiga för jordelivet och ingen omsorg hade om framtiden.

Femte kapitlet.

Den tidigare kristendomen. Hellenismen.

Judekristendomen i Palestina, som strängt höll på Gamla testamentet, skilde sig knappast från den judendom, som levde hos folket, fast den avskaffade de gamla ceremonierna. De, som tillhörde den nya sekten, höllos tillsammans av hängivenhet för Jesus, i vilken de menade Messias redan vara kommen och som upphöjts till Guds högra sida, men som snart skulle återkomma.

Enligt evangelie-berättelserna hade under intrycket av Jesu död hans första lärjungars hoppfulla tro på hans messiasskap slocknat, men senare återkom denna tro. Att de judekristna ansågo Jesus vara judarnas utlovade Messias var emellertid en åsikt, som av många var förbunden med allehanda oklara föreställningar. Det är dock tydligt, att för dem var den murare och folkpredikant, som man nyss känt, ej någon gudomsperson efter döden. Vad som ett par mansåldrar senare sades i evangelierna och Apg. om, att han skulle ha uppstått efter döden, samtalat med sina lärjungar och därpå farit till himlen, var ju en dikt. De omvända judar, som erkände Jesus som den länge förkunnade Messias, vördade honom som en dygdens och religionens profetiske lärare, men förblevo vid sina fäders ceremonier, och de tyckas för sina satser ha hämtat något sken från mosaiska lagens gudomliga ursprung. Dessa s. k. judekristna i Jerusalems församling fordrade, att varje hedning, som ökade de troendes antal, skulle antaga de mosaiska ceremonierna.

De första femton biskoparna i Jerusalem voro alla judar; och deras församling förenade Moses' lagar med Jesu lära. Det var naturligt, att en församling, som grundats redan femtio dagar efter Jesu död och många år stått under hans apostlars uppsikt, skulle anses som renlärighetens föresyn. De avlägsna församlingarna vädjade ock ofta till Jerusalems församling, som de ock understödde med frikostiga gåvor. Men sedan talrika kristna samfund inrättats i romerska rikets större städer, förminskades så småningom vördnaden för Jerusalem.

I Jerusalem anträffas femton år efter Jesu död de tre huvudmännen för den nya sekten, nämligen Petrus, Johannes Zebedei son och Jesu broder Jakob. Dessa tänkte emellertid alldeles icke att bilda en från den övriga judendomen skild församling, utan vidhöll i det stora hela Israels heliga sed, ehuru de förkastade fariséernas överdrivna och hårklyvande uppfattning av skriften. För denna mening förvärvade de sig också trosförvanter, som höllo innerligt ihop, så vitt det var möjligt åto gemensamt och stundom också i utbrotten av sin hänryckning utförde lovsånger utan ord och det s. k. talandet med "tungomål".

Detta samfund, som kallades *ebioniter* (= de fattiga), måste emellertid komma i delo med Jerusalems judiska hierarki, ty med känslan att tillhöra Kristus i andanom måste ock ett lösgörande från den härskande prästerliga överhögheten gå hand i hand. Förföljelser från dennas sida uteblevo ej heller, såsom man känner av berättelsen om *Stefanus*, en ny lärjunge, "full av nåd och kraft", som de tolv utsänt att förkunna Jesu lära, men på grund av falska vittnen anklagades för hädelse och brutalt stenades. Därefter började sektens medlemmar att fly till Samarien, Fenicien, Syrien och Cypern.

Den mosaiska ceremoniallagen efterlevdes av de flesta till kristendomen övergångna judar, till dess efter Jerusalems

förstöring en del mera sammansmälte med kristendomens hedniska proselyter. De som ännu iakttog ceremoniallagen, voro delade i två partier: *Nazareer*, vilka väl själva efterlevde den, men ej ansågo detta nödvändigt, åtminstone för icke-judar, och *Ebioniter*, som ansågo ceremoniallagens iakttagande nödvändigt för kristna; de fördömde Paulus och ansågo Kristus vara blott *människa*, i dopet utrustad med gudomlig kraft.

De judekristna höllo sig avsondrade från den hedenkristna missionen och ville överhuvud taget ej vara "kristna", utan blott Messiastroende judar. De väntade dag efter dag på återkomsten av Herren, som skulle medföra världens undergång.

Men "Människosonen" uppenbarade sig dock ej, och Jerusalems tempel förstördes jämte staden (år 70), varigenom hela judiska kulten upphörde; därmed följde ock judekristendomens utslocknande.

*

Den nya läran levde emellertid ej blott i Palestina hos fromma judar, utan spriddes till andra länder med hellenistisk odling. En *hellenistisk kristendom* utbildades; och ett par årtionden efter Jesu död fanns den i Damaskus, Antiokia, Mindre Asiens städer, Korint, Rom och Alexandria.

Man vet emellertid ej, vilka som först fört kristendomen till hedningarna. Enligt Apg. 11 kap. skulle några av dem, som blivit kringspridda genom den förföljelse, som utbröt för Stefanus' skull, dragit omkring och i Antiokia talat till grekerna och förkunnat evangelium om Jesus. En stor mängd omvände sig och trodde, varpå församlingen i Jerusalem sände Barnabas till Antiokia. Denne förde sedan Paulus hit, och under ett år undervisade de många. Först i Antiokia kallades lärjungarna *kristna*.

Utan tvivel spriddes den tidigare kristendomen till hedningarna ofta genom handel och samfärdsel, och judarna i diaspora upptogo emellanåt "greker" i sina församlingar.

Vad *Paulus* beträffar, så vistades han enligt hans brev till Galaterna, efter sin omvändelse 3 år i Damaskus och tillbragte 15 dagar i Jerusalem, där han blott träffade Kefas (Petrus) och Jakob, Jesu bror; han meddelar, att han var okänd av de kristna församlingarna i Judéen. Sedan vistades han 14 år i Syrien och Cilicien. Han har således under 17 år ej haft någon verklig förbindelse med Jerusalemsförsamlingen. Oriktig är därför uppgiften i Apg. 9 kap., att han strax efter omvändelsen var i Jerusalem och tvistade med de grekiska judarna. Prof. Wetter framhåller andra oriktigheter, såsom att Paulus enligt Apg. 7 och 8 kap. skulle ha varit närvarande vid Stefanus' stenande samt att han skulle ha varit i Jerusalem vid det s. k. apostlakonsiliet enligt 15 kap., vilka ställen tydligen äro interpolationer.

Paulus' kristna utbildning var den hedenkristna; hans brev innehålla ock samma tankar som den hellenistiska urkristendomen, ehuru han dock gav sina tankar en personlig vändning. Om han än kämpade för "sin" kristendom mot de judekristna, som fordrade omskärrelse och bud m. m., så är det dock ej han, som lösgjort kristendomen från judendomen, såsom man allmänt menat; detta var gjort före honom.

Omvandlingen av kristendomens ursprungliga nationella former till allmän lära skedde även utan hans verksamhet (Roms församling är ett bevis därpå). Judendomen i diaspora hade länge sedan upptagit grekiska bröder, för vilka den gammaltestamentliga religionens former ej passade, och judarna här hade redan börjat ombilda den gamla religionen till en universell och mera andlig, och i den grekisk-romerska världen hade kulten och ceremoniallagen trätt tillbaka.

Dessa judar och de av dem omvända grekerna bildade en *ny judendom*, och denna beredde marken för grekernas krist-

nande samt utbildandet av en stor hedenkristen kyrka i romerska riket.

Av största betydelse för utformningen av den tidigare kristendomen var lärans utbredning bland främmande folk med till stor del grekisk odling, som kom att kallas *hellenistisk*. Hellenister kallades av forntidens greker främlingar, som tillägnat sig grekiska språket och grekisk odling, särskilt i de ur Alexander den stores världsrike uppståndna staterna i Europa, Asien och Afrika. Det uppstod smånogom ett kulturellt utbyte mellan Hellas och Orienten, varigenom en ny kultur uppstod, som man i motsats till den gammalgrekiska brukar kalla den hellenistiska. Benämningen hellenister kom med tiden att gälla särskilt judar, som genom antagandet av denna odling betraktades som "greker" i motsats till hebréerna; de utgjorde en särskild klass med egna seder och bruk och ett judiskt färgat språk.

Förknippandet av judendomen med den hellenistiska religionsfilosofin betecknar en märklig kulturföreteelse. Den judisk-alexandrinska religionsfilosofin hade sin främsta företrädare i den judiske filosofen *Filo* (f. 20 f; d. 54 e. Kr.), som utbildade tidens religiösa spekulationer i nyplatonistisk riktning. Men han höll dessutom såsom jude på uppenbarelsen; mysticismen ingick ock i hans spekulationer. Den forntida grekiske filosofen *Heraklit* antog det immanenta världsförnuftet, som han kallade *logos* (= förnuft, även ord eller språk), varmed ock betecknades det mänskliga förnuftet, som skaffar oss en högre kunskap än sinnen. I den judisk-alexandrinska religionsfilosofin blev *logos* den eviga gudomliga tanken och därjämte den gudomliga skaparemakten, som vid skapelsen utgår från Gud, den s. k. Guds Son, och det vid upprätthållandet av världen verksamma medelväsendet mellan Gud och världen.

Logos var hos Guds tanke, som dels omfattade alla idéer (enligt Plato), dels var den realiserade tanken som blev världen.

Det högsta människan kan ernå är för Filo liksom för Plato åskådningen av det gudomliga. Medlet, varigenom detta skall vinnas, är sinnlighetens dödande genom *askes*, avhållsamhet från allt, som drager själen från den djupa och fortsatta betraktelse, varigenom människan kan nå lyckan att skåda det gudomliga. Såsom förmedlare mellan Gud och det rent jordiska stå väsen, som bära drag av både Platos idéer och judarnas änglar. Den högste av alla dessa andar är *Ordet*, *Logos*, en benämning, som Johannes och andra kyrkans lärare använde om Kristus.

Innebörden av detta Logos har nog alltid varit dunkelt och obegripligt för andra än teologer, men säkerligen ock för många av dessa. Atanasius erkände, att var gång han ansträngde sin tankekraft i begrundandet av *Logos*, studsade hans ihärdiga bemödanden maktlöst tillbaka, att ju mer han forskade, ju mindre mäktade han uttrycka vad han tänkte.

*

Under sina teologiska grubblerier kommo de alexandriniska filosoferna att uppställa en *treenighet*, och somliga anse, att de kristnas treenighet blev en efterhärming av Alexandrinernas; andra mena, att Alexandrinerna voro efterhärmarerna. Deras treenighet innebar tre *hypotaser* eller tillvarelser: Gud, den absoluta enheten; förnuftet, identiskt med varandet; och världssjälen, orsaken till allt liv. Det tjänar till intet att söka närmare utreda denna åskådning, ty allt är obegripligt metafysiska subtiliteter eller fantastiska extravaganser, som ej intressera vetenskapligt bildade. De utmärka tänkandets ungdomsperioder och visa metafysikens fåfänglighet. De voro emellertid på sin tid en nyttig tanke-

gymnastik, som höll sinnena vakna och höjde dem över det alldagliga livets torftigheter och småsaker och drogo dem till ädlare spörsmål.

Tidigt funno den alexandrinska religionsfilosofins grundtankar insteg i diasporans judekristna kretsar och spriddes genom dem till de hedenkristna.

Genom den apokalyptiska litteraturen, som stod under inflytande av babyloniska, persiska och grekiska föreställningar, med egendomliga utläggningar, inkom en mängd mytologier, bl. a. änglaläran i de kristna församlingarna och stadfästes här.

De viktigaste spekulationerna gällde *Messias*; som man snart förlänade *preexistens*, d. v. s. hans gudomliga tillvaro före det jordiska framträdandet. De grekiska föreställningarna om preexistens hade sin grund i åtskillnaden mellan gud och materien, anden och köttet; i enlighet därmed preexisterade anden och var den sinnliga naturen blott ett hölje, som han antog. Häri låg grunden till idén om människoblivande, och på Kristi tid inverkade dessa föreställningar på de judiska.

Sjätte kapitlet.

Kristendomens utveckling ur hedendomen.

Dogmerna om Kristi gudom och treenigheten.

Den första grundläggaren av hednakristendomen var *Paulus*. Han föddes av judiska föräldrar år 2 e. Kr. i Tarsus (Cilicien), som då jämte Alexandria var ett huvudsäte för hellenistisk bildning. Han uppfostrades först i sin födelsestad, men sedan i Jerusalem för att bli rabbin, studerade hos Gamaliel och blev en ivrig farisé. Han kom ock därför att bli en förföljare av de judekristna.

I Tarsus lärde sig Paulus grekiska och, om han än ej studerade i de hellenistiska skolorna, måste han ofta ha hört de populära folktalare, som plögade predika på offentliga platser.

Den stoiska skolan med dess blandning av platoniska och orfiska tankar, som blomstrade i Tarsus, blev honom sålunda bekant och man finner ock ofta i hans brev tankar av den stoiske filosofen *Seneca*.

Det finns i Apokryfiska Nya testamentet en samling av 14 korta brev, som uppgivits vara växlade mellan Seneca och Paulus; men allt talar för att de äro hopdiktade av någon kristen för att låta Seneca synas som påverkad av Paulus. Ingen sannolikhet finns, att den aristokratiske filosofen haft någon beröring med en obemärkt judisk tältnakare, som var rannsakningsfånge i Rom en liten tid, och det är för resten ej osannolikt, att Seneca då var död,

Paulus kom att hata Jesus såsom en lögn-Messias och orostiftare, men blev omvänd genom en vision. I Apg. 9 kap. omtalas, att då Paulus under en resa nalkades Damaskus, "kringstrålade honom plötsligen *ett sken* från himmelen, och föll ned till jorden och hörde *en röst*, som sade till honom: "Saul, Saul, vi förföljer du mig? Och han sade: Vem är du, Herre? Och Herren sade: *Jag är Jesus, som du förföljer*. Men stå upp och gå in i staden, och det skall vara dig sagt vad du skall göra". Paulus fick nu en hjärnskakning och troligen ett epileptiskt anfall, och "i tre dagar såg han icke och varken åt eller drack".

En annan hallucination omtalas: till en lärjunge Ananias "sade Herren i en syn: sök i Judas hus en man vid namn Paulus; — — denne är mig ett utkorat redskap för att bära mitt namn inför hedningar".

Berättelsen om Paulus' omvändelse förekommer på ytterligare två ställen i Apg., nämligen i kap. 22 och 26 och den har samma lydelse rörande den första synen; på båda dessa ställen låter dock författaren till Apg. Paulus själv tala. I 26 kap. omtalar *Paulus själv*, ej Ananias, vad här sagts, ehuru på olika sätt; det står, att Jesus sagt honom: "därför har jag blivit uppenbarad för dig, att jag skall *utse dig till en tjänare* och till ett vittne — — och jag skall rädda dig från hedningarna, till vilka jag sänder dig, för att öppna deras ögon, — — att de genom tron på mig må få syndernas förlåtelse — —".

Dessa tillsatser ha tydligen diktats långt efter den första berättelsen och motsägelserna utvisa ock, att de äro diktade.

Paulus trodde alltid, att han sett Jesus, och vissa andra s. k. "uppenbarelsen" — sådana timade oupphörligen — bestyrkte ock denna hans tro. I I Kor. 15, omtalar Paulus, huru Jesus blev begravnen och att han uppstått, varpå han tillägger: "han vart sedd av Kefas, sedan av de tolv. Sedan vart han sedd av mer än fem hundra bröder på en gång;

därefter vart han sedd av Jakob och alla apostlarna. Allra sist vart han ock *sedd av mig*". Förutom detta uttalande är utropet i I Kor. 9 kap.: "Har jag icke *sett* Jesus Kristus vår Herre", ett annat ställe, där Paulus själv meddelat något om visionen.

Denna blev en fix idé hos Paulus, som för alltid behärskade honom, och den blev grundläggande för hans religiösa medvetande och hans dogmer om Kristi gudom, uppståndelsen, återlösningen m. m. Han lät sig ej hindras av några svårigheter i tankegången, som ofta var förvirrad, och hans uttryck voro ofta dunkla, häntydande på en verklig psykos. Visionen — en subjektiv företeelse — var för Paulus en objektiv verklighet, en *uppenbarelse* av gudomen.¹⁾ Genom enahanda visioner ha alla s. k. "uppenbarade religioner" uppstått; de böra emellertid kallas *visionära religioner*. Paulus hade även vid andra tillfällen hallucinationer i extatiskt tillstånd, liksom han ock "talade med tungomål", eller trodde,

Paulus.
Å en sarkofagrelief.

¹⁾ *Hallucinationer* kunna förekomma som episodiska fenomen hos fullt friska personer. Prof. B. Gadelius påpekar emellertid (i "Det mänskliga själslivet"), att "åtskilliga av de framstående personligheter, om vilka det förtäljes, att de vid ett eller annat tillfälle haft visioner eller hört röster, voro dock av allt att döma därvid ur sin vanliga jämvikt". Han nämner exempelvis Tasso, Schelley, Schumann m. fl. Om flera målare meddelar han att de haft de allra livligaste syner under sina arbeten, såsom Spinello, för vilken djävulen framträdde, och Rafael, för vilken jungfru Maria visade sig, då han förgäves i sin fantasi försökt träffa hennes anletsdrag.

En jämförlig sinnesbeskaffenhet finna vi hos Emanuel Swedenborg, som under sin vistelse i London 1743, sedan han länge varit berömd som vetenskapsman, plötsligt blev sinnessjuk och fick hallu-

att Gud talade genom honom. Enligt II Kor. 12 kap. vart han "uppryckt ända till tredje himlen, — — till paradiset och hörde utsägliga ord". Han kände sig av allt detta kallad till sin mission genom gudomligt uppdrag, såsom en apostel, som Gud själv utvalt. Allt häntyder på ett kroniskt exaltationstillstånd hos Paulus alltifrån hallucinationen på vägen till Damaskus: han är alltid häftig och lidelsefull, tankarna förete sällan lugn och ro, han visar ofta drag av fåfänga och överdriven självkänsla, vilket han ock medger, då han säger: "på det jag ej skulle förhäva mig över de utomordentliga uppenbarelserna, gavs mig en satans ängel, som skulle kindpusta mig"; han visar sig ock ytterst ofördragsam mot oliktankande och blir retad, bitter och grov i sina utfall mot dem. Lidelsefullt vänder han sig främst mot de judekristna lärare, som kritiserade honom och förorsakade split i hans församlingar. Han nedkallar Guds förbannelse över dem, kallar dem lögnapostlar, hundar, satans tjänare o. s. v. Dessa judekristna ville dock blott en religion i Jesu anda och funno Paulus vara en fara för sann och äkta kristendom.

Omstående bild av Paulus visar oss en lidelsefull och exalterad personlighet, som i tron på gudomlig kallelse ej tål något motstånd.

*

För Paulus berodde Kristi s. k. "sändning" på Guds beslut, eller hans kärlek till människorna, som han ville frälsa. Ty

inationer och trodde sig ha tillträde till andevärlden. Efter återkomsten till Sverige 1745 tog han avsked från sin tjänst i Bergskollegium för att helt och hållet ägna sig åt sitt nya värv, uppenbarelsekrifter, "Arcana Coelestia" m. m., eller "det heliga arbete, vartill Herren själv kallat mig, då han i sin nåd 1743 uppenbarat sig för mig, i personlig skickelse". Han förklarade, att Herren Jesus Kristus genom honom utförde sin andra tillkommelse för att stifta en ny kyrka som i Uppenbarelseboken beskrives som det nya Jerusalem. I det dagliga livet var Swedenborg, då han ej gick upp i sina andevisioner och vansinniga teologiska spekulationer, helt normal.

de voro hemfallna åt synden genom Adams syndafall, denna världen var under satans herravälde, "den naturliga människan" var hemfallen åt döden, ty syndens straff är döden. Från detta tröstlösa tillstånd skulle enligt Paulus människorna "återlösas" genom Kristus, nämligen genom hans död och uppståndelse; och därför iklädde sig Gud en människas skepnad och led döden, men ej den vanliga döden, ty han uppstod igen, och därigenom "övervann han döden". Paulus låter emellertid ej alla människor utan vidare bli frälsta genom Jesus, utan endast de, som tro på honom och låta sig döpas, d. v. s. bli kristna, eller ha "Guds ande". Han kom härigenom till sin godtyckliga lära om rättfärdiggörelse *genom tron allena*, ej genom gärningar, ett sofisterti, som i själva verket gör moralen onödig eller i alla händelser fullständigt underordnad dogmen. Som vi se, är det en helt annan religion än Jesu, som Paulus konstruerade.

Den av Paulus m. fl. grundlagda dogmatiska kristendomens grundförutsättning är, att den *jordiske Jesus* blev den *himmelske Kristus*. Apostlarnas missionspredikningar hade till utgångspunkt: Jesus är Messias, levande i himlen. Det främsta beviset för denna tro var Jesu uppståndelse. Det var alltjämt Jesus, som man samlades omkring i sin tro, men denne Jesus levde nu i en annan sfär av tillvaron och var utrustad med en makt, som han ej hade förut; från himlen utförde han sina gärningar på jorden.

Den *himmelske Kristus* är för Paulus allt; den jordiske, historiske, träder i bakgrunden, fast han ej kunde fränse Jesu död och uppståndelse. Men det var nog icke så lätt för honom att komma till rätta med sitt fantiserande om Kristus; han hade den tanken, att den himmelske Kristus ej är ett nytt gudomsväsen vid Gud Faders sida; den himmelske Kristus är för honom den historiske Jesus, som efter utförd gärning här på jorden blev upptagen till himlen. Paulus trodde emellertid fullt och fast på Kristi snara återkomst

och världens nära förestående slut. Hans egendomliga teologiska reflexioner över Jesu persons väsen synas ock av ett uttalande i Kolosserbrevet: "Jesus är Guds avbild och förstfödd för allt skapat". Han är världsskapelsens förmedlare; i honom och genom honom är allt skapat (Kol. I: 15—17).

*

De religiösa känslorna uppjagades starkt hos många efter Jesu död genom underbara berättelser och de råkade däri-
genom i ett abnormt själstillstånd.

Det berättas sålunda i Apg. 3 kap. att då Jesu lärjungar voro tillsammans pingstdagen syntes dem tungor såsom av eld, vilka satte sig på dem, och att de voro "uppfyllda med den Helige ande och begynte "tala med tungomål", eller främmande språk, varöver främlingarna förvånade sig, varvid somliga menade, att de voro druckna. I I Kor. 12 kap. omtalas, hurusom i den församling Paulus grundat i Korint de omvände vid gudstjänsten "talade med tungor", men otydligt och många på en gång, så att Paulus måste förmana dem att tala en i sänder och så att talet kunde uttydas och ej så, att de otrogna skulle säga, att de voro från sina sinnen.

Den ytterliga utvecklingen av känslan disponerar till rubbning av individens själsliv, i synnerhet om religiösa föreställningar ligga till grund därför och draga människan från livets verkligheter. Många kunna då komma i ett sådant tillstånd, där människan är otillgänglig för intryck från yttervärlden. Detta tillstånd, vari dessa tungomålstalande och andra exalterade befinna sig är rätt och slätt *extatiskt vansinne*.

Ofta uppträda hallucinationer i extasen, i synnerhet om den är av religiös natur. De extatiska försjunka i en obeskriverlig hänförelse och äro okänsliga för alla yttre intryck, även för tortyr, och alla deras själskrafter koncentreras på den inre betraktelsen.

De kristna asketerna voro ofta extatiska genom det ständiga uppgåendet i gudliga betraktelser i förening med fasta och sömnlöshet, och ofta hade de hallucinationer. Allt detta togs av de troende som verk av den Helige ande, då de ej förstodo, att de heliga voro sinnesrubbade.

Isis, Osiris och Horus.

Den kristna läran om *treenigheten* i gudomen har haft sina föregångare. Den danske bibelforskaren *D. Nielsen* har i "Der dreieinige Gott" (1922) från gamla semitiska inskrifter hämtat paralleller från äldre religioner. Han har påvisat, huruledes den *semitiska trefaldigheten* under de sista år-

hundraåren f. Kr. i upplysta kretsar, efter påverkan av grekisk filosofi, från påtagligt verkliga människor ombildas till de andliga väsen man känner från Joh. evang. Överallt i främre Asien utanför Palestina förvandlas "sonen" till "ordet" och den semitiska *modergudinnan till den helige ande*.

I Egypten utbildades ock föreställningen om en trefaldighet av gudar, nämligen *Osiris, Isis och Horus*.

I Indien verkställde brahmanerna efter långa strider bland skilda sekter en förening av de tre huvudgudarna *Brahma, Vischnu och Schiva*, vilken kallades *Trimurti* eller Treenighet och framställdes som en mänsklig gestalt med tre huvuden.

Det fanns länge mycket skilda uppfattningar av *Jesu väsen*, vilka hade en viss analogi med de hellenistiska teologierna, de naiva såväl som de filosofiska. Två huvudtyper funnos: 1) Jesus var den *människa*, som Gud utvalt och i vilken *Guds ande* (eller gudomen själv) *bodde* för att efter sin uppståndelse av Gud insättas i sin härskareställning; 2) Jesus var ett *himmelskt andeväsen*, som är äldre än världen, som antagit kött och som efter sitt verks fullbordan på jorden återvänt till himlen. Den sunda meningen, att Jesus varit blott människa, gällde sannolikt från början som anstötlig, men den, att han utan vidare identifierades med Gud, blev ej med samma säkerhet förkastad. En formlig teori om denna indentitet synes ej ha funnits i större kyrkliga kretsar (*Harnack*).

Bland *gnostikerna* funnos flera kuriösa meningar om Kristus. Somliga antogo *ingen verklig förening* mellan Kristus och människan Jesus, den var blott helt övergående, Kristus hade redan före korsfästelsen *skilt sig* från människan Jesus! Andra menade, att Jesu kropp varit en *himmelsk* eller *andlig bild* och blott *skenbart* härstammade från Marias livmoder, eller blott gått igenom denna! Åter andra frånsågo Kristi födelse alldeles och hade fått för sig, att Kristus

blott hade en *skenkropp* eller var en fantom, en sorts gudomlig *vålnad* eller en *finare materiell* kropp som nedstigit i världen; hans lidande och död var därför blott skenbara händelser! Denna mening sammanhängde med uppfattningen av kroppen såsom ond.

Dessa dåraktiga föreställningar, som de upplysta nu blott kunna le åt, måste ha gjort teologerna alldeles yra i huvudet, och de kunde begripligtvis ej få någon klarhet i detta på en mytologisk dikt grundade ämne.

Då de så ägnade sig åt de lika svåra spörsmålet om förhållandet mellan Gud och Kristus, kommo de efter många förbittrade strider till den för andra än teologer obegripliga meningen, att *Fadern* och *Sonen* äro ett — den s. k. *binitariska* uppfattningen. Sedan kommo de på idén att till dessa båda personer i gudomen foga en tredje, den *Helige ande*, som förut varit en biperson — den s. k. *trinitariska* uppfattningen, vilken formulerades så, att Fadern, Sonen och den Helige ande utgöra en *treenig* gudom.

Treenighetens väsen har givit teologerna att grubbla på under århundraden. De gamla grekiska teologerna utmärkte med benämningen *hypostas* (= tillvaro) den särskilda tillvaron av de tre personerna i treenigheten. Ursprungligen var ordets mening obestämd, men kom att av kyrkofäderna på mötet i Nicea få bemärkelsen av *ousia* = väsen eller substans. Osäkerheten i beteckningen gav vapen i händerna på dem som bekämpade den ortodoxa meningen, att Sonen var av *samma* väsen som Fadern, *homousianerna* (härom närmare nedan).

Trimurti,
Brahmaismens treenighet.

Vad den Helige ande egentligen var, har för alla förnuftigt tänkande alltid varit obegripligt. Hur vissa teologer trott sig kunna reda ut saken, därom få vi en föreställning genom den förut citerade d:r *Spener*, som i sin förklaring över d:r M. Luthers Lilla katekes i slutet av 1600-talet meddelade den antika kyrkans lära, att den Helige Ande är "den tredje personen i gudomen och *utgår på ett oförklarligt sätt*, av Fadren och Sonen", att han "*i Skriften kallas Gud*, och gudomliga egenskaper, allvetenhet, allestädes närvaro samt skapelsens gudomliga verk Honom tillskrives". Och den lärde teologen går vidare och meddelar högst besynnerliga saker om honom till svar på frågan: "Är han måhända blott en egenskap hos Gud"? "Nej! ty Han *sändes*, kommer och bor hos människan, lärar, tröstar, verkar, *uppenbarar sig i synlig måtto*, förbittras och *bedrövas*, vilket blott kan sägas om *en person*"(!). Till bevis åberopar han en mängd bibelställen nämligen Joh. 15:26 om att Jesus skall "sända Hugsvalaren från Fadern", Luk. 3:22 om Jesu dop: "den Helige ande for ned i lekamlig skapelse såsom en *duva* över honom", Apg. 2:3, att för lärjungarna på pingstdagen "syntes tungor såsom av *eld*, vilka fördelade sig och satte sig på var och en av dem".

Den gamla sagan om duvan blev sålunda ett bevis, att en *person* uppenbarat sig i synlig måtto; och eldstungorna utvisade således också uppenbarelsen av en *person*! Tankegången eller rättare fantasteriet i sådana spekulationer vittnar i sanning om frånvaro av sunt förnuft.

Den Helige ande är den egendomligaste myt, som kristendomen frambragt. Den framstående historikern *O. Leuck* har (i "Gesch. d. Untergangs d. antiken Welt") emellertid sökt förklara dess uppkomst. Han påpekar, att det grekiska originalets ord därför ordagrant översatt betyder "den heliga *andningsluften*", och att i den forntida föreställningen hade själen en självständig personlighet i munnens ande-

dräkt. "Andningsdemon" blev romarnas "genius", som fanns hos varje människa. Även de högre gudarna voro ursprungligen naturkropparnas själar, men blevo slutligen människoliknande personligheter. Av denna föreställning kan genom analogi den Helige ande förklaras; han är Guds andningsluft och har blivit en person, som kunde avla ett barn med jungfru Maria och utföra andra under.

Till denna föreställning kom som en grund för treenigheten forntidens föreställning om en guda-treenighet: hos romarna Jupiter, Juno och Minerva, hos egypterna Osiris, Isis och Horus o. s. v. Denna åskådning gjorde sig omsider gällande även i kristendomen.

Fastän den Helige ande skulle vara endast ande, kläddes föreställningen om honom i en yttre form, nämligen i skepnad av en *duva*. Detta hade sin grund i äldre sagor, ty fordom föreställde man sig ofta såväl människosjälen som gudaväsen i fågelgestalt. De måste ju kunna flyga för att komma till himlen! Även änglarna gav man vingar, då de ju voro från himlen utskickade sändebud.

Teol. prof. *G. Scheele* i Uppsala, som blev ryktbar för sina egendomliga teologiska spekulationer, framställde i en föreläsning på 1880-talet följande "*vetenskapliga*" bevis för treenigheten:

"Trehet finnes i allt: i färger, i klang o. s. v.; i magneten, två poler och sammanfattningen av dessa (!) Trehet i äktenskapet: man och hustru samt kärleken, som förena dessa (!)"
"Och sist kommer jag", sade professorn, "till det bevis, som

Den Helige ande som duva vid Jesu dop. Teckning av van Eyck i "Biblia pauperum" (början av 1400-talet).

jag för min del håller mest på: över allt i naturen finna vi tre slag av krafter: *attraktionskraften*, *repulsionskraften* och denna förunderliga kraft, vilken liksom sammanhåller och förenar *dessa bägge: rotationskraften*" (!!)¹⁾

Striderna om Kristi gudom och treenigheten. De symboliska böckerna. Maria-dogmen.

Läran om *Kristi gudom* och *treenigheten*, som alltifrån 1:a årh. börjat uttalas, blev flera gånger bestridd och förändrad. Man ville tidigt ha en gemensam trosbekännelse, och kyrkan gav dess dopbekännelse, den från mysteriespråket tagna benämningen *symbol* (= *tecken* eller *lösen*) för att utmärka de "rätttroende eller ortodoxa till skillnad från "irrlärare" eller *kättare*.

Den första trosbekännelsen blev *Symbolum Apostolicum*, den i Luthers katekes upptagna, som också kallas *Credo* (av begynnelsetermen "jag tror") och uttalar tron på Fadern, Sonen och den Helige Ande. Benämningen "apostolisk" är oegentlig och härrör av den av de kyrkliga skriftställarna Ambrosius och Rufinus i slutet av 4:e årh. meddelade sagan, att apostlarna, innan de skildes, i Jerusalem skulle ha avfattat symbolet såsom gemensam läronorm och dopformel. Bibelforskarna äro emellertid överens om, att denna s. k. apostlarnas trosbekännelse ej härrör från dem, utan tillkommit långt efter deras tid och att den gång på gång fått tillägg, alltefter som skilda meningar gjorde sig gällande om dogmerna.

¹⁾ De flesta skulle väl vara böjda att anse detta som ett elakt skämt och en ren dikt. Jag vill emellertid nämna, att föreläsningen åhördes av rektor E. Sundberg i Falun och lektor H. Petrini i Stockholm, vilka för en gångs skull ville höra Scheele som professor och som vid detta tillfälle hade all svårighet att hålla sig ifrån gapskratt.

Själva grunden för detta symbolum är emellertid fiktiv, då kyrkan åberopat vad Jesus efter den s. k. uppståndelsen skulle sagt sina lärjungar: "Mig är given all makt i himmelen och på jorden. Gån fördenskull ut och gören folk till lärjungar, döpande dem i Faderns, Sonens och den Helige Andes namn" (Matt. 28:18, 19). Det hela är ju en dikt, då *Jesus aldrig uppstått* och sålunda ej kunnat sända ut lärjungarna att döpa. Själva orden tyda för resten på en treenighetsdogm, som diktats halvtannat århundrade efter Jesu tid. Ett klumpigare falsarium kan man knappast tänka sig. Och detta ha kyrkans män befordrat århundrade efter århundrade ända till våra dagar.

Detta symbolum har en lång historia, och enligt kyrkoherde O. Lewans grundliga utredning i avhandlingen "Om den apostoliska trosbekännelsens uppkomst" (i samlingen "Svenska spörsmål" 1894) har man alla skäl att anse utvecklingsförloppet vara följande. Det torde finnas en kärna av sann historisk tradition om ett kort döpelseformulär, som apostlarna och deras tidigare efterföljare använt: Man synes länge ha döpt endast "*i Jesu Kristi namn*", och därom vittna Apg. på många ställen liksom ock Rom. 6:3: "*döpta till Kristus Jesus*" och Gal. 3:27: "*döpta till Kristus*". Man måste därför antaga, att den äldsta dopbekännelsen blott hade *en artikel*, motsvarande den nuvarande andra. Därpå upptogs vid sidan av denna urtyp momentet om *Fadern*, så att trosbekännelsen fick två artiklar, Småningom upptogs i andra artikeln närmare bestämmelser rörande Jesu liv: "*född av jungfrun*", ibland med tillsats av "*genom Guds vilja*" o. s. v.

Då *Justinus martyren* blev döpt i Efesus 130, användes en dopbekännelse, som han själv meddelat, och däri förekomma blott Fadern och Sonen i ungefär samma ordalag som i kyrkans symboler, med undantag av "nederstigen till helvetet".

Senare tillkom tredje artikeln genom tillsatsen om den *Helige ande*, sedan dogmbildningen i 4:e årh. frambragt den ortodoxa läran om de tre personerna i gudomen.

Visst är, att före 4:e årh. kan kyrkan ej uppvisa en be-kännelse, som stämmer med det s. k. apostoliska symbolum. Under hand gjordes en del ändringar och tillsatser; viktigast bland dem var den om *nedstigandet till helvetet*.

Harnack anser, att uppkomsten av detta symbolum i dess nuvarande form bör förläggas till 5:e eller 6:e årh.

*

Såsom *irrlärare* eller *kättare* utpekades tidigt sådana, som på grund av högre intelligens och självständig karaktär ej antogo de ortodoxas mening om treenighetsdogmen. De kallades vanligen *monarkianer*, emedan de försvarade Guds enhet; de flesta ansågo den Helige ande blott vara en gudomlig, helgande kraft; de benämndes ock *antitrinitarier*, ett namn, som i nyare tiden utbyttis mot *unitarier* inom protestantismen.

Flera olika meningar funnos emellertid bland dem. Åtskilliga kyrkolärare: *Teodotus* i Byzantium, *Artemon*, *Praxeas*, *Noetus* m. fl. förklarade sålunda i slutet av 2:a årh., att Kristus var endast människa, ehuru ej alla förnekade, att han var avlad av den Helige ande. Praxeas och Noetus kallades *patripassianer* (av pater = fader och passio = lidande), emedan de menade, att Fadern, såsom uppenbarande sig i Sonen, också lidit med honom!

I nära överensstämmelse med denna besynnerliga mening lärde biskop *Sabellius* (från Cyrene) omkring 260, att Gud är en, men att han uppenbarat sig på olika sätt såsom Fader, Son och Helig ande.

Paulus av Samosata, biskop i Antiokia, lärde, att Sonen endast var en från Fadern utgående kraft, som i synnerhet

verket hos människan Jesus, och att Ordet lika litet som den Helige ande har någon särskild tillvaro. Anklagad som kättare och för hädelse mot Kristi gudom, försvarade sig Paulus med mod och talang, och trots avsättningsdom, höll han sig kvar flera år på sin plats, då han skyddades av den arabiska drottningen Zenobia i Palmyra; men sedan hon besegrats av kejsar Aurelianus fick han slutligen giva vika 272. Dessvärre nedsatte han sitt anseende genom sin rovlystnad, sitt högmöd och sitt yppiga levnadssätt.

*

Såsom en av de främsta kyrkolärarna i 4:e årh. framstod *Atanasius* (f. i Alexandria omkr. 296, d. 373), som i blind fanatism oavlätligt försvarade läran om Kristi gudom och treenigheten. De avvikande meningarna härom gävo anledning till en ny strid genom *Arius* (f. omkr. 270 i Cyrenaika i Afrika), som var präst och föreståndare för en kyrka i Alexandria. Han ansåg Kristus såsom skapelsens förstfödde, skapad av Gud genom hans blotta vilja före tiden och änglarna. Han bestred sålunda treenigheten och förnekade, att Ordet var ett med Fadern. Liksom kättarna Harmonius och Valens avfattade han sin lära i sånger, som spriddes bland folket. De mera fritt tänkande ställde sig på Arius' sida, då han syntes dem ställa sunda förnuftet upp mot kyrkans mysterier. I själva verket var dock Arius' lära föga rimligare än den han bestred, då den var lika subjektiv och erkände en allsmäktig Gud, som ju kunde ha givit sig en son med gudomliga egenskaper.

Arius fick påminnelser och tillrättavisningar av biskop Alexander i Antiokia och blev avsatt på en synod i Alexandria 321. Han fortfor dock att predika och vann t. ö. m. biskopar i Afrika och Palestina för sin mening. Det kristna folket deltog i striden om honom och anstiftade oroligheter,

under det hedningarna logo däråt och gycklade därom på teatrarna.

Konstantin den store, som var hedning och hade omfattat Mithrasdyrkan, var först likgiltig för hela stridsspörsmålet, men såg snart saken från *politisk* synpunkt. Han hade följt Diokletianus' politik att från en annan huvudstad än Rom

regera riket och valde *Bysantion*, som sedan efter honom kallades *Konstantinopel*. Vid Rom voro alla forntidens traditioner allt för starkt fästade för att en härskare kunde hoppas att utan de allvarligaste brytningar här kunna taga hänsyn till nya förhållanden, som efter hand utvecklats sig. Bland dessa framstod nu särskilt *kristendomen*, och för dess allt talrikare anhängare var det motbudande att se de gamla hedniska religionsbruken, vilkas medelpunkt var Rom, vid alla offentliga handlingar tillämpas.

Konstantin skrev omsider till Staty av Konstantin den store. Arius och Atanasius, att deras oenighet var "tomt prat, en förståndsövning, som de roade sig med, emedan de ej hade annat att göra; för övrigt vore det omöjligt att förstå så invecklade saker", varför de blott skulle försona sig med varandra.

Han fann emellertid, att en *enhetlig lära* var en politisk nödvändighet, som ett stöd för hans stora rike; strider inom kyrkan voro därför ovälkomna för honom, synnerligast som de fördes med mycken hetsighet. Då han insåg, att endast kyrkan själv kunde fatta beslut i trossaker, sammankallade han det första *ekumeniska* eller *allmänna kyrkomötet i Nicea*

i Bitynien 325. Hela den romerska världen borde efter hans mening samlas under kristendomens fana; kyrkan skulle själv på ett allmänt möte framträda som tolk för mänsklighetens enhet, och här skulle nu fastställas vad som man hade att tro om Kristus' eller Ordets natur och väsen.

Alla rikets biskopar inbjödos därför till mötet; de befordrades till Nicea med kejsrerliga posthästar, och i 3 månader

Arius och Atanasius disputerar om Jesu väsen inför Konstantin den store på kyrkomötet i Nicea.

underhöll kejsaren här 310 biskopar jämte massor av presbyterer, diakoner och skrivare. Det var något nytt att se denna församling av kyrkliga från skilda folk, utvalda utan hänsyn till annat än förtjänst och kunskap, här förenas för att överlägga om mänsklighetens viktigaste spörsmål.

De två främsta representanterna för olika meningar voro *Arius* och *Atanasius*, då blott en ung prästman (diakon). En fanatisk strid uppstod rörande Kristi gudom. De ortodoxa eller *atanasianerna* förenade sig om uttrycket *homoousios* (av samma väsen, konsubstansialitet). Deras motstånd-

dere voro söndrade i två partier, varav det ena, *arianerna* förklarade Sonen vara *heterousios* (av *olika* väsen) och det andra, *semiarianerna*, att han var *homoiosios* (av *liknande* väsen).

För Arius var Kristus blott ett slags mystisk halvgud, en överängel eller dylikt, och mot hans åskådning riktades väsentligen den formel, som mötets majoritet avfattade: *Symbolum Nicæum*, däri uttalades, att Sonen är av evighet född av Fadern och av samma väsen som Fadern. Arius, "ärkekättaren", och hans anhängare fördömdes och drevos i landsflykt, men kallades tillbaka 4 år senare av Konstantin, som i sin välvilja för arianerna förviste Atanasius till det avlägsna Trier (i Rhenprovinsen). Från Arius befriade sig motståndarna genom att förgifta honom — troligen med bly, då han dog i svår kolik (336).

*

Kristendomens ställning i romerska riket stärktes betydligt under Konstantins son *Konstantius II*. Efter Konstantins död (337) delades riket mellan hans tre söner Konstantin II, Konstans och Konstantius. Denne blev, sedan bröderna omkommit, ensam kejsare; han var en svag karaktär, oförmögen att göra gott och hindra ont, en tyrann, som ej skydde att begå mord, men var en ivrig kristen. Han lät sig ledas av hovets eunucker och främst av biskopen Eusebius i Nikomedia, där han mest vistades. För att sörja för sina släktingars säkerhet gentemot en sammansvärjning avlade han strax vid ankomsten till Konstantinopel en högtidlig ed därpå, men lät, genom en av Eusebius uppdiktad förklaring av den döende fadern om misstanke att vara förgiftad, mörda hela hans manliga släkt. Endast tre ynglingar, därav de två sönerna till hans farbror, Gallus och Julianus, undgingo mördandet genom att hållas dolda. Senare lät han dock mörda Gallus.

Konstantin den store hade från början ärnat fullkomligt likställa kristendomen och hedendomen, men omsider gick han ganska långt i det kristnas intresseriktning och utgav 331 en förordning om mindre besökta hedniska tempels stängning. Modet hos de kristna växte därav och röster höjdes för att man borde fullkomligt tillintetgöra hedendomen. Den nitiske Konstantius eggades härav, och bestämde 346, att "offrens vansinne" skulle upphöra; dödsstraff stadgades mot nattliga s. k. magiska offer. Då ej påbuden efterlevdes, utgavos nya 353 och 356, däri bestämdes, att alla templen skulle stängas och att ingen fick fortsätta att offra eller tillbedja gudabilder. Så hade kristendomen, från att vara en tillåten kult, i själva verket blivit statsreligion och hedendomen en förföljd lära.

*

Beträffande striderna om Kristi väsen, så sökte arianerna kejsarens gunst, som de i allmänhet vunno, under det att atanasianerna hade en sådan tillit till sin mening, att de vågade trotsa kejsaren och nekade honom rätt att döma i samvetssaker. Konstantius förföljde dem, framförallt Atanasius, som under de 46 år han var biskop i Alexandria aldrig upphörde att bekämpa kätterierna.

Flerstädes kom det till våldsamma uppträden under striderna, synnerligast i Alexandria, däriifrån Atanasius på grund av soldatvåld en gång måste fly. Han levde då 6 år dold hos eremiterna bland ruiner av gamla egyptiska städer och i öknen, en tid i faderns grav. Kungörelser, spioner och soldater användes mot honom och ett pris sattes på hans huvud. Han brevväxlade alltjämt med sina anhängare och upphörde ej att underblåsa striderna och ofta använde han de våldsammaste medel mot sina motståndare. Sålunda retade han folkmassan en gång att genomprygla flera biskopar, och han anklagades formligen att ha framkallat an-

grepp på en kättersk biskop, som piskades så, att han avled därav.

Under lång tid efter mötet i Nicea hölls kyrkomöte efter kyrkomöte än i Sirmium, än i Sardica, än i Antiokia, än i Konstantinopel, och omsider sammankallade *Konstantius* på 350-talet ett möte i Milano, dit en mängd prelater kommo. Lidelsefulla sammandrabbningar ägde rum rörande *homousion* och *homoiousion*, eller om litet *i*, som betecknade motsatserna. De mest hetsiga överöste varandra med grovt ovet och förlorade all besinning. Kejsaren fordrade mötets förkastelsedom över Atanasius, då han själv var arian, och han understöddes av flera biskopar, andra uttalade anatema över det vedervärdiga arianska kätteriet, man ropade om vart annat "väsenshet" och "väsenslikhet" o. s. v. Då en biskop nedkallade Guds förbannelse över kejsaren såsom Antikrist, kastade sig hans livvakt över flera biskopar och ett oerhört tumult uppstod. Många flydde mot samlingsalens dörrar och trampade omkull varandra; många fortsatte att skrika: "av samma väsen", andra "bort det! Av lika väsen", "guds-försmädare", "kyrkomötet i Nicea" — "i Sardica" o. s. v. och därmed var det fromma mötet slut.

*

Ännu länge fortsattes de våldsammaste strider om *homousion* och *homoiousion*, fast skillnaden dem emellan knappt är märkbar. Vilda trosgalningar spredde den teologiska landsplågan för en ny avgud, som kallades "*Bekännelsen*", "*Tron*", d. v. s. vad som skulle vara den rätta tron till skillnad från vad som vore kätteri. Än var *homoiousion* den ortodoxa tron, emedan kejsar Konstantius hyste den, än var och blev *homousion* som sådan ansedd. I själva verket blev det en parti-fråga och gällde det för vederbörande att skaffa sig *makt*.

Vilket nonsens hela spørsmålet var, inses ju lätt, då man besinnar, att denne Kristus, "Sonen" var en ren dikt. En

blid biskop, Eusoios, sade på det av Konstantius anordnade mötet om "Sonens" väsen: "Jag begriper ingenting av allt detta. — Det går runt i mitt huvud — av samma väsen, icke av samma väsen. Jag går som i dimma och vet inte vad jag tror, vad som är kättereri och vad som inte är det. Jesus Kristus stå oss bi, vi förgås i djävulens snaror".

Rysliga angrepp gjordes under den arianske kejsarens skydd på anhängarna av den Niceanska trosbekännelsen, biskopar avsattes och dödades och formliga bataljer utkämpades under ursinniga upplöpp av folket, som eggades av prästerna; under dessa förlorade flera tusen personer livet.

Den grymme Konstantius stadgade de strängaste straff för kättarna: döden, landsflykt och egendomsförlust; och homousianerna förbjödos att hålla sammankomster inom städernas murar. Man gick så långt, att på dem, som avhöllo sig från arianernas nattvard, hostian med våld utdelades genom att kommunikanternas munnar höllos öppna genom en maskin av trä, varpå det helgade brödet nedtrycktes i strupen, sedan de släpats fram till altarrunden; och under detta skådespel tonade i kyrkan: "O Guds lamm, som borttager världens synder". Man ryckte kvinnor och barn från sina anhöriga för att döpa dem och underkasta dem tortyr, och ortodoxa flickor piskades så, att döden ofta följde.

*

Ett av den arianske biskopen Petros i Aten 361 anstiftat blodigt angrepp på homousianer varvid tusentals dödades, hejdades genom ankomsten av ett ilbud från Konstantinopel, som meddelade, att Konstantius avlidit och att *Julianus* — *Apostata* kallad emedan han lämnat den kristna läran — blivit ensam kejsare. Prokonsuln meddelade den försåtliga och våldsamme biskopen, att kejsaren, bedrövad över de lidelser och teologiska meningsskiljaktigheter, som sönderslita världen, beslutat att sätta en damm mot kyrkostridernas

raseri; att han påbjudit världen en allmän trosfrihet och befallt, att envar, vare sig patriark, biskop, presbyter eller lekman, som hädanefter av teologiska eller andra skäl förgriper sig på någon, skall straffas som gemen förbrytare, samt äntligen att kejsaren vid hårt straff förbjudit ordet kättare.

Julianus beslöt att för alla romerska rikets provinser utse män, som genom ungdomens uppfostran skulle medverka till de stora mål han åsyftade. Han valde i samråd med arkonten i Aten, Krysanteus, en framstående platonisk filosof, hos vilken han förr studerat, de präster och filosofer, som härför syntes lämpligast, och han påbjöd, att prästerna skulle utan avseende på stånd, väljas bland sådana medborgare, som särskilt utmärkt sig för vishet och människokärlek. De finge ej vara epikureer och skulle flitigt studera Pytagoras och stoikernas filosofi. Julianus förordnade vidare, att de allegoriska förklaringar, som filosoferna gjort av de gamla gudasagorna, skulle samlas och nyttjas som allmän skolbok vid ungdomens undervisning.

Julianus sammankallade 361 ett kyrkomöte i Konstantinopel för att låta de stridiga prelaterna återigen sammandrabba om de olösliga frågorna och på det han kunde få fröjda sig däråt. Han framställde emellertid sin önskan att se en enig mening och kristlig frid råda i kyrkan — vad han visste vara omöjligt, sedan han vid mötet i Milano bevittnat de ändlösa dispyterna om Jesu väsen. Han förklarade församlingen sin plikt att visa bekännarna av "den korsfäste galiléerns" lära sitt överseende och att man bör visa mera medlidande än hat till de förvillade och på övertygelsens väg, ej med kroppsliga straff och förföljelser återföra de förvillade på den rätta vägen. Han uppmanade ock galiléerna att leva i frid med varandra. Det gick emellertid som han trodde; han fick jämte sina filosofiska vänner från deras plats i samlingsalen bevittna, huru lidelserna drevo de andliga till

de mest brutala sammandrabbningar; huru prelaterna grälade och slogos som galningar. De kejsrerliga sköldbärarna måste slutligen gripa in och skilja de rasande kristianerna åt, och Julianus ropade till dem: "Är det så I uppfyllen budet att älska varandra, galiléer? Ve eder, I skrifflärda och fariséer! Då ni ej kunnen styra eder själva, så säger jag eder: lyden mig!" Så slutade detta ovärdiga möte.

Sedan Julianus, som uppväckt de kristnas raseri mot sig, dödats av en pil avskjuten av en fanatisk kristen i det persiska krig han förde, fortsattes alltjämt som förut striderna mellan homousianer och homoiusianer. Då omsider Julianus' efterträdare Jovianus och Valentinianus ställde sig på homousianernas sida och Atanasius genom en kejsrerlig kungörelse återinsatts på sin biskopsstol, blev läran om homousion den ortodoxa och homoiusion förklarad som kätteri, och nu fick man se den skandalen, att åtskilliga arianer, för att få höga ämbeten, blevo homousianer och förenade sig med sina nya trosbröders ansträngningar att med eld och svärd utrota anhängarna av deras förra tro.

*

För biläggande av de alltjämt fortsatta arianska stridigheterna sammankallade kejsar *Teodosius*, ledd av Ambrosius, ett nytt *ekumeniskt möte i Konstantinopel 381*, som utgjordes av 250 biskopar och en mängd präster. Det stadfäste kyrkomötet i Nicea och antog angående Kristi gudom och treenigheten en trosbekännelse, som blott blev en närmare utläggning av den niceanska, varför den kallades det *niceansk-konstantinopolitanska symbolum*, eller de tre trosartiklar, som alltsedan intill våra dagar varit kristna kyrkans grundlag.

Häri gjordes vissa tillägg till det niceanska symbolum, varav ett i synnerhet är märkligt, nämligen det, som gäller den *Helige ande*, som med en rösts majoritet invoterades

des som tredje personen i gudomen! Nu utdömdes den Helige andes underordnande under Sonen.

Såsom dogm uttalades, att "den Helige ande utgår av Fadern". Men detta tillfredsställde ej teologerna i betraktande av, att Sonen och Fadern ju förklarats vara ett, och förbittrade strider härom ägde rum under nära 200 år.

Omsider avfattades, sannolikt i 5:e årh., en tredje trosbekännelse *Symbolum Atanasianum*, så benämnt, emedan Atanasius vid Niceamötet var den förnämste försvararen av kyrkans tro. Det är skrivet emot arianerna, och det är i synnerhet läran om treenigheten och om förhållandet mellan Kristi naturer, som teologerna här närmare bestämde. De förklarade, att "Sonen är av Fadern allena, *ej gjord, ej skapad*, utan *född*, och att den Helige ande är av Fadern och Sonen, *ej gjord eller skapad, utan utgången*".

Detta symbolum utgör en lång, kostlig teologisk framställning, däri med otrolig noggrannhet treenighets-personerna presenteras. Här står exempelvis: "En annan är Faderns person, en annan Sonens, en annan den Helige andes. Men Fadern, Sonen och den Helige ande är en enig Gud. Oskapad är Fadern, oskapad Sonen, oskapad den Helige ande. Ewig är Fadern, evig Sonen, evig den Helige ande. Dock likväl äro icke tre eviga, utan en evig. Såsom ock icke tre oskapade, eller tre omätliga, utan en oskapad och en omätlig." Och så går det på i 40 punkter med den klyftiga utredningen.

Detta dråpliga symbolum inledes med följande högtidliga förklaring: "Vilken, som vill *salig* varda, han skall framförallt hava den allmänneliga *kristna tron*. Den henne icke fullkomlig och ren håller han bliver utan tvivel *förtappad evinnerligen*". Och i sista punkten står till yttermera visso: "Detta är den allmänneliga kristna tron; den henne icke fast och stadigt tror, han kan *icke varda salig*".

Denna spekulativa galenskap blev den kristna dogmatikens höjdpunkt, då förståndet dödats i kyrkan och den kom att öva ett absolut herravälde över furstar och folk.

*

Bland teologerna fanns emellertid alltjämt avvikande meningar om Kristus. En abbot i Konstantinopel *Eutykes* menade emot Nestorius, att Kristus blott hade *en natur*, nämligen den gudomliga, och att hans kropp blott *skenbart* var en mänsklig kropp, varför hans anhängare kallades *monofysiter*. Kyrkoförsamlingen i Konstantinopel 448 fördömde *Eutykes*, men hans anhängare förklarades på ett nytt allmänt kyrkomöte i *Efesus* 449 för rättroende. Han löstes från sitt bann och motståndarna överfölls på det mest upprörande sätt av en vildsint hop av munkar och soldater med påkar och svärd samt tvungos att underteckna beslutet, varför ock mötet kallades *rövarsynoden!* En av ortodoxins förkämpar, patriarken *Flavianus* i Konstantinopel, misshandlades så, att han dog av följderna.

Kejsarinnan *Pulkeria* och hennes gemål kejsar *Marcianus* sökte nu att återupprätta enheten i kyrkan genom kyrkomötet i *Kaleedon* 451, Konstantinopels förstad på asiatiska sidan. Vid detta möte voro ej mindre än 600 biskopar närvarande, och dessa bestämde, att Kristus var *såväl människa, som gud*, i likhet med föregående ekumeniska möten. Härmed gjordes slut på dessa strider om en diktad gud.

Alltjämt stred emellertid den österländska, eller grekiska kyrkan med den västerländska eller latinska rörande den beniga frågan om den *Helige ande*. Teologerna voro synnerligen envisa och påhittiga i sina tokiga argumentationer. Den grekiska kyrkans teologer hade klart för sig, att den *Helige ande* utgår *av Fadern allena*, under det de latinska teologerna voro lika tvärsäkra, då de i enlighet med nicéansk-

konstantinopolitanska och atanasianska symbola, sade, att den Helige ande utgår från *Fadern och Sonen*.

Gång på gång upptogs frågan under lång tid, tills den slutligen avgjordes på kyrkomötet i Toledo 589, som förklarade, att "den Helige ande utgår även av *Sonen*", *filioque*. Detta *filioque* synes ha varit särdeles betydelsefullt för salighetsvägen och åtskilligt omdebatterat, tills det äntligen åter stadfästes på kyrkomötet i Aachen 800.

Maria-kulten.

Under lång tid framkallade den grekiska spekulationsivern kuriösa strider om Jesu natur. Syriern *Nestorius* (d. 439) menade, att Ordet och Jesus voro två skilda personer; i Jesus funnos således två skilda naturer, av Gud hade han den gudomlige, av Maria den mänskliga. Gud kunde ej födas, blott bo i det födda. Detta söndrande av två naturer bekämpades kraftigt av de ortodoxa, i synnerhet av biskop *Cyrillus* i Alexandria, som förklarade, att Kristus sannerligen är Ordet, ty eljest kunde man ej tillbedja honom. Därför måste *jungfru Maria* kallas "Guds moder".

De båda prelaternas påståenden framkallade en ny hetsig teologisk strid, däri ränker, hovgunst, folkrörelse och munkoroligheter hade en betydande andel. Med anledning därav sammankallade *Teodosius II* det *tredje ekumeniska mötet i Efesus 431*, däri 200 biskopar deltog. Här fördömdes *Nestorius* lära och antogs *Cyrillus'*, varpå *Mariadyrkan* fick en allmän utbredning. Jungfru Maria blev som Jesu moder, vars hjärta led med honom — *mater dolorosa* — en bild av moderskärlek i förening med jungfrulighet, och hon blev under följande tiden i hela katolska världen den himmelska personlighet, till vilken människorna främst ställde sina böner. Mest av henne ha katolikerna ända in i våra dagar vän-

tat hjälp i sina bekymmer och behov, och tron på hennes underbara, d. v. s. magiska förmåga att gå de bedjande till mötes är hos hundratals miljoner bergfast. De tacka henne ock i djupaste andakt för de ynnestbevis hon visat, för familjelycka, för räddning i sjukdomar, för livets bärgning, för seger över fiender o. s. v.

Den "heliga modern" kunde förstås ej vara en vanlig människa, och genom nya apokryfiska — d. v. s. falska — böcker diktades fantastiska berättelser om henne. Även hennes avlelse blev uppfattad som obefläckad, d. v. s. hon föddes av sin moder Anna utan fader. Så enkel och klar var den saken för teologerna.

Sedan teologerna gjort Maria till en gudomsperson, funno de på dikten, att hon slutat sitt jordiska liv med att fara till himlen. Detta har ock i bild framställts av stora konstnärer på beställning av påvar. I miljontal har Maria såsom Madonnan, den obefläckade jungfrun, den heliga modern med Jesusbarnet och himladrottningen i bild framställts, och sådana bilder anses hava en undergörande kraft. Dessa bilder ha väsentligen dogmatiserat madonnan såsom gudom för miljoner katoliker. De åkallas andäktigt och anses av otaliga ha en undergörande kraft. Det finns å somliga orter sedan flera hundra år en särskild undergörande madonna, exempelvis i klostret *Jasna Gora* vid polska staden *Czestochowa* samt i *Vilna*. I en gyllene skrud tronar madonnan i *Jasna Gora* över altaret i ett stort kapell, och väggarna äro alldeles

Den undergörande madonnan i klostret *Jasna Gora* vid *Czestochowa* i Polen.

Ostra-brama-madonnans kapell i Vilna samt vallfärdande.

fillsatta med förgyllda hjärtan, armar och ben, upphängda av troende i tacksamhet för återvunnen hälsa genom madonnan. Sedan århundraden ha dagligen stora skaror på sina knän under stilla mässor dyrkat henne, och på vissa kyrkliga högtider ha ofantliga pilgrimståg företagits till helgedomen.

Madonnan i Vilna finns i ett litet kapell över gamla stadsporten *Ostra brama*, och dagligen utföres här tre gånger

en mässa, då kapellet är överfullt. På vissa högtidsdagar strömma ofantliga skaror av troende dit, och då de ej få rum i kapellet, ligga de på knä i den gata, som leder dit, och i djupaste andakt följa mässan. Ingen man får gå genom porten utan att avtaga huvudbonaden och sålunda betyga sin vördnad för madonnan.

Jag har själv å båda ställena bevittnat de troendes fromma dyrkan av dessa madonnabilder.

Överblick på den kristna läran och dess utveckling ur hedendomen.

Kristendomens himmelska gudar voro från 5:e årh. fyra till antalet. Polyteismen fastslogs trots den ursprungliga monoteistiska grundvalen.

I den kristna konsten blev med tiden Gud avbildad jämte Jesus, den Helige ande som duva, och jungfru Maria, och framställningarna av Gud hos Michelangelo, Rafael, v. Schnorr, Borbognone m. fl. samt i bilderbiblar gå alla tillbaka till Daniels syn (Dan. 7:9): "han såg den gamle, vilkens klädnad var snövit och håret på hans huvud såsom ren ull".

Till dessa gudar kommo änglarna och helgonen i den himmelska kretsen, och polyteismen fullbordades med helvetets makter, Satan och hans skara av andra djävlar.

Änglaläran har alltid intagit en viktig plats i kristendomen. Föreställningen om änglar fanns från gammalt i de semitiska religionerna; de voro könlösa andar, mellanväsen mellan Gud och människorna, som förkunnade Guds vilja. Ängel (av grekiska *angelos*) betyder *budbärare*. Småningom fingo änglarna vissa former, försågos med vingar och fingo ock fågelgestalt.

Spener meddelar i sin "Förklaring till Luthers katekes", att "änglarna till arten äro *andar* utan kropp och fördenskull

varken synliga eller fattliga, så framt de icke för någon tid antaga synlig och kroppslig gestalt och uppenbara sig däruti för att uträtta Guds befallningar, varå otaliga exempel förekomma i Gamla och Nya testamentets skrifter" (!).

Man kan förstå, att okunniga människor kunde inbillas, att dessa diktade dogmer voro stora och djupsinniga sanningar, men man har svårt att fatta, huru dessa kyrkolärare, av vilka åtminstone somliga hade en viss bildning kunde på allvar diskutera därom.

Hela denna legend om Kristus-guden var för den gamla tidens teologer ingen allegori, utan innehöll det verkliga förhållandet. Huru förklara detta, då ju vissa kyrkolärare och alla bildade sågo klart på Jesu liv och ej betraktade honom som en gud? Jo, de behärskades av en *fix idé*, de hade ej förståndets fria bruk och kunde ej se de djärva förfalskningarna av Nya testamentets skribenter och de besynnerliga fantasierna i en mängd dogmer.

Den kristna mytologin spriddes med lätthet bland godtrogna och naiva folk, som blevo fullproppade med onaturliga historier, och vanan att höra talas om sådana följde människorna hela livet igenom och blev en källa till tron på sagor och vidskepligheter.

Alla forntidens folk hade från äldsta tider hört berättelser om underliga, diktade tilldragelser och gudaväsen. Och frejdade män, såsom Homeros och hans efterföljare framkommo med sanningslösa uppgifter rörande gudars och människors inbördes förhållanden, varmed de vilseledde sina åhörare, och dessa uppdiktade historier bevarades i skaldestycken århundrade efter århundrade.

På liknande sätt framställdes i den kristna mytologin gudars och människors inbördes förhållanden i detaljerade berättelser om tilldragelser, som ej ägt rum.

Den fromme folkpredikanten Jesus, som ropade ve över spetsfundiga skriftlärdar, skulle ej kunnat ana, huru fanti-

serande teologer vanställt honom och hans tal om Fadern i himlen och ett liv i anden. Han skulle, om han uppstått, ha vämjts över de hetsiga biskoparnas och prästernas tokiga gräl och deras skandalösa slagsmål på kyrkomötena rörande uppduktade dogmer samt betackat sig för den tvetydiga äran att göras till centralperson i denna *divina comedia*.

*

De kristna apologeterna och de kristna historieskrivarna ha alltid talat om kristendomen som en ny religion, som *besegrade de hedniska religionerna*.

De ha uppgitvit Kristus som kristendomens förste stiftare och kallat Paulus dess andre. Båda påståendena äro oriktiga. Jesus stiftade ingen ny religion, fast han förkunnade en hög lära, men denna innehåller ingen tanke, som ej förkunnats förut av religionslärare och filosofer. Att tala om "Kristi kristendom", som mången i våra dagar framhåller gentemot kyrkoläran, är ohistoriskt, ty kristendomen skapades långt efter Jesu tid av en mängd legender och spekulationer; man kan blott tala om *Jesu lära*.

Kristendomens skenbara seger bestod — fränsett dess etiska verksamhet — i väsentlig grad däri att den själv blev en *hednisk* religion då den upptog många av de gamla hedniska föreställningarna, som den blott omvandlade. Kristendomen "segrade" över den hedniska kulten bl. a. därigenom, att allt vad som däri var dyrbart för den tidens människor; mysterierna och förhoppningarna i ett kommande liv, upptogs av kristendomen. Kristendomen erbjöd lika verk samma mysterier som Mithras- och Isis-kulterna, och detta för intet och t. o. m. med utsikten att få allmosor.

Egypterna trodde på uppståndelsen i det nya livet och *yttersta domen*, som avgjorde, om människan skulle komma till helvetet för alltid eller bli salig och i evighet leva i Osiris närhet. *Syndaförlåtelse* meddelades i somliga av

Egyptens tempel genom översteprästen och bönerna därvid innehöllo en syndares klagan över egen ovärdighet och den *oförtjänta nåd*, som gudarna visade människorna.

Vi förstå härav, varför kristendomen vann så hastig spridning i Egypten; många av de förhärskande religiösa föreställningarna voro likartade med dem som kristendomen skapade.

De flesta *religionsbruk* i den kristna kyrkan blevo tagna från kulterna hos egypterna, grekerna, perserna, romarna m. fl. folk.

Altaret och altartjänsten upptogs sålunda efter hedniskt föredöme; liksom i de kristna kyrkorna brunno vaxljus på altarna i de egyptiska templen, och här liksom i grekernas, romarnas o. a. folks tempel tändes *rökelse* under ceremonierna.

Innan det välsignade vigvattnet användes i den kristna kyrkan, brukade grekerna och romarna detta vid tempelceremonier. Även perserna och indierna använde vigvatten vid ceremonierna.

Fastor ingingo i egypternas liksom i judarnas kult, och *bröd* och *vin* offrades på altarna till gudarnas ära och de dödas åminnelse hos alla dessa folk. I Mithraskulten ingick *nattvarden* som ett det heligaste sakrament, och i persernas kult ingick odödlighetsdrycken *homa*, en sakramenterlig dryck, som återfinnes i indiernas *soma*.

Attiskulten hade en helig måltid med mystisk kraft, där bröd förtärdes och vin dracks. I Mithraskulten framsattes bröd och vatten, vartill sattes vin, och prästen uttalade däröver heliga formler.

Hos alla äldre folk anställdes *litanior* eller offentliga böner till gudarna för erhållande av hjälp o. s. v. "Kyrieelison", "Herre förbarma dig" uttalade de hedniska grekerna före de kristna, och den katolska *rogationen* (från 5: e årh.), eller anordnandet av offentliga böner med processioner till fromma för jordens alster och avvärjande av yttre olyckor,

såsom pest, jordbävning, skadedjur o. s. v. utförde tidigare hedniska folk, exempelvis kelterna, enligt deras kult.

Hur hednisk kristendomen var och hur den framgått av antika hedniska religioner, framgår sålunda tydligt även av dessa ceremonier och magiska föreställningar. För att höja den nya läran, och visa skiljaktigheten från de äldre bruken, genomfördes småningom vissa förändringar däri.

Kristendomen blev en mysteriös teosofi, en *mysteriereligion* liksom de antika mysteriereligionerna. Mysterier voro Jesu övernaturliga födelse, hans uppståndelse och hans uppstigande till himlen, allt efter hedniska förebilder. Ett mysterium var hans gudomlighet. Kristna författare förkunna än i dag, att det var den antika kristendomens största problem att inom den monoteistiska åskådningen inrymma icke blott Gud Fader utan ock Kristi gudomlighet. De se ej den orimliga teologiska fantasin häri.

Mysterium blev *nattvarden*, där brödet och vinet omvandlas till Kristi kött och blod, och genom magisk verkan bliva de troende delaktiga därav: *transsubstantiationsläran*. Den formulerades i 9:e årh. av franske abboten Paschasius Radbertus och stadfästes av Innocentius III 1215. Men länge fick den ej härska; 1½ årh. därefter förnyade *Wiclif* anfallen därpå, och alltsedan har den ej lämnats i fred. *Zwingli*, *Calvin* m. fl. den reformerta kyrkans ledare förnekade transsubstantiationen och ansågo anammandet av brödet och vinet vara ett *åminnelsetecken*.

Luther åter, som trodde på magi, antog ett mysteriöst anammande av Kristi lekamen och blod, men han avvek från den påviska transsubstantiationsläran och angav en uppfattning, som emellertid var likaså fantastisk.

Lutherska kyrkans urkund *koncordieformeln* förklarar, att "Kristi lekamen och blod äro sannfärdligen och väsentligen tillstädes i den Heliga nattvarden" och att "brödet icke betecknar Kristi frånvarande lekamen och vinet Kristi

frånvarande blod, utan att bröd och vin *sannfärdligen* äro Kristi lekamen och blod”.

Den lutherska läran menar, att *i, med och under* det sakramenterliga anammandet, d. v. s. då prästen upprepar Jesu antagna ord: "Tagen och äten, detta är min lekamen — — och blod", ej avser en figurlig kropp, utan Jesu verkliga. Detta är *konsubstantiationsläran*, och till stöd härför åberopar katekesen vad Joh. ev. låter Jesus säga till judar, som undrade huru han kunde giva sitt kött att äta: "Den, som äter mitt kött och dricker mitt blod, han har evigt liv", och detta repeteras ett par gånger för säkerhets skull.

Denna magi tyckes ha givit anledning till skämt på reformationstiden. Då betecknade åtskilliga satiriker nattvardsformeln "detta är min kropp", *hoc est corpus meum*, som en trollformel, vilken medförde omvandlingen av hostian, och det anses sannolikt, att uttrycket *hocus pocus*, som länge använts av taskspelare under utförande av sina konststycken, är en förvrängning därav.

Hela spörsmålet är för alla tänkande och historiskt upplysta alldeles betydelselöst, då ju evangeliernas berättelser om Jesu ord äro rena *dikter*. Man kan emellertid tänka sig, att evangeliediktarna till utgångspunkt därför haft gamla bruk hos främmande folk, hos vilka ätandet av människoffer blivit en del av deras kult. Sålunda brukades förr i Indien, att delar av offret utdelades av prästen till folket. Nyzeeländarna, vilkas kannibalism var en sorts sakrament, trodde, att det ej endast var kroppen, som de tillgodogjorde sig, utan även anden, förmågan och äran hos den offrade. Andra vilda folk ha ätit vissa djur, för att få deras egenskaper. Hos vissa mexikanska folk gjorde prästen en av-gudabild av mjöl och barnblod, varpå den dödades under många ceremonier och sönderdelades i små bitar, som prästen utdelade till kungen och folket, varigenom var och en blev delaktig av gudens egenskaper.

Sjunde kapitlet.

Evangelierna. Nya testamentet. Ortodoxin. "Den rätta tron".

De källor, som meddela Jesu liv och lära, *evangelierna*, äro dessvärre så fulla av dikter, motsägelser och fantasier, i så hög grad skattande åt det övernaturliga och underbara genom inflytande av tidens idéströmningar, att de ej kunna, utom i mycket ringa mån, tjäna som grund för en verkligt historisk framställning.

Vi böra besinna, att evangelierna äro skrivna långt efter Jesu tid. Även det äldsta, eller Markus-evangeliet, är oversägligen skrivet efter Jerusalems förstöring år 70 och synes ha rönt påverkan av denna för judiska folket så förkrossande katastrof. Det har ansetts innehålla den jämförelsevis pålitligaste framställningen av Jesu liv. Författarna till Mattei och Lukas evangelium ha i Markus evangelium, som fanns förut, gjort ändringar och tillsatser, vilka hänga samman med *det syfte*, som de hade med sina berättelser.

Det märkliga inträffade då, att ju längre man kom i tiden, ju mer visste evangelieskribenterna om Jesus. Under det Jesus i det äldsta evangeliet är en mer mänsklig bild, blir han i de senare evangelierna mer och mer gudomlig, får mer och mer mirakulösa egenskaper. Myt- och dogmbildningen hade skridit långt framåt. Det framstod en övernaturlig, förvanskad Jesusbild, danad efter hedniska föreställningar. Tendensen härtill fanns dock redan i det korta Markus-evange-

liet, vilket representerar ett tidigare stadium av apologetik (försvar) än de två långa evangelierna med sina talrika dik-tade detaljer.

Nya testamentet, de kristnas *kanon* (grek. regel, rättesnöre) fick sin grundläggning först i slutet av 2:a årh. efter den kristna tidens början; de apostoliska fäderna Papias och Justinus martyren hade i mitten av århundradet ingen känne-dom om någon nytestamentlig kanon. De fyra kanoniska evangelierna omtalas första gången av kyrkofadern *Irenæus*, biskop i Lyon, som skrev därom omkring 190. De fram-trädde i sin nuvarande form nästan samtidigt, omkring 180.

"Encyclopedia Britannica" meddelar: "Det är obestrid-ligt, att de synoptiska evangelierna antogo sin nuvarande form endast gradvis samt att, under det de ha sin rot i den apostoliska tiden, de formades av senare inflytanden och anpassades efter den första kyrkans behov." Den lärde för-fattaren av "Supernatural Religion" förklarar, att han "ej funnit ett enda tydligt spår av något av de fyra evangelierna under det första århundradet och hälften av det andra". "Visst är, att icke en enda av dessa böcker och deras fortsät-ning Apostlagärningarna, skrevs av den person, vars namn den bär. De titlar, som de erhållit i våra biblar, ha sitt ur-sprung i en senare ecklesiastisk tradition, som ej förtjänar den ringaste tilltro", säger den ryktbare teologen holländaren pastor *Hooykaas*.

Titlarna tillkommo, i enlighet med gällande bruk, sålunda att författarna givit dem deras namn, som de ville hedra; den grekiska titeln var: *Evangelion kata Matheion* o. s. v., och den betyder evangelium *ägnat* Matteus o. s. v., men *kata* kan ock betyda *enligt*, och därför skulle man ha menat, att evangelierna väsentligen skrivits av de fyra namngivna evangelisterna, och så har länge den allmänna tron varit.

Förutom Nya testamentets kanoniska böcker fanns det från gammalt en mängd andra böcker, som man kom att

kalla *apokryfiska*¹⁾, eller otillförlitliga. De hade emellertid uppgivits vara författade av apostlar och de lästes allmänt under lång tid med största intresse. De äro till största delen författade efter den apostoliska tiden, några möjligen under denna tid. Sedan deras värde länge varit omtvistat, blevo de på synoden i Hippo 393 uteslutna från Nya testamentet.

I den kristna föreställningen är det vanligen en oerhörd skillnad på de kanoniska och de apokryfiska böckerna; de förra anses vara en vis guds verk, "Guds ord", de senare, med få undantag, okunniga människors verk. Någon sådan skillnad finns dock ej; de två slagen av böcker äro av samma beskaffenhet och de ha haft samma syfte. De äro båda äkta, d. v. s. skrivna av kyrkolärare, och båda otillförlitliga, d. v. s. innehållande rena dikter, sagor och förfalskningar. Ofta avgjorde tillfälliga omständigheter böckernas öde, såsom att vissa församlingar upphörde att existera eller ändrade trosbekännelse och att vissa meningar understödde läror, som blevo segrande.

En framstående amerikansk ortodox auktoritet angående kanon, pastor *J. Jones* har (i "New Methods") följande regel för avgörandet, huruvida en bok har rättighet till plats i kanon: "Den bok är *apokryfisk*, som innehåller motsägelser i historiska berättelser eller framställer läror motsatta dem, som man vet vara sanna; eller som innehåller löjliga, obetydliga, otroliga eller dumma berättelser" etc. Denna definition är föga tillfredsställande, då många berättelser och läror i de kanoniska böckerna ej äro mer sanna än de apokryfiska böckernas och man alltid måste fråga, huru de ortodoxa *veta* att de äro sanna. Om än de apokryfiska böckerna ofta innehålla löjliga, otroliga och dumma berättelser, så

¹⁾ Med *apokryfisk* (av grek. *apokryphos* = dold, dunkel, understucken) menas skrift, som är tvivelaktig, otillförlitlig eller falsk. Förr kallades ock kättarnas skrifter apokryfiska i motsats till katolikernas.

finner man dock sådana ock i de kanoniska böckerna, och de ha delvis upptagits ur de apokryfiska, ibland dock med utslutning av de alltför löjliga. Sådan berättelse är t. ex. i *Evangelium om Jesu Christi barndom*, att "Jesus talade redan i vaggan och sade till sin moder: Maria, jag är Jesus, Guds son". Vidare berättelsen om en av djävulen besatt gosse, som tog Jesu lindakläder och satte dem på sitt huvud, varvid djävlar kommo ut ur hans mun i skepnad av kråkor och ormar och gossen var helbrägd; berättelsen om en yngling, som förtrollats till mulåsna, men som återfick mänskligt utseende, sedan Jesus blivit satt på dess rygg; berättelser om sjuka, som blivit friska genom begjutning med Jesusbarnets badvatten eller påtagning av hans linda o. s. v.

I *Pilati gärningar* omtalas, hurusom "Pilatus' standar bugade sig av sig självt för Jesus och dyrkade honom", och flera kapitel avhandla Jesu besök i helvetet; överskriften på ett av dessa kapitel är: "Gräl mellan Satan och helvetesfursten angående Kristi förväntade ankomst till helvetet". Detta evangelium anses med skäl vara diktat i slutet av 3: e årh. av några nitiska kristna till fromma för kristendomen.

Vi veta emellertid, att även de kanoniska evangelierna omtala flera vidunderliga historier om Jesus: han gick på vattnet, mättade 5,000 människor med fem bröd och två fiskar, botade en spetälsk genom att säga: var frisk; han utdrev onda andar, frestades av djävulen och han for upp till himlen o. s. v.

Mot slutet av 2: a årh. funnos ett hundratal kristna sekter. *Irenæus* framställde därför jämte andra lärare planen att förena alla dessa eller de mera framstående bland dem till en enda stor *katolsk*, d. v. s. *allmännelig* kyrka med Rom som centrum, metropol, ty församlingen i Rom var den största och inflytelserikaste. *Irenæus* gjorde en samling av böcker, som borde utgöra grundvalen för kyrkans lära, och denna samling bestod av Matteus-, Markus-, Lukas- och Johannes-

evangelierna, Apostlagärningarna, Paulus' brev, Johannes första brev samt Uppenbarelseboken m. fl., inalles 26 böcker. Tertullianus och Clemens av Alexandria fullbordade den samling böcker, som skulle utgöra de kristnas kanon och nu kom att kallas *Nya testamentet*. Arbetet utfördes i Mindre Asien under starka slitningar och protester. De böcker, som upptogs till rättesnöre för alla kristna, utvaldes från en stor mängd skrifter, som funnos i de skilda församlingarna: omkring 40 evangelier, nästan lika många Apostlagärningar, ett tjugotal "Uppenbarelser" samt ett hundratal epistlar.

Nya testamentet skrevs först på grekiska språket, som på tiden för dess avfattande allmänt talades ej blott i den civiliserade hednavärlden, utan ock i Palestinas städer. Språket var emellertid ej den gamla klassiska grekiskan, utan en nyare, kallad judeo-grekiska eller hellenistisk grekiska.

De viktigaste av de många sekterna utgjorde tre huvudgrupper: 1) De *Petrinska* församlingarna, som erkände Petrus som den förnämsta av apostlarna; 2) de *Paulinska* sekterna, vilka i Paulus sågo den kristna lärans sanne framställare; 3) de *Johanniska* eller österländska kyrkorna, som betraktade Johannes som deras systems grundläggare. Dessa kyrkor måste finna sina främsta böcker i den nu gjorda samlingen. De tre grupperna förenades, varmed ock den katolska kyrkan var grundad. Nya testamentet fick ungefärligen sin nuvarande form under ledning av *Augustinus* och *Hieronymus* i slutet av 4:e årh. och ratificerades av tredje kyrkomötet i Kartago 397.

Vid detta kyrkomöte voro, liksom vid ett par andra, besluten långt ifrån enhälliga; alltid röstade en stor minoritet mot den föreslagna listan på böcker, och somliga ombud stredo för antagandet av böcker, som blevo utvoterade. Längre stredo skilda partier hetsigt om böckerna och ännu på sjätte kyrkomötet i Konstantinopel 629 framlades många olika listor. Omsider gjordes en romersk-katolsk kanon, en

grekisk-katolsk och en protestantisk, vilka voro delvis olika.

Vad författandet av evangelierna beträffar, har det sitt intresse att se några olika meningar av kyrkliga auktoriteter. Augustinus har förklarat, att evangelisterna skrevo alltefter som var och en *mindes*, efter *det intresse* var och en hade. Långt senare talades om *gudomlig inspiration*. Beträffande den protestantiska kyrkans läroutveckling på ortodoxismens tid i 16:e årh., finna vi ledande teologer förklara, att Gud eller den Helige ande äro de enda författarna av bibelns skrifter. De mänskliga författarna, profeterna, evangelisterna och apostlarna ha ej spelat någon annan roll än såsom *sekreterare, amanuenser eller notarier*, ja de ha blott varit *skrivpennor*, med vilka den Helige ande skrivit, och t. o. m. ljuden och orden äro dikterade och av författarna mekaniskt återgivna!

Denna s. k. *verbal-inspiration* ha dock alla upplysta teologer i nyare tiden förkastat.

*

Stora svårigheter ha alltid funnits att förstå Nya testamentets skrifter på grund av en mängd förvanskningar och tillsatser i texterna under tidernas lopp. De av författarna själva efterlämnade skrifterna gingo tidigt förlorade, troligen redan i början av 2:a årh. De nya skrifterna kunde väl återgiva mycket av de gamlas innehåll, men deras författare nedskrevo många egna berättelser.

Under 1200 år före boktryckarkonsten avskrevos alla böcker, därvid en mängd skrivfel begingos. En mängd interpolationer, ofta i form av marginalanteckningar, ha gjorts för att förklara någon uppgift, och senare avskrivare ha införlivat dessa med texten. Det praktiserades ock, att vad som var misshagligt avsiktligt utelämnades och att texten uppsåtligt förändrades för att stämma överens med teolo-

gernas åsikter. Därtill kom ock, att översättarna ofta begingo fel.

Den nyaste bibelkritiken på vetenskaplig grund har alldeles upplöst de nytestamentliga skildringarna om Jesus och kommit till det resultat, att de till väsentlig del äro diktade och främst varit avsedda att tjäna dels som *uppbyggelse-skrifter* och dels som *trosskrifter* för att stadfästa de redan antagna dogmerna. De äro därför *tendentiösa*, ej historiska i egentlig mening.

Den äldsta kristna församlingen på judisk grund hade, enligt den danske bibelforskaren *D. Nielsen* (i "Den historiske Jesus") under första århundradet blott en helt liten bibel, ett enda evangelium, som endast innehöll *Jesu ord och tal* till folket, "talsamlingen", som ganska tidigt skall ha upptecknats. Jesus själv skrev intet. "Talsamlingen förefinnes emellertid ej längre som självständig skrift; men skall enligt Nielsen, ha förelegat 20—30 år efter Jesu död och uppträder sedan först i Markus-evangeliet, möjligen tidigare i ett än kortare evangelium, det s. k. Ur-Markus. Dessutom förekomma Jesusorden i Matteus- och Lukas-evangelierna.

Hur pass "äkta" talsamlingen var, är omöjligt att säga. Vissa "Jesusord" förråda omedelbart att de härröra från tilldragelser efter den tid, då Jesus uppträdde, såsom Jerusalems förstöring; och andra Jesusord häntyda på hellenistiskt inflytande.

På 1890-talet funno några engelska fornforskare bland ruinerna efter en urgammal stad vid randen av Libyska öknen, en av centralpunkterna för den forna kristna kulturen i Egypten, ett litet blad från en papyrusbok, med grekisk skrift, som bibelforskare velat anse vara en samling Logia eller tal av Jesus och därför ock utgivit under titeln "Vår Herre Jesu ord" (sv. övers. 1897). Tiden för denna skrifts uppkomst anges av forskarna vara 2:a årh. och de anse den ha tillkommit oberoende av de kanoniska evan-

gelierna. De anse mycket troligt, att skriften för sin tillkomst har att tacka en tradition, som var oberoende av den, som tagit gestalt i nämnda evangelier. Av översättningen kan man antaga, att skriften möjligen varit ett evangelium i en egyptisk församling; där talas om åtskilligt, som Jesus skall ha sagt — i viss mån liknande de kanoniska evangeliernas berättelser — men detta är dock ej något återgivande av en antagen samling av "Jesu ord", utan en enligt traditionen tillkommen berättelse därom.

I själva verket är talsamlingen en lika okänd skrift som Ur-Markus, och ingen kan veta, om Jesus hållit de angivna talen. I alla händelser finner man, att den etik, som Jesus förkunnade, var förkunnad av många andra före honom, av judiska lärare och grekisk-romerska tänkare: Plato, Seneca, Epictetus, Cicero m. fl. och överhuvud är det ingen skillnad mellan bergspredikans moral och den fornjudiska. Den återfinnes i en från första årh. e. Kr. stammande judisk handskrift *Didache* (Två vägar) eller "De tolv apostlarnas lära", som upptäcktes 1873 av ärkebiskopen i Nikomedia, Bryennios. Den omtalas av Eusebius och Atanasius i 4:e årh., men gick förlorad under 9:e årh. Efter åtskilliga meningsutbyten ha forskarna — bl. a. Harnack, som först ansåg den vara en kristen skrift — blivit ense om, att den har judiskt ursprung i de sex första kapitlen, de egentliga, och att den varit en lärobok för lärjungar i synagogan, men senare gjordes till en kristen handbok och tillskrevs Jesus och apostlarna. Till den ursprungliga texten lades regler om dop, fasta, bön, nattvard m. m. Den är den viktigaste källan till det som i Matt. och Luk. evangelierna blev bergspredikan och som Jesus tydligt aldrig hållit. Den är en lång avhandling och upptager icke mindre än 3 kap. i Matt. ev.

Till jämförelse må några punkter i *Didache* anföras. "Du skall för det första älska din Gud, för det andra din nästa

som dig själv. Vad du ej vill, att andra skall göra dig, skall du ej göra dem. Välsigna dem, som förbanna dig. Du skall bedja för dina fiender. Älska dem, som hata dig. Avhåll dig från köttlig och världslig lusta. Om någon slår dig på högra kinden, vänd den andra till. Om någon tvingar dig att gå en mil, så gå två med honom”.

Även ”Fader vår”, som står i bergspredikan, erkännes nu allmänt ha varit en kompilation efter gammaltestamentlig förebild.

Ser man närmare på ”Fader vår”, så visar den sig emellertid vara en naiv bön på ett tidigt barndomstillstånd med falska begrepp om Gud såsom ingripande i varje människas liv och möjligen benägen att fresta henne till dåliga handlingar samt mäktig att giva henne dagligt bröd.

*

Det finns i själva verket *två religioner* i Nya testamentet. Den ena är *judekristendomen* eller urkristendomen, som saknar dogmer och sakrament, eller Jesu lära och det äldsta evangeliet; den främste representanten därför var *Petrus*, den tidigaste judiska församlingens ledare. Den andra, senare religionen är den *hednakristna* eller *hellenistiska* med dogmer om en treenig gud, om Jesu födelse av en jungfru utan mänsklig fader och med sakrament, en efter hedniska förebilder bildad lära, som främst representerades av *Paulus* på grund av hans sinnesförvillelse och utvecklades i Johannesevangeliet o. a. nytestamentliga skrifter.

Ett är visst: att Jesus själv ej råde för, att andra fingo de mest fantastiska föreställningar om honom, sedan han var död, och gjorde honom till en gud.

Teologer ha på sista tiden debatterat spörsmålet, huruvida Jesus själv betraktat sig som en gudomlig Messias, och somliga ha antagit, andra ha förnekat, att han gjort detta. Överhuvud är ju frågan av ringa intresse, då evangeliernas be-

rättelser äro sagor och en mängd uttalanden äro lagda i Jesu mun utan historisk grund, d. v. s. utan att vittnen meddelat vad han ordagrant sagt.

Redan i de tidigare kristna församlingarna blev, icke minst genom Paulus, *tron* huvudsaken. Detta grundades på de ord, som enligt Mark. 16: 16 Jesus efter "uppståndelsen" skulle sagt till lärjungarna: "Den där *tror* och bliver döpt, han skall varda *salig*; men den, där *icke tror*, han skall varda *fördömd*". Detta är en ren dikt; Jesus har aldrig uppstått efter döden, och således ej kunnat tala. För resten får man ej veta, *vad folk skulle tro på*. Strax efter uttalandet står utan sammanhang därmed: "Dem, som tro, skola dessa tecken åtfölja: i mitt namn skola de utdriva onda andar, de skola tala med tungor; på sjuka skola de lägga händerna, och de skola bliva helbrädda".

Sedan teologerna blivit färdiga med kyrkans dogmer, tillläto de sig helt godtyckligt tillämpa Jesu antagna ord om tron och dopet *på dogmerna*, och förklarade — i enlighet med Atanasianska symbolum — att endast de, som tro på dem, skola bli saliga, men de som ej tro på dem, skola bli fördömda! Detta har alldeles förvirrat de religiösa föreställningarna, medfört förfärliga lidanden hos otaliga kristna samt fruktansvärda förföljelser och gräsliga mord för "otro" eller "kätteri". *Ortodoxi*, d. v. s. rätt läromening, obetingat antagande av alla kyrkans lärosatser, blev ansedd som den förnämsta av alla egenskaper, som borde utmärka en kristen, samt framhållen såsom huvudvillkoret för alla människors salighet, under det *heterodoxi*, d. v. s. en avvikande läromening, blev ansedd som något förfärligare än varje annat brott och såsom ovillkorligen lidande till fördömmelse.

Ortodoxin blev ett hån mot förnuftet. Dogmerna höllo förståndet fångat i en trång tankekrets.

"Rätt tro" blev snart av större betydelse än kärleksbudet. Men kärleken blev liktydig med kärleken till Gud, som blev

ett med tron. Utan tro gives ingen dygd. Detta var den allmänna uppfattningen inom den äldsta kristenheten, och därmed följde *fanatism* och *intolerans* med alla dess förföljelser mot otrogna och kättare, då dessa ansågos ej kunna vara dygdiga människor.

Nya testamentet visar oss, huru ofördragsamhetens anda redan fanns i den kristna urförsamlingen, och den blev än värre under de följande århundradena. Den lidelsefullhet och hätskhet, med vilken de, som hade den "rätta tron", uppträdde mot oliktankande, var otrolig och väckte uppmärksamhet hos hedningar, för vilka intolerans i religiösa frågor var fullkomligt främmande. Filosofen *Celsus* skrev sålunda (i slutet av 2:a årh.): "Dessa människor utslunga under skymford förskräckliga anklagelser mot varandra och hysa ett fullständigt hat till varandra". Ett århundrade senare hör man under Cyprianus' tid i Kartago, att klerker i församlingen vid sina strider brukade utslunga de mest vanärande beskyllningar för mord, bedrägeri och äktenskapsbrott mot varandra. Upphovsmannen till det första stora kätteriet, Arius, blev av sina ortodoxa motståndare röjd ur vägen med gift.

Det har allmänt antagits, att deltagarna i kyrkomötena voro män med lärdom och ärlighet, men om ock somliga hade dessa egenskaper voro så mycket flera varken lärda eller ärliga, utan okunniga och oärliga. Deras överläggningar utmärktes ofta av knep, lögn och våld, ja t. o. m. någon gång mord. Många kunde ej läsa och skriva och voro alldeles oförmögna att kritiskt granska de bibliska böckerna.

*

Huvudmomentet i kristendomen blev från början ej det etiska innehållet, som Jesus framhöll, utan av *dogmatisk* natur, nämligen tron på Jesu uppståndelse och föreställ-

ningen, att han var Messias, Guds son, som skulle frälsa världen från det onda och skänka det eviga livet hos Gud. På denna av hallucinationer och hedniska, hellenistiska, åskådningar beroende lära uppbyggdes sedan, under oändliga strider om Kristi gudom, om "Sonens" förhållande till "Fadern", om Maria, "Guds moder" m. m., den enda saliggörande ortodoxa tron, som alla *måste* antaga, sedan den gjorts till statsreligion och kätterska meningar belagts med straff.

Vidskepelsen i den kristna kyrkolärans hedniska dogmer har medfört det sorgliga resultatet, att de därpå troende ej lärt sig att tänka i de viktigaste frågor, utan blivit bundna vid barnsliga föreställningar, härstammande från människosläktets barndomsperioder, och hänvisade till att leva i inbillningens värld.

Åberopandet av Gamla testamentets s. k. profetior.

De kristna lärarna ville ha en bjudande och bindande auktoritet för moralen, och de sågo den i Guds vilja, uttryckt i de "heliga skrifterna", vilka ansågos innehålla bevisen för kristendomens sanning.

De kristna stödde sig härvid i väsentlig mån på *judarna*, som åberopade sig på ålderns auktoritet i sina föreställningar om Gud och människornas plikter. Då de återfunno dem i den grekiska filosofin, påstodo de, att de grekiska filosoferna plagierat Moses och profeterna och för att styrka detta skrevs en hel litteratur av förfalskningar. Förutom denna hjälp utbildade de kristna en annan auktoritet: det *Nya testamentet*, och genom allegoriska tolkningar sökte de inpassa det *Gamla testamentet* på de kristna föreställningarna. Av särskild vikt var utläggningen av *profetiorna*, vilka tolkades som förutsägelser om Kristi uppträdande, det avgörande beviset för kristendomens sanning.

På så klen grund byggdes den kristna läran. Men man undgick därigenom att tala om den grekiska filosofins inflytande på kristendomens viktigaste del, etiken.

Mot den kristna läran riktade filosofen Celsus en skarp kritik, och senare uppträdde *Porfyrius* med en skrift, som var den förnämsta av antikens stridsskrifter mot kristendomen; efter honom skrev *Julianus Apostata* sin kritik av kristendomen. De kristna svarade med att förstöra dessa skrifter. De ville visa världen, att kristendomen segrat över hedendomen.

Även mysteriereligionernas skrifter förstördes av de kristna; ingen borde få veta, huru mycket de inverkat på de kristna mysterierna.

Ständigt återopades i kristenheten "den heliga skrift" med alla dess dikter som enda rättesnöret för människorna, fastän otaliga strider inom kyrkan utkämpades om dess fantastiska hedniska dogmer.

Alltifrån kristendomens första upprinnelse ha dess bekännare trott sig i en mängd ställen i Gamla testamentet se förutsägelser eller s. k. *profetior* om Kristus Messias. Jesuslegenden fick därför en alldeles given färgläggning i evangeliernas berättelser, vilka äro helt *tendentiösa* för att få folk att tro på en förutbestämd gudomlig Messias-mission.

Det står sålunda om den övernaturliga avlelsen (Matt. 1): "Men allt detta har skett, *på det att det skulle fullbordas*, som var sagt av Herren genom profeten, som sade: Si en *jungfru* är havande och skall föda en son". Detta återgivande av profetian är emellertid en förfalskning, ty det återopade stället, Es. 7: 14, har i grundtexten ej ordet *jungfru*, utan *ung kvinna* — *ha-almah* — och därmed kunde ju ha menats en ung hustru.

Då Herodes, enligt legenden, skulle ha hört talas om en profetia, att ett barn skulle födas i Judéen, och bli landets konung, och därför frågade översteprästerna och de skrift-

lärdas barnet skulle födas, sade de: "I Betlehem i Judéen, ty så är skrivet genom profeten" och återopade därvid *Micha* (som levde 700 år förut!) och återgävo kap. 5:2: "Och du Betlehem Efrata — av dig skall åt mig utgå den, som i Israel skall vara en Herre". Man hade alltid hoppats, att en ättling av David skulle bli frälsaren och då diktade evangelisterna Josefs härkomst från David, som levde 1,000 år förut (!), och då *Micha* framhållit Betlehem som födelseort och då David ansågs ha varit därifrån, läto legenddiktarna Josef bo där, varom man naturligtvis intet vet.

Då det vidare berättas, att Herodes skulle ha befallt, att alla små gossebarn i Betlehem skulle dödas och ett massmord ock verkstälts — varom dock historien intet förmäler — säges Josef ha flytt med Jesus och Maria till Egypten, men senare då Herodes avlidit, ha "bosatt sig" i en stad, som kallas *Nazaret*, på det att det skulle fullbordas, som var sagt genom profeterna: "*Nazaré skall han kallas*". Här återopas Es. 4:2. "I den tiden skall Herrens *Telning* varda till herrlighet" och Sak. 3:8: "Jag skall sända min tjänare *Telningen*".

Här föreligger en besynnerlig dikt, då ordet *Nazaré* ej förekommer i de nämnda ställena (varken i svenska och tyska översättningarna eller i de grekiska och latinska texterna). Dikt är ock att tala om en stad, om kallas *Nazaret*, ty forskningen har visat, att varken Gamla testamentet eller Josephus eller Talmud omtala en stad med det namnet. Frånsett evangelierna var namnet *Nazaret* okänt under århundraden e. Kr.

Flera andra s. k. profetior ha framhållits. Då Jesus slog sig ner i Kapernaum på Sabulons och Neftalims gränser, skrevs det, att så skedde, på det att det skulle fullbordas, som var sagt genom profeten *Esaia*, som skrev: "Sabulons land och Neftalims land — hedningarnas Galiléen har sett ett stort ljus".

Då Jesus omtalas ha utdrivit onda andar och botat alla sjuka, säges det, att så skedde, *på det att det skulle fullbordas*, som var sagt genom profeten Esaia: "Han bar vår krankhet och lade på sig vår sveda" (k. 53:4).

Dessa påhitt utgöra ju rent nonsens, då den sortens s. k. profetior äro lika omöjliga, som spåkvinnors dumma förutsägelser. Men ändå ha de kristna trott därpå, därför att de gamla profeterna åberopats. Skillnaden mellan deras förutsägelser i judafolkets liv borde ju envar kunna inse; dessa voro uttalanden av visa och klarsynta män, som med ledning av tilldragelserna och tillståndet i riket kunde säga, huru händelserna skulle med nödvändighet utveckla sig.

Salomos Höga Visa har av kristna exegeter också åberopats som en sorts profetia eller häntydning på Kristus genom en allegorisk tolkning av orimligaste slag. Av ålder har man dock tvistat om skalden — som forskningen visat ej var Salomo — besjungit en himmelsk eller en jordisk kärlek. Omsider ha objektiva forskare förklarat sig för den senare uppfattningen, och särskilt har "en ortodox prästman" i en metrisk översättning av dikten med titel "Salomo och Sulamith" (1862) framhållit, att den med allsköns tydlighet skildrar den erotiska kärleken mellan en herdinna och en herde. I enlighet med den allmänna meningen bland exegeterna ha emellertid alla biblar från gammalt i kapitlens överskrifter angivit innehållet vara utgjutelser mellan "Kristus och församlingen" eller "Kristus och den trogna själen". Hos fornisraeliterna gjorde sig den meningen gällande, att Höga Visan avsåg Israels församling som en älskad brud och Jehova som dess älskade make, och i enlighet därmed tolkades dikten hos dem. Men så kom kristna kyrkans klyftiga exegeter och tydde den på sitt sätt för att stärka tron på gudomlig förutsägelse.

I kapitelöverskrifterna står det bl. a. "Kristi samtal med sin kära brud. — Guds församling fröjdar sig över sin brudgum. — Kristi brud är däjelig och han förklarar sin stora kärlek till henne. — Församlingens trängtan efter Kristus m. m."

Framhållas bör, att Gud aldrig nämnes i kvädet och att detta aldrig av Kristus och apostlarna citeras.

Den ortodoxe prästman, som förklarade Höga Visan på riktigt sätt, fann det gamla försöket, att göra den till ett religiöst poem "i hög grad olämpligt, ja vidrigt". Att han ej ville utsätta sitt namn, berodde väl på fruktan att antastas av kyrkan, som då ännu tillstodde detta.

En synnerligen utförlig tolkning av Höga Visan gjordes av en av svenska kyrkans främste ledare biskop *Haqvin Spegel* i "Himmelsk Brudkammars eller Andeligt samtal emellan Jesum Christum och hans kära församling" (1686), däri han förklarar, att av Salomos visor "Höga Visor är den förnämsta och så kallats, emedan de beskriva den höga hemligheten och den hemliga föreningen mellan Jesum Christum och hans församling". Han meddelar ock, att han skrivit sin bok med ledning av de främsta lärda, i synnerhet teol. prof. J. Gerhard (d. 1637). Han återger hela Höga Visan och bifogar till varje vers en förklaring, varjämte han meddelar ordtydningar samt "lärdomar", vilka utgöra små predikningar över texten.

Hur grundligt Spegel gjorde sin sak, synes därav, att han i detta arbete, som omfattar 265 sidor, åberopar ställen i bibeln och en del kyrkliga författare, som uppgå till ett antal av ungefär 2,000!

Några korta utdrag på nysvenska torde intressera såsom exempel på kristen bibeltolkning av dråpligaste slag.

"Jag sökte om natten i min säng den min själ har kär"; förkl. "Jag sökte min brudgum Jesus Christus, åstundande tröst och hjälp av honom".

"Dina två bröst äro liksom två unga rådjurstvillingar"; förkl. "Du min brud har i det nya och gamla testamentet liksom i två bröst överflödigt av förnufts mjölk".

"Hur dajliga äro ej dina bröst"; förkl. "Som en moder när hon giver di, så är du min kära församling, när du med ordet och sakramenten, som äro hugsvalande bröstspenar, förnufts mjölk".

"Dina läppar, min brud, äro liksom drypande honungskaka"; förkl. "Den andliga brudens läppar äro som en drypande honungskaka, då hon tröstar de bedrövade och botfärdiga med evangeliets hugnerika löften".

"Jag besvär eder Jerusalems döttrar, finna ni min vän, så säg honom att jag ligger sjuk av älskog"; förkl. "Om ni före mig förnimma min käre frälsares närvaro och tröst, så bed honom att han vill värdigas att älska mig".

"Hans vänstra hand ligger under mitt huvud och hans högra hand omfamnar mig"; förkl. "En själ, som känner sin egen svaghet och oförmåga, finner alltid styrka hos Jesus Kristus".

De kristliga kapitelöverskrifterna bibehöllos emellertid i våra biblar i mitten av 1800-talet, men de hade avlägsnats i upplagan av 1899, där det blott står under titeln: "Den sanna kärleken", och i upplagan av 1917, som återupptagit kapitelöverskrifter, talas här blott om "bruden" och "brudgummen" och vad de säga om sin kärlek.

Tiden går framåt, även inom kyrkan. Höga Visans antagna gudomliga förutsägelse om Kristus har försvunnit. Snart torde väl även de andra profetiorna om honom i Gamla testamentet utmönstras.

Åttonde kapitlet.

Den kristna syndaläran. Könsmoralen.

Den bibiliska berättelsen om "syndafallet" är ej den första man har; den har alldeles säkert framgått av en berättelse hos *babylonierna* om ett syndafall i paradiset genom ätandet av en förbjuden frukt. Närstående bild, som är tagen efter en urgammal, liten graverad cylindersten, funnen bland Ninives ruiner, talar för sig själv. Vid ett träd med förbjudna frukter sitta en man och en kvinna, som särskiljas medelst olika huvudbonader, och liksom i I Moseb. är det kvinnan, som frestas av en orm att falla offer för frestelsen att taga en frukt.

I I. Moseb. 3 kap. står om "Syndafallet", att Gud förbjudit Adam och Eva att äta av det träd, som är mitt i lustgården, på det de ej skulle dö, men att ormen sade till kvinnan: "ingalunda skolen i döden dö" och att, då de ätit därav, skulle deras ögon öppnas och skulle de "bliva såsom Gud, vetande vad gott och ont är", varpå kvinnan "tog av frukten och åt och gav desslikes sin man med sig och han åt". Då Adam hörde ljudet av Herren Gud, som gick omkring i lustgården, gömde han sig med sin hustru; Gud förebrådde honom hans olydnad, varpå han skyllde på Eva, som i sin ordning skyllde på ormen. Därpå uttalade Gud sin förbannelse över Adam och Eva, vilka hädanefter skulle få mycken vedermöda i alla sina dagar därför att de ätit av den förbjudna frukten, och sedan drev han dem ut ur lustgården.

Paulus är den, som egentligen grundlagt den kristna läran om *synden*. Ehuru han låter människornas allmänna syndaktighet på judiskt sätt utgå från sagan om *Adams syndafall*, ser han därjämte syndens upphov i "köttet". Han förklarar (Rom. 5 k.), att "genom *en människa synden kommit i världen* och genom synden döden, och döden så har kommit till alla människor, emedan de *alla hava syndat*. Genom en överträdelse kom *fördömelse* över alla människor".

"Syndafallet", babylonisk bild.

Här se vi grunden till den kristna *syndabekännelsen*: "Jag fattig, syndig människa, som *med synd född* jämväl sedan i alla mina livsdagar på mångfaldigt sätt mot dig brutit haver — och vet mig för den skull en evig fördömelse värd vara".

I fråga om *synden* förklarar kyrkan först och sist, att allt är synd, som strider mot Guds tio bud, och detta må vara en i och för sig riktig lära. Men i framställningen av syndens väsen och de handlingar, som skola anses som fel och försyndelser, har kyrkoläran utvecklat meningar av tvetydig eller underhållig betydelse.

Den har, alltifrån den började utformas, som en dogm förklarar, att människan är av naturen helt och hållet *ond*. Besynnerligt påstående, då hon ju enligt samma lära skapats av Gud och t. o. m. skapats, "så att hon liknade Gud", enligt I Mos. 1:26. Men hur har hon då blivit ond? Jo genom *syndafallet*, som fördärvade Guds beläte hos människan.

Enligt kyrkoläran är syndens upphov *djävulen*, som först syndade och sedan förförde människorna till synd och ännu förför dem (Spener), och enligt Luther är arvsynd det *medfödda fördärvet* i vår natur, vilket gör oss *benägna till det onda och oförmögna till det goda*.

Det står ock i katekesen, att "vårt medfödda syndafördärv kan aldrig här i tiden utrotas".

Gentemot kyrkolärans förklaring, att människan efter Adams "syndafall" är ond till sin natur, vill jag framhålla, att människorna, som ursprungligen voro helt djuriska, med stigande utveckling blivit allt bättre samt att *goda egenskaper såväl som dåliga* tillhöra människans natur. På människosläktets tidigare stadier skulle, då samhällen börjat bildas, ingen fredlig samlevnad varit möjlig inom stammen, om ej goda människor funnits. Det var egentligen kampen om tillvaron, allehanda svårigheter, brist på föda o. s. v., som medförde utvecklandet av lägre böjelser: hat, hämnd, stridslusta m. m., som dock voro oundvikliga. Vildar i våra dagar ha forskningsresande o. a. ofta funnit vara goda till sin natur; såväl bland negrer som indianer har man funnit vänlighet, gästfrihet, deltagande o. s. v., även mot främlingar, och att, om man ibland finner dem lömska, opålitliga och mordiska, detta oftast haft sin orsak i dålig behandling eller överfall av de vita, som inkräktat på deras områden.

I sin överblick på lagarnas uppkomst säger den framstående romerske historikern *Tacitus* i sina "Annaler": "De äldsta tidernas människor, ännu fria från varje ont begär, levde *utan laster och brott*, och följaktligen utan straff eller tvångsmedel. Belöningar behövdes icke, då man *av naturligt drift sökte det goda*, och då man icke åstundade något oömligt, hindrades man ej heller från något genom fruktan.

Många kristna i den äldsta tiden gingo alldeles upp i oav-
 lättlig strävan att befria sig från synden för att kunna hop-
 pas komma till himlen och undgå helvetet. Otaliga drogo
 sig till ökenstrakter, särskilt i Egypten, och levde som anako-
 reter ett onyttigt liv utan håg att förbättra livet för andra,
 då jordelivet enligt den kristna läran blott skulle vara en
 förberedelse för det tillkommande i en annan värld. Många
 underkastade sig den strängaste botövning för sina synder
 och sökte döda onda begär.

Öken-anakoreter.

Bland botgörarna uppträdde gång på gång *självlägare*.
 Somliga kallade sig sömnlösa, emedan de ej upphörde att
 dag och natt sjunga psalmer; somliga slogos om födan med
 vilda djur; andra beslöto sig att ej tala ett ord intill deras
 dödsdag. Den namnkunnigaste av dessa självlägare var
Simon Styliten, pelarhelgonet (i början av 5:e årh.), som
 levde 30 år på en pelare. Botfärdiga pilgrimer strömmade
 i skaror till Simons pelare, drottningar från Arabien och
 Persien begärde hans bemedling och Teodosius II rådfrå-
 gade honom. Denna dårskap var för otaliga en uppbygglig
 livsförsakelse.

Moralbegreppen hade framställts långt före kristendomen av Sokrates, stoikerna m. fl., men de utgingo ej från något syndbegrepp eller från föreställningen om räddning genom en frälsare eller från några teologiska läror, utan från det rent mänskliga begreppet om dygden.

Det är främst det naturliga goda sinnelaget, som, rätt utvecklat, gör människan dygdig. Människorna ha av naturen såväl goda, altruistiska böjelser som lägre, egoistiska drifter. Det gäller för uppfostran att förädla känslorna, så att de goda böjelserna få övervikt i livet och förkväva egoismen. Om å ena sidan många behärskas av låga begär och begå brottsliga handlingar, så finns å andra sidan många, som äro så renhjärtade och goda, att de aldrig begå dåliga handlingar, varför de måste anses leva utan synd. Vissa personliga instinkter äro emellertid nödvändiga villkor för tillvaron, och deras tillfredsställelse är berättigat, förutsatt att det underordnas livets högre uppgifter.

Biskop *U. L. Ullman* förklarar (i "Den kristna tros- och sedeläran"), att *synden*, eller det onda hos människan har sitt allra första ursprung inom den *onda andevärlden*; men han medger, att den innersta orsaken till att de första människorna *valde olydnad* i stället för lydnad mot Guds befallning, är och förblir "*en hemlighet för vårt tänkande*". Han säger vidare, att "det är en *obegriplig gåta, huru det onda kunde uppstå* i en andevärld, som var *av Gud skapad god*". Han vill dock skänka en tröst: "Vår gudomlige *Frälsare* har genom sitt återlösningsverk en gång för alla *krossat djävulens makt*; och ehuru väl Gud av heliga orsaker *ännu tillsvidare tillåter* denne väldige gudsfiende att bedriva sitt verk i människovärlden, så kommer han dock ej längre än *Gud tillstädjer*, och hans rike är dömt till slutlig undergång".

En av våra yngre teologer *A. Arnman* har (i "Den kristna tros- och sedeläran", 1915) förklarat, att "den kristne *icke* kan giva någon slutgiltig förklaring på *det ondas uppkomst*

och icke heller egentligen till *syndens* förhandenvarande i världen. Men han vet, att *Gud*, som i sin kärlek frälsar från synden, *icke* i någon mening kan vara dess orsak". Han har emellertid en förklaring: "bibelns tydliga utsago, att *synden* trängt in i mänskligheten från den *onda änglavärld*, som avfallit från Gud."

*

En högst märklig belysning fick kyrkans lära om synd och nåd i början av 5:e årh. Människornas syndafördärv, dess sammanhang med Adams syndafall och nödvändigheten av Guds nåd i Kristus till återlösning hade hittills erkänts av alla kyrkolärare. Häremot uppträdde plötsligt en upplyst brittisk munk *Pelagius* med den dittills oerhörda läran, att människornas syndafördärv *ej stod* i något orsakligt sammanhang med *Adams syndafall* och att människan även utan den gudomliga nåden *förmår av egen sedlig kraft* att både börja och sluta sin omvändelse, att människan födes med lika förmåga till dygd och last, att det allmänna syndafördärvet endast hade sin orsak i förförelse, onda exempel och vanans makt. *Pelagius* förklarade därjämte ock, att det kan finnas och har verkligen funnits syndlösa människor. Inför syndens allmänna befintlighet ansåg han dock, att Guds nåd underlättar strävan att befria sig därifrån och att syndaförlåtelse vore en yttring av Guds överseende.

Hans lära, *pelagianismen*, väckte det ihärdigaste motstånd bland de ortodoxa, och den fördömdes på flera synoder, i Kartago 412 och 418. Främst bland motståndarna uppträdde *Augustinus*, biskop i Hippo, som i blind bibeltro härledde människonaturens fördärv från Adams syndafall och förklarade, att alla födas med synd *utan vilja eller förmåga till det goda*, med ond begärelse och skyldiga till evig fördömmelse. Men, sade han, av denna "fördärvade massa" har Gud i Kristus *utvalt några*, som genom hans nåd omvändas och

bli saliga, under det de icke utvalda överlämnas till *fördömelse (!)* Detta var Augustinus' *predestinationslära*, eller Guds förutbestämmande eller *nådaval* — en ohygglig, omänsklig lära, som måste betecknas som det rena vanvettet.

Mellan dessa båda ytterligheter framträdde *semipelagianerna* med abboten *Cassianus* (Marseille) i spetsen, vilka lärde, att människan väl har viljan till det och känner sitt syndafördärv, men saknar förmågan att göra det och att Guds beläte är blott försvagat, men ingalunda helt och hållet utslocknat hos människan. Våldsamma strider uppstodo; Pelagius förföljdes och flydde till orienten.

Pelagianismen förkastades åter på ekumeniska mötet i Efesus 431. Semipelagianismen, som mest utbredde sig i Gallien, godkändes på ett möte i Lyon 475, men på mötet i Orange 529 förkastades denna liksom ock predestinationsläran. Den latinska kyrkan vacklade likväl under följande tusen år mellan Augustinism och semipelagianism. Calvin antog helt predestinationsläran och Lutherska kyrkan antog en mildare form därav: Gud har ingalunda förutbestämt någon till osalighet.

*

Moralen kan i visst hänseende mången gång försämras av de kristna dogmerna rörande saligheten, då människan drives till egoistiskt uppgående i sig själv och draga henne från en oegennyttig strävan för andras väl och samhällets bästa.

Många ha gått i kloster för att slippa leva ute i världen och ägna sig åt gudeliga betraktelser, därigenom förberedande sig för det kommande livet, och därmed ock övergivande sin egen familj. Ett märkligt exempel från 800-t. meddelas utförligt av *C. Diehl* i hans "Bysantiska gestalter". Hustrun till en högre tjänsteman levde med honom och de-

ras barn i lyckliga förhållanden och goda ekonomiska villkor, men hon drogs helt åt ett strängt religiöst liv och flydde världen. Hon övertalade sin man att leva vid hennes sida som bror och syster, föreställande honom, att livet blott är förgården till döden och att bästa sättet att bereda sig för den eviga skilsmässan är att redan här på jorden avklippa alla intimare förhållanden. Hon förmådde mannen och de vuxna barnen att gå i kloster liksom hon, för att övergiva världen, dess flärd och frestelser. Då hon tagit nunneslöjan och var i färd med att taga avsked av de sina, sprang den yngste av sönerna, ännu ett barn, fram till henne bönfalande att få bli kvar hos henne. Stolt att bekämpa sina moderliga känslor, vände hon ett strängt ansikte åt sonen och sade: "Om du, mitt barn, ej strax går härifrån, skall jag med egna händer föra dig ombord på det skepp, som skall bortföra dig".

Hon levde sedan många år i sitt kloster, dagligen begrundande Guds ord, bad för kyrkan, för sina närmaste och för sin egen salighet, hängav sig åt asketismen, levde i största fattigdom, men utövade dock barmhärtighetsverk bland fattiga med hoptigga medel. Hon vördades i hela klostersamhället nästan som ett helgon och vid hennes död i 60-årsåldern firades hennes minne med storartade ceremonier. Efterhand hade hennes man och flera barn samt alla forna vänner avlidit eller skingrats, och hon dog ensam, men "glad, likt den, som återvänder till sitt rätta hem".

En sådan religiös exaltation, som upphäver de naturligaste mänskliga känslor, kunna vi nu ej fatta, och denna själens hårdhet kan ej annat än stöta oss. Därhän ledde kyrkans världsfrämmande lära och dess fanatiska förkunnande av människonaturens ondska.

Diehl omnämner flera andra kvinnor från samma tid, som skildrats på ungefär samma sätt och blivit heliga kvinnor, och han framhåller, att just dessa heliga kvinnor under en viss tid varit ledande andar i världen.

Könsmoralen.

Övergående till kristendomens ställning till könsmoralen, framhåller jag först, att synd var allt, som ej var ett liv i Gud, allt som ej var salighetsväg, först och sist allt "*köttligt*"; allt som tillhör "den naturliga människan" var syndigt och köttet skulle därför dödas. Synd blev att älska jordiskt eller erotiskt, synd att följa naturens bud, synd att vara människa med kött och blod och sexuell åtrå. De första apostlarna o. a. kristna lärare förkunnade ock som en huvudprincip avhållsamhet i könsligt avseende eller kyskhet för att reformera sederna, och lång tid var deras uppgift egentligen att *bekämpa könsdriften och prostitutionen*.

Av stor betydelse var tvivelsutan att *Jesus var ogift* och att man ej hade någon berättelse om, att han någonsin älskat en kvinna. Att också *Paulus var ogift* hade ock sin betydelse. Dessa båda blevo säkerligen för många de rätta förebilderna för de kristna att leva avhållsamt.

Ser man på vad flertalet av kyrkofäderna lärt om äktenskapet och könslivet, så finner man, huru asketismen kunnat föra sunda förnuftet på avvägar.

Atenagoras prisade det ogifta ståndet samt undertryckandet av könsdriften såsom bästa sättet att komma Gud närmare. *Hieronymus* förklarade, att Gud och kyrkan ville det ogifta ståndet och blott "medgåvo" äktenskapet. Detta uppfattades i allmänhet såsom tillfredsställandet av en *ond drift*, som härrörde från syndafallet. Enligt *Tatianus* var äktenskapet något orent, osedligt, syndigt och djävulskt.

Tertullianus utropade: "Kvinna, du skulle städse gå i sorg och lumpor, dina ögon vara fulla av tårar; du har låtit människosläktet gå under". *Hieronymus* var icke bättre, ty han skrev: "Kvinnan är djävulens port, det orättas väg,

skorpionens gadd". Han hade som eremit utstått svåra frestelser.

Den exalterade religiositeten hos anakoreterna kunde ej hos dem besegra könsdriften, trots fasta och utmärbling hemsöktes de av begär efter kvinnan, men hon gjordes till en *demonisk varelse* och hon, ej könsdriften, gjordes till källan för frestelsen. Ofta hade de yrsel och hallucinationer, därvid de än sågo sig frestade av kvinnor, än lockades av en djävul. Ibland tog naturen ut sin rätt, och gästprostitution och tempelprostitution från äldre tider kommo att i kristen förklädnad ibland få tillämpning bland manliga och kvinnliga eremiter, då "otuktsdjävulen" ej kunde kuvas och de fromma kommo i ett tillstånd av yrsel och erotiska hallucinationer. Kom en kvinna att besöka den botövande anakoreten för att av honom tröstas med Guds ord, blev det ofta tvärtom hon, som fick trösta honom i gästvänlig omfamning.

Kyrkofädernas kyska stränghet i allt, som hade avseende på könsumgänge, yttrade sig bl. a. i avsky för sexuell njutning, vilken ansågs förnedra människans andliga natur. Äktenskapet var tillåtet blott som ett nödvändigt medel till människosläktets fortplantning och som en, ehuru ofullkomlig, tygel på "köttets frestelser". De renläriga kyrkofäderna sysslade mycket med detta ämne; *Gibbon* skriver härom bl. a.: "Förteckningen på de vidunderliga och detaljerade föreskrifter, med vilka de omgåvo brudsängen, skulle tvinga en ung nygift till småleende och en blygsam jungfru att rodna. De påstodo enhälligt, att ett enda samlag var för individen nog att uppfylla alla naturens och samhällets ändamål". Det ogifta ståndet ansågs vara närmast den gudomliga fullkomligheten, och därför åtråddes *askes* av många, i synnerhet unga fantastiska kvinnor. Somliga kunde väl ha varit "kalla naturer", men andra med erotiska känslor gjorde sig oöverbärliga vid köttets anfäktelser. Unga kvinnor

fruktade ej att låta präster och kyrkotjänare dela med dem sin säng och tröstade sig över en dygd, som segrat mitt i begärets lockelser. *Celibatet*, som den romerska staten förbjudit som en skam och skada för staten, betraktades som en seger av anden över köttet. Kvinnorna ville ock höja sitt anseende efter de förnedrande meningar, som uttalats om dem. Snart såg man en tävlan mellan unga kvinnor, som vigde sig i mystiskt äktenskap med Guds son, ett religionssvärmeri, som faktiskt var av erotisk natur.

Det var emellertid ej blott den moraliska tillfredsställelsen, som drev dem att bevara sin jungfrudom, utan ock fåfängan, nöjet att ha en erkänd överlägsenhet över andra och att i det yttre uppmärksammas för sin dygd. De jungfruliga kvinnorna fingo nämligen en särskild plats vid de kyrkliga ceremonierna och de fingo bära en särskild sorts huvudbonad, en mitra, samt en slöja — violett, brun eller svart — som höljde huvudet och skuldrorna.

Efter kvinnornas exempel underkastade sig även män, allt efter förmåga, avhållsamhet. Förkunnandet av avhållsamhet ledde ofta till *puritanskt vansinne*, som tog många former.

I fanatisk renhetssträvan drogo många den yttersta konsekvensen av kristendomens lära om köttets syndfullhet och uppmaningen att "döda köttet", i det de helt enkelt *kasttrade* sig själva. Enligt *A. Harnach* ("Medizinisches aus d. ält. Kirchengesch.", 1892) kastrerade sig redan i 2:a årh. många kristna för att föra ett rent liv. Kyrkofadern *Origenes* (i 3:e årh.) kämpade länge för att vara avhållsam, men då han fann detta alltför svårt, kastrerade han sig själv. Han blev en förebild för andra självstympare: *Valesierna*, en religiös sekt omkring 240 i Judéen. Dess grundläggare, araben *Valesius*, hade kommit till den övertygelsen, att kyskhet ej kunde finnas utom i en stympad kropp; man måste därför förstöra okyskhetens orsak och han kände i sitt van-

sinne ingen saknad att skilja sig från det farliga mändomsorganet. Hans anhängare voro ej nöjda med att kastrera sig själva, utan drevo en frenetisk propaganda för sitt vilda salighetsmedel. De voro alltid försedda med en skarp kniv och kastrerade oblidkeligt dem de funno i sin väg och som ej lyckades befria sig från dem, som ville göra dem till änglar redan i livstiden.

Huru länge denna sekt fortlevde, är mig ej bekant, men känt är, att självkastringen fortsatte mycket länge, så att ekumeniska mötet i Nicea 325 fann nödvändigt att sysselsätta sig med överhandtagandet av denna asketiska galenskap.

I den gamla Attis-kulten från Mindre Asien, den våldsamma extasens hemland, hade ock denna galna självkastring förekommit. Kulten sammanhänge med den Stora naturmodern Magna Maters kult, som liksom så många andra infördes i Rom, och som utövades av kastrerade präster. Då hennes son och älskare Attis varit henne otrogen, berövade han sig i extatiskt raseri sin mandom. Hans dyrkare drogo omkring i frenetisk yra och vid extasens höjdpunkt kastrerade de sig och vigde därmed sitt liv åt Attis och Magna Mater, som deras tjänare och präster. Då kulten kom till Rom, syntes den de upplysta senatorerna barbariskt vild, men den visade sig ha en farlig smittsamhet på vissa kristna asketer.

*

Omsider fick kyrkan moderera sina stränga fordringar på män i sexuellt avseende. Sålunda tillstodde kyrkomötet i Toledo 400 varje lekman att ha en konkubin. I 8:e årh. hade flertalet biskopar och präster i Frankrike konkubiner, och detta var under följande århundraden vanligen fallet överallt, då ock prästerna ofta gjorde sig kända för könsutsvävningar. Sedan flera påvar utfärdat stränga lagar mot

prästernas äktenskap, kom slutligen Gregorius VII att med den strängaste konsekvens genomföra *celibatet* i kyrkan (1074). Men detta kunde ej förhindra konkubinaten, ty könsdriften kunde prästerna ej döda. Sedan lateranska konsiliet 1123 uttalat sig skarpt emot prästernas konkubinaten, sökte de tillfredsställa könsdriften genom boleti och lockade ofta borgarnas hustrur och döttrar till könsungänge.

Munk- och nunneklostren bevitnade i medeltiden allmänt könsdriftens verksamhet, ofta på synnerligen uppseendeväckande sätt. Barn funnos där i mängd, och i hemliga, underjordiska rum har i senare tider mångenstädes talrika barnskelett anträffats. Nunnekloster spelade mycket ofta rollen av bordeller, vilket flera författare, bl. a. friherre v. Zimmern i sin krönika, uttryckligen påvisat. Sådana berömda kloster, där unga adelsmän förlustade sig med nunnorna i tygellösa orgier, voro t. ex. de i Kirchheim, Löflingen och Oberndorf. Betecknande är, att flickorna i bordeller ibland klagade över kvinnoklostrens konkurrens.

Nionde kapitlet.

Förföljelserna mot de kristna.

Under den allmänna osäkerheten i människornas och folkens liv i början av vår tideräkning fanns det blott en fast punkt: den romerska statsmakten, representerad av *kejsaren*. Furstar och folk fingo böja sig för hans vilja, han var den högsta instansen i alla stridigheter, han införde ordning och en efterlängtdad fred. Som högste representant för det romerska världsväldet blev därför kejsaren föremål för en verklig *kult*, för honom skulle i varje land offer frambäras som tecken på undergivenhet och vördnad. Att vägra utföra detta offer på hans altare betydde det samma som att sätta sig upp mot den statliga ordningen eller vara upprorsmakare. I Orienten och Egypten, där härskaren sedan länge åtnjutit gudomlig dyrkan, ägnades snart den romerske kejsaren samma dyrkan. Augustus, vars namn eller titel redan höjde honom över vanliga dödliga, kallade sig efter år 12 "Guds son", men först efter sin död blev han dyrkad som gud. Caligula, Nero och Domitianus gjorde redan under sin livstid anspråk på gudomlig dyrkan.

I Orienten blev kejsarkulten tidigt ett uttryck för de religiösa tankar, som kunde förknippas med statsmakten, samt för en äkta religiös känsla. Man vet av inskrifter, hurusom kejsaren framstod som "frälsare" på tvedräktens och skräckens tider, att han genom sin "nåd" skänkte dem glädje och frid. Kejsaren var mänsklighetens "välgörare"

och hälsades som Gud eller Guds son. Detta var ej österländskt kryperi eller en smickrande fras, utan vilade på verkligt religiösa känslor hos den tidens folk. Men de kristna ville ej vara med därom; det var Jesus och ej kejsaren, som var frälsaren, Guds son. Det uppstod därför i slutet av första århundradet en häftig konflikt, då man började fordra kejsarkult av varje romersk med-

Staty av kejsar Augustus.

borgare, men många kristna vägrade att förrätta offer till kejsarens ära, varför de betraktades som upproriska.

Förföljelser av de kristna anställdes i romerska riket i det första århundradet ej för deras religion, utan ägde några bestraffningar rum, så berodde de på anklagelser för anstiftande av oro i sinnena. Regeringen ville efter de långvariga inre krigen framför allt upprätthålla ordning och lugn. Då Paulus och Silas genom sina predikningar i Filippi framkallat ett folkupplopp, lät magistraten prygla och utvisa dem; och då Paulus anklagades för ståthållaren i Judéen, var det emedan han skulle ha anstiftat ett uppror.

Neros förföljelse gällde ej de kristnas religion, utan anklagelsen att ha förorsakat Roms brand. Neros exempel verkade på prokonsulerna i provinserna så att de började förföljelserna mot de kristna, då de vägrade härskarens bild gudomlig vördnadsbetygelse, varför somliga halshöggos. Förföljelser uteblevo sedan en hel mansålder; de började igen år 95, då en släkting till kejsar Domitianus Clemens,

som antagit kristendomen, jämte några anhängare avlivades, emedan kejsaren erfarit, att de kristna profeterat, att en man av Davids ätt var kallad att nå världsherradöme; men då han sedan fick veta, att "Messias rike" ej var av denna världen, upphörde han med förföljelsen.

Då Plinius d. y. var ståthållare i Bitynien 111—113 uppmånade han några kristna att offra rökelse och vin till kejsar Trajanus' bild och förbanna Kristi namn; gjorde de detta, så gingo de fria, varom icke, blevo de avrättade, men detta skedde ej emedan de voro kristna, utan emedan de vägrade överheten lydnad. Kejsaren gillade av samma skäl ståthållarens beteende; men han ville ej att man skulle systematiskt utrota de kristna, då han ansåg dem ofarliga.

Långt efteråt uppkom en vidskeplig folkmening, att den under kejsar Markus Aurelius under perserkriget (161—166) utbredda pesten förorsakats av de kristna, och då germanerna därpå härjade riket, skallade ropet, att världens undergång hotade. Den fruktansvärda sjukdomen syntes folket vara himlens vrede över "de gudlösa", varför det fordrade hämnd, och flestades i riket överfölls de kristna. Ibland fogade sig myndigheterna efter folkets fordran och läto avrätta somliga för att åvägabringa lugn, men ibland vägrade de detta. I en stad kommo de kristna i slutna hopar till ståthållaren och angåvo sig själva för att bli värdiga martyrskapet. Han lät avrätta blott några få och sade till de andra: "I narrar, om ni äro trötta vid livet, ha ni

Nero.

då ej rep och avgrunder?" I Afrika bemötte prokonsuln de anklagade med än större mildhet, och kejsaren hotade obevisade anklagelser med stränga straff. Om han senare medgav enstaka avrättningar, skedde detta för att lugna folkets hetsiga sinnesstämning. Då efter hans död pesten upphörde, slutade ock förföljelsen.

Efterföljande kejsare voro gynnsamt stämda mot kristendomen. Men de kristnas öde berodde ofta på ståthållarna; somliga frågade ej efter folkropet, andra sökte med tortyr tvinga de kristna att offra och läto avliva somliga för att injaga skräck hos de andra. De kristnas ställning var därför synnerligen svår, då varje jordbävning, varje pest, varje missväxt kunde bli förevändning hos folket att anklaga dem för dessa synbara tecken på Gudavreden mot "de gudlösa".

Kejsar *Filippus*, liksom hans gemål *Severa*, betraktade sig som kristna och mottog brev från Origenes; men då han dödats i striden mot *Decius*, såg det vidskepliga folket även häri en gudomlig straffdom och *Decius* anslöt sig ock till denna uppfattning. Då nu goterna förhärjade riket med svärd och brand, så menade denne, att man skulle bli herre över dem genom att återvinna de förtörnade gudarnas gunst. Därför anställde han den första förföljelsen av de kristna, som hade som mål att utrota den nya religionen. Påven *Fabianus* var en av de första offren (250), och inom kort hade flera biskopar avlivats än i alla föregående förföljelser tillsammans. Det var nu ett kejsarligt edikt, som föreskrev förföljelserna. I alla städer skulle invånarna drivas att offra åt gudarna; många avsvuro i förskräckelsen kristendomen, andra flydde bort. Då *Decius* failit i striden mot goterna, komma de avfallna tillbaka i kyrkans sköte.

Snart började förföljelsen igen, då pesten åter hemsökte riket; kejsar *Gallus* befallde alla att offra åt gudarna för att försona dem; men ämbetsmännen voro likgiltiga för hans edikt. De kristna å sin sida menade, att dessa förföljelser,

krig och pest voro tecken att yttersta dagen var nära och att Kristus nu skulle komma åter och samla sina trogna, under det deras motståndare skulle kastas i helveteselden.

Sedan Gallus stupat, visade Valerianus de kristna tillmötesgående en tid, men sedan blev han ock förföljare genom häxeri av sin finansminister, varpå en massa nya grymma mord utövades (257). Men kejsaren blev slagen

Kristna utlämnade åt lejonerna i Cirkus Maximus i Rom.

av perserna och bortförd i svår fångenskap. Därav drog hans efterträdare den slutsatsen, att de kristna voro skyddade av sin Gud, varför han gav dem full religionsfrihet.

Nu inträdde en ny tid för de kristna; de levde i frid ett halvt århundrade, byggde kyrkor i mängd i de flesta städer och ämbetsmännen visade biskoparna den vördnad de fordrade och flera ståthållare framgingo ur de kristnas kretsar. Detta tillstånd fortfor under *Diokletianus'* första år, men han lät sig snart förledas genom en hednisk offerprofetia att tvinga kristna att förneka sin tro och offra åt de gamla gudarna, och därpå drev omsider hans medregent *Galerius*, som trodde på möjligheten att utrota den kristna

tron, att med honom företaga en verklig förföljelse av de kristna, sedan ett orakel i Mileto uttalat sig därför. Förföljelsen började 303; kyrkorna i Nikodemia förstördes och deras heliga skrift brändes, och snart började ett ohyggligt mordande, sedan en del av kejsarpalatset brunnit, varför de kristna anklagades. Många ämbetsmän bistodo dock de kristna; men det blev ändock ett vidskepelsens raseri så fruktansvärt, att riket ej förr sett något sådant, och man fann på nya marter och dödssätt; varken kvinnor eller barn skonades, i stora hopar på hundratal släpades kristna till slaktbänken. Den sjunkande hedendomen samlade sina krafter för att hålla sig uppe under ett årtionde, eller till dess Licinius' seger över Maximinus Daja gjorde fullständigt slut på förföljelsen. Dessförinnan hade Gaerius, sedan han råkat i en svår sjukdom, som han uppfattade som den kristna gudens hämnd och bevis på hans överlägsna makt, utfärdat ett toleransedikt 311.

Det hade långt fram i 3:dje århundradet varit främst pöbeln, som fordrat de kristnas bestraffning och kejsaren hade halvt motvilligt fogat sig därefter; men slutligen höllo sig dessa fast vid sin fanatiska troskamp¹⁾.

*

Kyrkofäderna höllo ofta värtaliga tal rörande den eviga ära och lycksalighet, som de med visshet lovade alla, som vunno den oskattbara förmånen att utgjuta sitt blod för religionens sak. De inpräglade, att martyrbålets lågor ersatte alla brister och utplånade varje synd samt att, då vanliga kristnas själar måste genomgå en svår och långsam rening efter döden, kommo däremot de triumferande mar-

¹⁾ Utförliga skildringar av dessa förföljelser lämnas i *E. Gibbons* "Historia om Romerska kejsardömet's avtagande och fall" (övers. 1821, III del.) samt i *O. Seecks* "Geschichte des Untergangs der antiken Welt" (1909, III B.).

tyrerna genast i åtnjutande av himmelrikets välsignelser. Vissheten om fortfarande namnkunnighet på jorden bidrog också ofta att uppelda martyrernas mod. Den årliga framställningen av deras dygder och lidanden betraktades som en helig ceremoni och förbyttes slutligen till religiös dyrkan. Åtalade blevo emellertid ej sällan benådade av ämbetsmännen och då de blivit lössläppta från fängelset, fingo de vördnadsfulla hedersbevis av de kristna för deras storhet, vilket ofta missbrukades och ledde till andligt högmod.

Det fanns sådana, som *sökte bli martyrer*, som ej fruktade döden, och på arenan bragte lejonens raseri till det yttersta, med glädje störtade sig i bålet lågor och ådagalade tillfredsställelse mitt under plågorna, känslolösa genom sin exaltation. Somliga ersatte genom frivilliga förklaringar saknaden av angivare; andra störde oförsynt den hedniska gudstjänsten, stormade i hopar till domstolarna och tvingade dem att efter lagens stränghet straffa dem. Många avvissades emellertid.

Sådana funnos ock, som voro skuldsatta och därför väntade straff, varför de själva angåvo sig för att bli martyrer; likaså funnos syndare av alla slag, som hoppades att genom martyrskapets blodsdop avtvå sin skröplighet.

Dessa exempel vunno efterföljd och hela skaror slöto sig samman i en sorts munkorden, som hade till mål att förvärva sig martyrium. Män och kvinnor utan fast bostad vallfärdade i hopar till de heligas gravar för att stärka sig av deras föredöme och genom bön förbereda sig till döden, varpå de uppträdde vid hedningarnas marknader och fester och störde deras gudstjänst för att bli ihjälslagna av dem. Men innan de funno detta ärofulla slut, levde de duktigt om med mat och dryck, som de fingo av sina trosförvanter, så att deras andakt vid de heliga gravarna ofta blevo vilda orgier. De fingo öknamnet *circumcellioner*, kringstrykare, och kommo att bli ett farligt oroselement i kyrkliga strider.

Tionde kapitlet.

Motståndare till kristendomen i forntiden.

Lång tid gällde för de bildade i den grekisk-romerska antiken kristendomen som en lära för okunnigt folk. Man förevidade de kristna obegriplig lättrogenhet och fullständig brist på omdöme, och man sade, att den kristna läran vore med sina orimligheter samt barbariska och fanatiska uttalanden ovärdig fria och bildade människor. Stridsskrifter mot de kristna förekommo sällan, men somliga tänkare uttalade en och annan satirisk anmärkning mot dem. Sålunda skrev *Plinius d. y.* såsom ståthållare i Bitynien i sina ämbetsberättelser ibland om de kristna i Mindre Asien, därvid han betecknade deras kult som en "narraktig vidskepelse".

Den lärde skriftställaren *Lukianos* (från Samosata i Syrien), andra århundradets störste satiriker, vilken Markus Aurelius gjorde till ståthållare i en provins i Egypten, yttrade sig synnerligen hånfullt om de kristna. I sin skrift av år 165 om den tvetydige cyniske filosofen Peregrinus, som en tid var upptagen i en kristen församling, tillskrev Lukianos kristendomen en svagsint godmodighet och lättrogenhet gentemot tokiga läror. "De olyckliga ha", sade han, "intalat sig själva, att de äro helt och hållet odödliga och skola för beständigt leva; till följd därav förakta de ock döden och giva sig i mängd själva frivilligt döden. Också har deras förste lagstiftare ingivit dem den meningen, att de äro alla bröder inbördes, så snart de förnekat de

helleniska gudarna och i stället för dessa tillbedja den vid pålen uppspikade sofisten och leva efter hans lagar. När någon goët (undergörare) och konstförfaren människa kommer till dem och förstår att begagna sig av läget, blir han snart rik med ringa möda, men utskrattar de obildade människorna med full hals."

Kristendomen underkastades en skarp kritik av den framstående platoniske filosofen *C. Celsus* (från Syrien), känd för sin utomordentliga lärdom. Han skrev år 178 en bok med titeln "Sanna ordet", den äldsta stridsskriften mot kristendomen från den antika världsåsiktens ståndpunkt. Efter hans död blevo naturligtvis alla avskrifter av arbetet förstörda av de kristna och endast delvis finnes det i behåll i det arbete "Mot Celsus", som *Origenes* skrev omkring år 245. Det har ur *Origenes'* bok blivit, så vitt görligt, återställt och på tyska översatt av prof. *T. Klein* i Zürich 1873.

Celsus framhåller, att "de kristnas etiska grundlära är densamma som andra filosofers och ej är någon ny och särskilt vördnadsvärd vetenskap. — Det, vari de kristna synas ha sin styrka, är namn på varjehanda *demoner* och *magier* (trollerier); Jesus själv skulle ha förmått utföra under genom magi. — Hans fördärvliga ord ha bedragit människorna, men genom sin enfaldiga karaktär och sin brist på förnuftsskäl har han vunnit makt nästan endast över okunniga, om än åtskilliga måttfulla, fromma och förståndiga och för allegoriska tydnings skickade finnas bland dem."

Beträffande Maria finner Celsus, att "jungfruhistorien livligt erinrar om de helleniska myterna om Danaë m. fl. I fråga om berättelsen, att vid Jesu dop en fågel flugit ned på honom och en röst från himlen hördes, som förklarade honom vara Guds son, så frågar Celsus, vilka trovärdiga vittnen sågo och hörde detta?

Han frågar också, hur Jesus kunde vara Guds son, "då han för förseelser fick lida straff, men ej erhöll hjälp från Fadern och ej heller kunde hjälpa sig själv?" Jesu under finner Celsus ej märkvärdigare än andra undergörare eller trollkarlars, vilka dock ej därför anses som Guds söner.

Beträffande Jesu död och hans förutsägelse därom, anmärker Celsus: "Vilken Gud eller ande eller förståndig människa skulle med förutvetande om en sådan katastrof ej ha undvikit densamma, då han kunnat det, i stället för att störta sig i det han visste skulle ske? — — Hur kunde han upphöja verop och hjälprop och bedja om borttagande av fruktan för undergång, i det han sade: o, fader, gånge denna kalken ifrån mig!"

Beträffande *uppståndelsen* säger Celsus: "*Man måste se, att en, som verkligen dött, åter uppstått kroppsligen*"; men han finner blott, att en halvtokig kvinna, såsom påstås, och möjligen också av en annan av samma bedragareförbund sett det, genom att på grund av en viss disposition drömma eller efter sin egen vilja hysa fantasier enligt denna mening". — —

Celsus framhåller vidare, hurusom *de kristna utesluta de vise*, då de säga: ingen bildad, vis eller klok komme hit, blott de okunniga, oförståndiga och obildade. "Ty då de sålunda anse, att dessa äro Gud värdiga, så är det klart, att de blott vilja och kunna övertala de enfaldiga och de oförståndiga, slavar, kvinnor och barn. — — Om människornas vishet säga de, att den är dårskap inför Gud.

Märkligt finner ock Celsus, att de kristna säga, att "syndarna, de oförståndiga, omyndiga, de olyckliga skola upptagas i Guds rike, — — att Gud blivit sänd till syndarna". Han utbrister därför: "Gud är då ej sänd till de syndfria? Vad ont är det i att ej ha syndat? Den orättfärdige tager han sig således an, då denne ödmjukat sig på grund av sin

dålighet, men den rättrådige, som städse dygdig sett upp till honom, den åtager han sig ej!"

Kristendomens *djävulslära* måste naturligtvis väcka avsky hos Celsus. Han skrev i fråga därom bl. a., att det vittnade om en oerhörd okunnighet och förvirring, då de kristna "lätit Gud få en viss motståndare och kallat honom djävul, men att det är oheligt att säga, att den högste guden har en motståndare och är oförmögen, allt under det han vill gagna människorna. Sålunda blir Guds son slagen av djävulen, och, straffad av honom, lär han ock oss att förakta hans straff, i det han förutsäger, att Satan själv, likaledes uppträdande i världen, skall utföra stora och underbara handlingar och orättmätigt tillägna sig Guds härlighet" etc.

Celsus skrev mot de kristna huvudsakligen såsom patriot för romerska statens väl. De kristna visade med skadeglädje sin likgiltighet för staten och såväl folket som regeringen hade gång på gång lagt dem till last att i svåra tider ha vägrat riket sitt bistånd, varför ock förföljelser anställdes mot dem. Därtill kom, att de uttalat sin fantastiska *längtan efter världens undergång* för att *deras* rike skulle förverkligas. Celsus manade dem därför att med alla krafter bistå kejsaren i krigen mot farliga fiender (Kvader m. fl.), som bröto sig in i riket på den tiden, och hans bok var också skriven i Markus Aurelius' anda. Liksom denne store kejsare av sig själv och andra fordrade att alltid tänka som romare och man, så försökte Celsus att förjaga den oromerska kristna andan genom att tända patriotiska känslor.

Celsus tog föga hänsyn till eller underskattade det goda eller etiska i kristendomen, men detta berodde tydligen på att hans kritik gällde lärans dogmatiska del och dess konsekvenser för det politiska livet. Kristus var för honom först och sist "anföraren för en upprorsrörelse" och kallades därför en bedragare, och hans verk betecknades som en förbjuden komplott. Men om Celsus än i visst avseende be-

gick överdrifter, har han dock riktigt påvisat de dogmatiska orimligheterna i den nya läran. Sammanfattar man alla intrycken av Celsus bok, måste man med Klein, som dock framhållit vissa svagheter däri, medgiva, att den är ett mästerverk, fast teologerna alltifrån Origenes häcklat densamma. Det är enbart löjligt att se, hurusom Origenes kallar Celsus enfaldig, barnslig, förvirrad, löjlig, oärlig, lögnaktig o. s. v. för sin kritik, som ju är det sunda förnuftets och alldeles sammanfaller med vår tids kritik över kristendomen och gör Celsus till en förelöpare till Strauss m. fl. I vår tid har Celsus fått sitt fulla erkännande av alla fördomsfria forskare på detta område, och det är främst Baur, som visat Celsus betydelse, i det han framställde grundtankarna i hans bok och kallade honom en av de mest bildade, upplysta och kunniga män på sin tid.

I en skrift av romaren *Minucius* om ett samtal med sin vän *Cæcilius* om kristendomen, omkring år 180, ser man att de kristna på deras tid, då de nyss förföljts under Markus Aurelius (177), ådragit sig allmänt hat på grund av deras förbittring mot kejsaren och riket, deras kränkningar av alla Roms patriotiska och religiösa minnen och deras framställande av lydnaden för Gud gentemot kungar och furstar. Man ser, att de trodde, att Gud beundrar deras strider, och att de hoppades på rikets undergång, Guds återkomst och världsdom. "De kristna äro", säger *Cæcilius*, "ett ljuskyggt släkte, förakta templen, håna gudarna och skratta åt gudstjänsten, — — en fördömlig komplott, som bör utrotas. — De lova sig, såsom de goda, ett saligt, evigt liv efter döden, men andra, såsom gudlösa, eviga straff." Beträffande livet efter detta, skrev *Cæcilius*: "Jag skulle vilja fråga närmare, om man uppstår med eller utan kropp? och med vilken kropp? Med den gamla eller en ny? Utan kropp? Men så vitt jag vet, är detta varken förstånd, ej heller själ eller liv. Allt detta är blott sjukliga inbillningar

och en enfaldig tröst, som förespeglats av bedrägliga dik-
tare. — Se, till största delen äro de kristna fattiga, som
frysa, hungra och sakna egendom och pengar; Gud tillåter
det, han gör, som om han ej visste det, han vill eller kan
ej hjälpa sitt folk, så maktlös eller obillig är han. — I
ängslig väntan och bekymmer leva de kristna och avhålla
sig från ärbara nöjen, se inga skådespel etc., äro bleka,
darrande människor, värda medlidande.”

*

Sedan Konstantin den store och Konstantius II på allt sätt
gynnat kristendomen, framträdde en ny märklig motstånd-
dare till läran, kejsar *Julianus*, "avfällingen". På grund
av uppror i Gallien och germanska stammars infall här
nödgedes Konstantius göra Julianus till medkejsare, cæsar,
och sände honom till Gallien (355). Den drömmande
filosofen hängav sig strax åt sin uppgift att bekriga fienden
och utbildade sig ihärdigt i vapenkonstens olika delar liksom
ock i landets förvaltning, varför han ock allmänt prisades.
Under 4 år förde han farliga krig med allemannerna, som
ledo fruktansvärda nederlag. Han delade alla mödor med
soldaterna, som dyrkade honom, och han blev en sådan
mästare i krigföringskonsten, att historieskrivarna jämförde
honom med Julius Cæsar. Den försåtliga Konstantius för-
bittrades över hans framgångar och ville störta honom ge-
nom utsända agenter, som sökte ställa till myteri, och slut-
ligen befallde han att flera av de bättre trupperna skulle
tagas ifrån Julianus under förevändning att användas i hans
krig mot perserna. Därmed hade Julianus varit förlorad
och skulle ej Gallien kunnat försvaras. Men trupperna mot-
satte sig den kejsarliga befallningen och snart utropade de
Julianus till Augustus eller överkejsare, varemot han först
protesterade, men måste mottaga formlig hyllning. Han ville
dock söka träffa någon slags överenskommelse med Kon-

stantius och skrev till honom, att han nöjde sig med titeln cæsar, men begärde att få behålla väldet i Gallien och Spanien m. m. Då Konstantius ej ville höra talas om någon

Staty av kejsar Julianus
Apostata.

försoning och Julianus ej hade annat att vänta än döden, om han återgick till det enskilda livet, fanns numera intet band dem emellan. Julianus gav i ett nytt brev fritt lopp åt de känslor av hat och förakt han städse hyst för den, som mördat hela hans familj, och hade intet annat val än inbördeskriget. Efter snabba marscher var han snart nog i spetsen för sinahängivna trupper i Serbien, och vägen låg öppen till Konstantinopel. Konstantius beredde sig att möta honom i öppen strid, men insjuknade i Tarsus och dog här (361).

Julianus blev nu obestridd herre över romerska världen och kom snart till Konstantinopel, där han hyllades med allmän entusiasm. Han grep sig genast an med statsärendena och ådagalade den största sparsamhet, omsorg och insikt i alla förvaltningsgrenar, och han arbetade särskilt på lättandet av undersåtarnas skattebördor. Han var en rättrådig och förträfflig regent och visade många prov på godhet och sann mänsklighet.

Julianus hade uppfostrats i sträng renlärighet, var till sitt 20:de år kristen och hade en tid befattning att föreläsa

högt ur bibeln i Nikomedias storkyrka. Genom sina hedniska, filosofiska lärare blev han emellertid invigd i den grekiska mytologin liksom ock i den grekiska filosofin och de forntida mysterierna, och han greps så av entusiasm härför, att han helt antog de gamla föreställningarna och ville återupprätta den polyteistiska kulten. Han lämnade

Tillbedjan av Solguden. Relief på en stentavla från den babyloniska Staden Sippara, bibl. Sepharvaim, solgudens stad, nu ruinerna Abu Habba.

kristendomen, ogillade dess asketism, hånade dess vidskep-
liga dogmer och log åt det löjliga grälet mellan "homousia-
ner" och "homoiusianer".

Julianus trodde på en personlig gud, som vore okroppslig och evig, som styrde världen och vore det förnuftiga Hela, det ena, alltings orsak. Gud hade skapat solen, som i den synliga världen är vad Gud är i den ideala, osynliga världen. Solen är därför den synliga uppenbarelsen av det stora hela, det högsta goda. Ursolen. Solen, som fornti-

dens alla folk, babylonier, egyptier greker m. fl. tillbett, blev sålunda helt naturligt föremål för Julianus' dyrkan, och han följde därvid gamla ceremonier, offer m. m., som symboliska religionsbruk. Han ville också därmed vara folket ett föredöme och höja dess religiositet, och förklarade att den offentliga gemensamma andakten är nödvändig för det religiösa livet.

Man har alltför mycket fäst sig vid hans intresse för den gamla kulten och missförstått hans mening därmed, och allt för litet lagt märke till hans strävan att reformera heden- domen i verkligt upplyst anda och befordra, på hellenismens grund, en vetenskaplig och human kultur.

Själv utmärkt för sin sedlighet hyste Julianus samma moralprinciper, som den sokratiska och stoiska skolan, men besjälades därutöver också av nyare humana känslor: kärlek till nästan, barmhärtighet och broderlighet, som sam- stämde med rättrådigheten i hans karaktär.

Alla de dygder Julianus lade i dagen kunde vara vapen mot kristendomen, som påstod, att den naturliga människan intet förmådde i det goda. Och mången torde ha gjort en jämförelse mellan den gode och rättvise hedningen Julianus och hans släkts mördare, Konstantius, den ivrige kristne.

Vid flera tillfällen uttalade sig Julianus emot alla förföljelser mot de kristna. "Det är min vilja", sade han, "att galiléerna varken dödas eller mot lag och rätt be- läggas med kroppsstraff eller på annat sätt besväras, oak- tat deras vansinne, som nästan åstadkommit allmänt för- därv. — De fela mera av oförstånd än av ond vilja. *Det är med skäl, som man bör övertyga människor, och ej med slag, skymford och misshandlingar.*"

De kristna voro ytterst förbittrade på Julianus, trots den religionsfrihet han tillstodde dem, och gävo i synnerhet luft åt sitt agg, då han befallde dem att återuppygga de tem- pel, som de i sitt raseri nedrivit, och nedriva de kristna

kyrkor, som de uppfört på tempelgodsen. På många ställen trotsade de kejsaren öppet, nedslogo uppresta hedniska altaren och stängde återöppnade tempel o. s. v.

Julianus hoppades att motverka dem genom att upphäva de privilegier Konstantin givit dem, återfordra de i kyrkans hand lagda templen och tempelgodsen och förbjuda dem lärareplatser i högre skolor. Då han avlägsnade eller straffade kristna ämbetsmän, skedde så efter lag och dom, men de fingo ej sitta emellan därför att de voro kristna.

Förvista kristna kättare återgav han deras fädernesland och avsatta sekteriska biskopar återfingo sina stift.

Julianus kritiserade kristendomen med logik och skärpa i sitt arbete: "Sju böcker mot de kristna" (362). Han lade här i dagen en oerhörd bibelkunskap; endast i de fragment av arbetet, som kommit till eftervärlden, anför han ej mindre än 187 bibelställen. Kyrkan kunde naturligtvis ej tillåta, att ett så farligt arbete fick finnas till, utan brände det liksom övriga mot kristendomen riktade skrifter under Teodosius II. Det finns dock delvis återgivet i en motskrift, som alexandrinske biskopen *Cyrillus* långt senare författade och däri den hetlevrade prelaten gjorde sig saker till många oriktiga framställningar av Julianus' skäl. Man har i vår tid efter denna motskrift återgivit vad som sålunda finns kvar av Julianus'.

Med hänsyn till den mosaiska skapelsehistorien, påpekade Julianus, att sedan Adam skapats och Gud sagt: "Det är ej gott att mannen är allena, låtom oss giva honom en hjälp" — "denna hjälp emellertid *ej hjälper honom på något sätt*, utan Eva blev tvärtom orsaken till hans utdrivande ur paradiset!"

Gentemot påståendet, att israeliterna vore "Guds utvalda folk", visar Julianus, att Gud vakar över alla folk, att egyptierna, kaldéerna och assyrierna haft en mängd vise, och att i synnerhet grekerna varit gynnade av försynen.

Dessa ha uppfunnit eller fulländat en mängd vetenskaper och konster, och hos dem ha framstått män sådana som Plato, Sokrates, Aristides, Thales, Lykurgos m. fl. Beträffande Jesus, så gjorde han intet nämnvärt, om man ej anser det som en bedrift att "bota halta och blindas samt att utdriva onda andar". Och de kristna "utrota ej allenast dem, som blivit sina fäders gudar trogna, utan ock dem, som de kalla besmittade med kätterier och som ej tillbedja den döde (Jesus) på samma sätt som de".

Beträffande profetian i I Mosebok 49:10 om hjälten av Juda, förklarar Julianus, att den ej kan hänföras till Jesus, "ty han var ej av Juda, eftersom ni (kristna) antaga att han ej var född av Josef, utan av den Helige Ande. Och vad Josef beträffar, så söker ni förgäves upptaga honom i Judas släktregister och skolen ej lyckas i detta bedrägeri, då Matteus och Lukas alldeles icke stämma överens rörande detta släktregister."

Gentemot Johannes' tal om att "ordet" var Gud säger Julianus: "Om den som ni kallar Ordet, kommer av Gud, och frambragts av faderns väsen, varför kallar ni Maria Guds moder? Hur har hon kunnat föda en Gud, då hon var en mänsklig varelse såsom vi?" "Galiléernas komplott", sade han, "är ett mänskligt påfund, som helt och hållet har sin grund i bedrägeri. Det finns i deras lära intet gudomligt, utan den missbrukar den barnsliga och oförnuftiga delen av vår själ, den som finner sitt behag i myter, och hon försöker att giva sannolikhet åt sagor."

*

Det är klart, att *Julianus* föga kunde uträtta med sin religionsreform och sitt statssystem, då han dog efter att ha varit ensam kejsare blott 20 månader. Vid slutet av perserkriget blev han dödligt sårad (363) av en kristen i

hans här. Ett huvudmedel att bereda kristendomen seger var redan nu liksom lång tid framåt *mordet*. Därigenom tystades bäst det sunda förnuftets kritik.

Enligt historikern *Ammianus*, som var med Julianus i kriget, gick ett rykte bland perserna, att kejsaren dödats av en av sina soldater, och *Libanios* förklarade detsamma, tilläggande, att *mördaren var kristen*. Den kristne historikern *Sosonenes* upptog *Libanios*' uppgift, som han också ansåg sannolik, och han tillade: man bör vara fienden tacksam, som lämnat "de våra" denna ära!

Glädjen blev också stor i de kristna församlingarna, då hans död blev bekant; i synnerhet i Antiokia med dess "gudfruktiga invånare" (*Teodoritos*' benämning), som i kyrkorna, martyrkapellen och på teatrarna gävo luft däråt och firade kristendomens seger. *Teodoritos* var den som meddelade, att Julianus, då han sårats av den dödande pilen, skulle ha utropat: Galilé, du har segrat! Allt talar emot detta påstående, särskilt Julianus' lugna och filosofiska samtal på dödsbädden med sina vänner.

Likafullt ha de flesta kyrkliga historiska författare alltifrån Julianus' tid till våra dagar förvrängt och beljugit det mesta av vad den filosofiske kejsaren sagt och gjort. Hans samtida, den helige *Gregorius* av Nazianzos, skrev en samling smådeskrifter eller "skamtal" mot honom, däri han börjar och slutar varje tal med en sorts hymn bestående av de våldsammaste angrepp. "Fallen är Bal, krossad är Dagon", står det bl. a.

*

Svårt är ju alltid att säga, huru den världshistoriska utvecklingen skulle ha gestaltat sig, om Julianus hindrat kristendomens "seger" i romerska riket, d. v. s. omöjliggjort, att den införts med kejsarliga maktspråk och skyddats med svåraste straff. Men man kan dock väl tänka

sig, att förhållandena hade blivit bättre än de blevo under medeltiden, om andra kulturfaktorer gjort sig gällande, om förståndet odlats av en fortsatt vetenskaplig verksamhet på den antika forskningens grund och moralen uppburits av de filosofiska spekulationerna, stoicismen m. fl. Värre än det blev under medeltiden, kan man ej tänka sig. Julianus skulle ha förhindrat religionsförföljelser, som också skulle ha blivit omöjliga, då kristendomen ej skulle ha varit statsreligion. Inga förnedrande kätteriförföljelser och häxeriprocesser skulle ha ägt rum, och den kristna helvetesläran skulle ha mött ett upplyst motstånd. Julianus var en svärmare och levde i illusioner. Men detsamma gjorde ock de kristna. Om än Julianus var alltför optimistisk och naiv och begick misstag med hänsyn till metoden, då han gjorde sitt kortvariga försök att upprätthålla den gamla religionen och motverka kristendomen, är detta intet bevis, att han ej skulle haft bättre framgång, om han fått leva en längre tid. Han skulle tvivelsutan snart nog ha ändrat taktik i mångt och mycket, allt efter nya erfarenheter, och var alltför begåvad och för mycket statsman för att kunna i längden följa sina första ingivelser. Han ville tvivelsutan pröva folkets tro på de gamla gudarna, då han talade om dem och sökte upprätthålla deras kult. Han grämde sig över folkets råhet och okunnighet, och ämnade därför upprätta allmänna skolor i alla städer. I särskilda institutioner ville han låta nyplatoniska filosofer undervisa i morallära, och han ville organisera hem för filosofer och kloster för män och kvinnor.

En lycka hade varit, om en upplyst, human och kraftig kejsare som Julianus kunnat en längre tid styra riket och stävja den orimliga maktsjukan hos kyrkans män. Han skulle ej heller ha tillstatt det missbruk prästerna gjorde av predikningarna genom att däri avhandla dagens politiska frågor och lägga sig i regeringsangelägenheterna, och ej

heller ha låtit dem utan alla hinder uttala bannlysning eller interdikt och sålunda egenmäktigt terrorisera människorna.

*

Det är först vår tid, som med stigande fördomsfrihet och strängare historisk kritik har börjat rättvisare bedöma Julianus. Riktigt säger också rektor *J. Centervall* i sitt förträffliga arbete "Julianus avfällingen" (1884), däri han med märklig förståelse giver en sympatisk bild av kejsaren-filosofen, att "historien i alla fall ej ännu lyckats fullt klart uppfatta hans egendomliga gestalt, som just i religionskampens skede visar sina olika sidor i skarpaste belysning". Centervall beklagar hans tragiska öde och framhåller hans missräkningar, hans överdrivna fasthållande vid den hedniska kulten och hans förbiseende av den kristna kyrkans makt, som han ej tog med i sina beräkningar. Men han förklarar, att "Julianus' personliga förtjänster satte honom högt över mängden av furstar, och att hans företräden voro nog stora, för att de, även utan hans börd, skulle fört honom till samhällets höjder och förskaffat honom ett ur hävderna outplånligt namn. — Ingen hinduisk eller kristen asket har kunnat vara mera herre över sina levnadsvanor och behov än Julianus, — och han kan med fog kallas en hednisk pietist."

Viktor Rydberg har i "Den siste Atenaren" (1859) lämnat en sympatisk bild av Julianus; denne är emellertid ej huvudpersonen, utan hans lärare i Atén, platonikern arkonten Krysanteus, vars storslagna, praktiskt humanitära strävan, höga moral och idealistiska världsåsiikt mästertligt skildras.

H. Ibsens "Kejser og Galilæer", som handlar om Julianus, är också full av sympati för kejsaren och innehåller många träffande psykologiska och kulturhistoriska teckningar, om

än hans framställning ej är en fullt tillfredsställande bild av Julianus. Ibsen låter alltför mycket mysticismen råda och gör allt för stort nummer av det s. k. "tredje riket", som kanske till väsentlig del är hans egna funderingar över kulturens gång. Efter den tidigare kulturen och kristendomen skulle ett nytt rike komma, som dunkelt antydes, än som en blandning av de föregående, än som något annat än bådadera, en ny andens och världens Messias, som skall uppsluka både kejsare och galiléer, en tanke, som, obegränsat nog, mystikern Maximos får uttala.

En grundlig kännare av Julianus, prof. *E. Talbot*, som utgivit hans arbeten i fransk översättning jämte en biografi över honom ("Oeuvres compl. de l'empereur Julien", Paris 1863) framhåller värtaligt hans stora egenskaper, ehuru han beklagar hans strävan att söka föra världen tillbaka till hedendomen. "Låtom oss vara rättvisa, säger han, utan förtutfattat hat, utan fördom, utan partiskhet. Låtom oss förklara, om vi ej kunna ursäkta, Julianus' omslag, som hans motståndare kallat hans avfall. — Vi besvärja alla med sunt förnuft rättrådiga kristna, som i likhet med deras gudomliga mästare öva fördragsamhet och barmhärtighet även mot sina fiender, att ej fördöma Julianus, utan att tänka, utan att noga undersöka de tilldragelser, som påverkade hans ungdom och senare bestämde hans handlingar. — Vi anse som en yttring av rättvisa att säga med Montesquieu: Det har ej funnits efter Julianus en furste värdigare att styra människorna."

Den framstående ryske skriftställaren *D. S. Meresjkovski* har nyligen i sin historiska roman "Gudarnas död, Julianus avfällingen" (övers. 1907) lämnat en dramatisk skildring av den alltjämt intresseväckande kejsaren och hans tid. Han skildrar Julianus' kristna uppfostran, hans invigning i den nyplatoniska filosofin av Jamblikos och det möte dit han kallat kyrkolärare för att bli ense om Kristi väsen och

där han blickade ned på galiléerna såsom cirkusåskådare blicka ned på arenan, där vilda djur kämpa och slita varandra i stycken. Hans uppgående i den gamla hedniska kulten, hans tro, att Hellas ej kan dö tecknas i levande bilder. Julianus ville "skänka människorna en frihet och en glädje, som de icke ens vågat drömma om", men han bedrövades att se sina försök att uppliva fester och offer stranda. Han förklarar, att filosoferna ej dyrka den döda stenen, utan anden i gudastoderna och att det är de kristna som äro avgudadyrkare. Förf. skildrar den döende kejsarens sista ord till de sörjande vännerna: — — "Min själ rymmer ingen smärta, ingen rädsla, där råder en förkänsla av evig vila. — Förtäljen, älskade, för mina fiender och vänner, hur hellener dö, då de hämta kraft ur den antika visdomen." — —

Elfte kapitlet.

Kristendomens djävulslära.

Syndafallsberättelsen i I Mos. är, såsom den nyare forskningen ådagalagt, grundad på en tidigare babylonisk berättelse därom. Här spelar, liksom i en enahanda forn-persisk berättelse, *ormen* en huvudroll, och denne, Tiawat, var gudarnas fiende, avgrundens drake. Kristendomen kom att uppfatta ormen som en skepnad för *Satan*.

Föreställningen om Satan har i *Nya testamentet* fullständigt genomträngt det religiösa medvetandet och framträder här som *fullt utbildad djävulstro*. Den nytestamentliga Satan är, såsom flera bibelforskare, i all synnerhet teol. prof. *G. Roskoff* (i "Geschichte des Teufels") framhållit, en specifik produkt av den nytestamentliga åskådningen och står i närmaste samband med Messiasidén.

Sedan det i katekesen meddelats, att änglarna skapats av Gud för att utföra hans befallningar, får man den upplysningen, att ej alla förblevo i sin medskapade härlighet, utan att "Djävulen och hans änglar avfölo från Gud och verka det ont är". I *Spencers "Förklaring till Luthers katekes"* meddelas, att de onda änglarna äro andar, men att de kunna uppenbara sig som spöken och antaga vissa kroppsliga gestalter och således äro mäktiga, snabba, listiga och förslagna.

Tron på Djävulen framstår på otaliga ställen i *Nya testamentet* i mycket tydliga ordalag. Sålunda meddela evangelierna i berättelsen om *Jesu* första framträdande efter dopet, hurusom han *frestades av Djävulen*.

Helvetet.

Ur D. Kleins "Tragico-Comœdia".

Ett det viktigaste stöd för djävulstron är, att enligt evangelierna *Jesus hyste och förkunnade den*. I skildringen av yttersta domen framställes, hurusom Gud skall säga till syndarna: "Gån bort ifrån mig, I förbannade, till den *eviga elden*, som är tillredd *Djävulen* och hans änglar. Och dessa skola då gå uti *evig pina*."

I Matt. 13:39 meddelas, att Jesus sagt: "Ovännen, som sådde ogräset, är *Djävulen*."

Det är av särskild betydelse, att den *frälsning*, som Kristus skulle utföra, gällde människornas räddning från *Djävulen*.

Kristendomen må väl framställas som en lära om fromhet, kärlek och barmhärtighet, som en tröst för lidande och olyckliga i ett glädjelöst liv genom hoppet om sällhet i en annan värld; men kristendomens frälsningslära är dock dess viktigaste innehåll och "frälsarens" mål är att rädda människorna från *Djävulen* och Helvetet.

Det måste framhållas att djävuls- och helvetesläran *alltjämt systematiskt förkunnas i katekesen*. I alla upplagor, även den sista svenska av 1924 (utgiven av biskop G. Billing), förekomma orden *djävulen*, *fördömdelsen* och *den eviga elden* på ej mindre än 17 ställen.

Synnerligen drastisk är skildringen av Helvetets fasor i Joh. upp. 20 och 21 kap., där det skildras, hur en ängel "grep draken, den gamla ormen, vilken är *Djävulen* och *Satan* och band honom för tusen år, och han kastade honom i avgrunden." Därpå skall Satan varda lös för att förvillra människorna. "Och *Djävulen* blev kastad i samma *eld- och svavelsjö*, som vilddjuret och den falske profeten, och de skola *plågas dag och natt i evigheters evighet*. Och avgudadyrkare och alla lögnare skola få sin del i den sjö, som *brinner av eld och svavel*, vilket är den andra döden."

Huru mycket Helvetet och dess kval sysselsatt sinnena alltifrån den äldsta kristna tiden och långt fram i nyare tider, är känt av talrika skildringar och jämväl av en mängd bilder. Ett exempel härpå visar oss omstående bild, som finnes jämte 18 andra av liknande slag i ett arbete av *D. Klein* med titel "*Tragico-Comœdia*", som utgavs i Tübingen 1620. Helvetesstraffet kan näppeligen framställas på mer rysansvärt sätt: I grytor och ugnar, där hettan göres så stark som möjligt medelst blåsbäljar, hållas de fördömda av djävlar

med tänger och tagas upp emellanåt för att med släggor bultas på städ.

Ej blott syndare skulle enligt kyrkan komma till Helvetet, även de "otrogna" hedningarna skulle dit. Detta få vi t. ex.

Satan härskar i syndarens hjärta.

Teckning i "Människohjärtat" (början av 1700-talet).

veta av kyrkofadern *Tertullianus* (d. 275), som härom yttrade sig med otrolig råhet. I sin skrift "Mot skådespelen" uppmanade han de kristna att ej besöka de hedniska skådespelen på cirkus; i gengäld upprullade han för dem ett annat skådespel, enligt hans mening "så härligt, så hänryckande,

att inför detta alla jordiska festligheter förblekna till ett intet. Det är åsynen av *de otrogna hedningarnas pina i Helvetet*. Huru storartat skall icke detta skådespel bli! Huru skall jag icke skratta och beundra, huru skall jag ej triumfera, när jag ser så många av dessa berömda konungar, som sades hava uppstigit till himlen, i stället jämte sin gud Zeus sucka och vändas i *Helvetet!* Då skola dessa visa filosofer, för vilka själen antingen icke alls existerade eller icke komme att återförenas med kroppen, inför sina lärjungar *förtäras av de röda lågorna.*"

Här må nämnas en översättning från en från början av 1700-talet härstammande liten fransk bok: "Människohjärtat, ett Herrens tempel eller Djävulens bostad" i tio figurer, som i svensk översättning utkom 1820 och vars 11:te upplaga utkom 1854. Här framhålles i ett företal bl. a., att tidsandan visserligen förnekar Djävulens tillvaro, men att "tidsandan ej är av Gud, utan av Djävulen" och att "vi hålla oss till Kristi och hans apostlars lära", varpå följer en mängd citat ur Nya testamentet, som visa att Kristus och apostlarna förkunnade Djävulens tillvaro. De tio figurerna med beskrivande text förklaras också vara "alldes biblisk-kristna, av den heliga kyrkan ständigt trodda sanningar".

*

Kristendomen har från sitt tidigaste framträdande antagit *magi*, eller tron på under, andars verksamhet m. m. *Teurgi* var länge en benämning därför, och de kristna kyrkofäderna uppfattade uttrycket i god bemärkelse, då denna tro sattes i förbindeise med verksamheten hos goda andar. Inom kristenheten utbildades sålunda en *himmelsk magi*, under det *goëti* blev *diabolisk*, svart magi eller trolldom. Denna kunde enligt de kristna blott ske genom Djävulen och hans underordnade onda andar. Teologerna upptogo sålunda hedniska vidskepligheter, som sedermera systematiserades i

kyrkoläran och förgiftade därmed mänskligheten under hela medeltiden långt fram i den nyare tiden.

Besvärjelse eller utdrivande av Djävulen eller onda andar, *exorcism*, som kyrkans tjänare utförde, var emellertid gammal; den företogs enligt evangelierna av Jesus och hans lärjungar, och den upptogs i 3:dje århundradet vid *dopet* av fullvuxna i ny form. De som skulle döpas till kristna, måste först avsäga sig Djävulen, vilken avsägelse kallades *abrenunciation*, varpå kom frigörandet från djävulens våld genom prästernas *exorcism* enligt en given besvärjelseformel.

Från 5:te århundradet användes *exorcismen* även vid *barndopet*, sedan Augustinus förklarar, att om ett spätt barn före dopet avlider, blir det dömt att i evighet plågas bland de fördömda (!). Barnet har ju, enligt kyrkans befängda sexuella moral, avlats i synd och är av naturen Djävulens egendom. Därför skulle prästen med vattenbegjutning, korstecknet och *exorcism* utdriva Djävulen ur barnet. Vid dopet skulle prästen uttala följande ord: "Jag besvär dig, orena ande, vid Guds Faders, Sons och den Helige andes namn, att du viker från detta barn." Därvid skulle *abrenunciationen* äga rum sålunda, att prästen skulle fråga faddrarna: "Avsägs Djävulen?", varpå dessa å barnets vägnar svarade ja etc.

Ej blott i katolska kyrkan utan också i den protestantiska upptogs denna Djävulsbesvärjelse.

I Sverige borttogs emellertid denna uppbyggliga ceremoni 1809; men i Danmark har den bibehållits in i våra dagar, och jag bevistade en sådan på 1870-talet.

Djävuls-bild å kyrkan
Notre Dame i Paris.

Tron på Djävulen har en rent av dominerande plats i *Luthers lära*. I utvecklingen av andra trosartikeln i Större katekesen säger han, att innan frälsningen kom genom Kristus, "låg jag under *Djävulen* fången, fördömd till döden och invecklad i synd och blindhet. — Då vi voro av Gud skapade, kom *Djävulen* och förde oss med list till uppenbar olydnad". I fråga om bönen om att Guds vilja må ske, säger han: "Ingen tror, huru *Djävulen* sätter sig mot med all makt. — Han fräser och rasar som en galen människa och vildsinnad fiende. — Bönen kan förjaga och nedslå allt, vad *Djävulen* och hans redskap, (påviska) biskopar, tyranner och kättare emot vårt evangelium försåtligt stämpla." Luther förklarar vidare, att *Djävulen* skändligt oroar det andliga regementet, på det han må förföra och under sitt välde bringa våra fattiga själar genom lögn samt med all makt hindra, att något världsligt regemente eller ärbart och fridsamt väsen må länge vara; därför uppväcker han så mycken tvist, tvedräkt, kiv, mord, uppror och krig, jämväl oväder och hagel, fördärvar boskapen med smittosam sjuka eller förgiftar luften. — *Djävulen* traktar med försåt och list efter vårt liv, därför händer, att han bryter halsen av mången, många gör han vettlösa och fåniga, somliga dränker han."

I sin "Nattvardsbok" säger Luther: "Du har (förutom världen) också *Djävulen* omkring dig, vilken du nog icke kan alldeles trampa under fötterna, när vår Herre Kristus själv icke kunde undgå honom."

Mot kyrkans djävulslära riktade 1864 den åldrige fil. professor *K. J. Boström* (Uppsala) ett kraftigt angrepp i sin skrift: "Anmärkningar om helvetesläran, våra teologer och präster allvarligen att förhålla". Anledningen var, att en bondhustru i Dalarna risat en 9-årig dotter ända till döds för att rädda dess syndiga själ från Djävulen och Helvetet. Vilka hava väl, skrev Boström, skulden för detta elände,

om icke de högsta och förnämsta religionslärarna, våra professorer i de teologiska fakulteterna? Och han önskade dem en större upplysning och en renare kristendomskunskap.

Saken väckte den största harm i hela landet och en mängd skrifter för och emot utkommo. Bland dessa intresserade mest en skrift av teol. prof. (sedan biskop) *Beckman*:

Djävulsbibeln (*Gigas librorum*) i Kungliga Biblioteket, med dess egendomliga, 43 cm. höga, bild av djävulen. Utfördes sannolikt i början av 1200-talet av en munk i Böhmen.

"Om den eviga osaligheten", däri han öppet uppträdde till försvar för helvetesläran och förklarade, att Boström "angripit den kristna lärans kärna".

Teol. lektor (senare biskop) *U. L. Ullman* skrev i en polemik i sin skrift "Den kritiska skolan" 1867: "När *Djävulen* hotar, döden förskräcker, det eviga fördärvet gapar, då behöva vi en försonare. — — Detta krav på en gudomlig försonare och hjälpare mot *Djävul*, synd och död har i alla den kristna kyrkans tidevarv lika allmänt, lika regelmässigt, lika eftertryckligt gjort sig gällande."

Kyrkoherde *S. A. Fries* förklarade i en enquête rörande en å ett möte 1909 antagen resolution om borttagande av all diabolism i kult och undervisning, att "detta bleve liktydigt med att *slopa Nya testamentet* i dess helhet, vilket är otänkbart i ett kristet samfund." I denna enquête förklarade biskop *G. Billing*: "Att en Djävul finns, tror jag, därför att *Frälsaren sagt det*, och hans ord därom äro så klara, att de ej synas mig kunna borttolkas."

Liknande uttalanden ha alltifrån kyrkans äldsta tid till våra dagar gjorts av alla präster och kyrkliga auktoriteter; så man behöver ej resonera om vad kyrkan lärer om Djävulen. För en var bör det, i betraktande av alla dessa uttalanden vara tydligt, att kristendomen och diabolismen ej kunna skiljas åt, att tron på Djävulen är en *central* punkt, en *grunddogm* i kristendomen.

*

I jämförelse med de grekisk-romerska föreställningarna om livet efter döden, dödsriket, underjorden, Hades, vilka behärskade de folk, hos vilka kristendomen först utbredde sig, betecknar de kristna dogmerna om fördömsen och Helvetet ett fruktansvärt barbari. Vilken skillnad i den kristna fördömsen: den drabbade ej blott verkliga förbrytare, utan ock en var, som ej var "Guds barn", en var, som på något vis felade eller begick uppkonstruerade s. k. synder.

Slik enfald och slik grymhet spåras ej i den grekisk-romerska religionen. Och ändå talar man om kristendomen såsom en högre religion än denna.

Alltifrån kristendomens uppkomst har *fruktan för Helvetet* plågat otaliga sinnen bland de kristna folken då läran därom framställdes av kristna lärare på tydligaste sätt och de flesta hade skäl att på grund av fel och synder ej anse sig säkra om att undgå straff i ett kommande liv. Otaliga

ha också därför levat i ytterlig oro, så att de råkat i ett verkligt *skräck-vansinne*. Döden framställdes för de kristna med all tänkbar fruktan såsom straff för synden, och syndaren skulle pinas i all evighet. Man tänke sig dessa oräkneliga timmar av själskval hos olyckliga människor, genom denna fruktansvärda lära om straff även för mindre tadelvärda felaktigheter, en lära som i barbari vida övergick de hedniska folkens mest barbariska vidskepelser.

I *Svenska psalmboken*, av konungen gillad och stadfästad 1819 och ännu gällande i svenska kyrkan, finnas fyra psalmer (462—465) under rubriken: "En varnande åtanke på den eviga osaligheten", där den klassiska, ortodoxa helvetesläran framhålls i skräckinjagande ord.

I ps. 464 och 465 stå följande verser:

*Ho satans boning tänker på och de fördömdas pina,
Hans blod av fasa stelna må, hans kraft av ängst förtvina.
Där masken gnager, som ej dör, där elden ej skall släckas.*

*O människa! Betänk dig väl; se helvetet högt gapar
Att svälja upp var oren själ. — — —
Tänk ock därhos vad grym och gräslig plåga.
Dem ondom är beredd i avgrundslåga.
Där tröst ej finnes och ej förlossnings hopp;
De brinna där, men brinna aldrig opp.*

*Rys, hissna, skälv, bäv', darra kropp och leder!
Res dig mitt hår! Min tanke stiger neder
Till avgrundsdjup och ser vad kval där är,
Som fräter allt, men ingenting förtär.*

Att den kristna läran om Djävulen och Helvetet vållat verkligt vansinne hos otaliga människor, har ett stort antal läkare fullkomligt konstaterat. Jag meddelade för många år sedan i två broschyrer¹⁾ ett stort antal sådana fall, och i många av dessa förekommo följande uppgifter om patienternas fruktan för fördömsen genom fanatiska predikanter

¹⁾ "Läseri och sinnesrubbnig" (1880) och "Vansinne och religion" (1895).

tal: "Den, som ej tror, blir fördömd; tror ej på allt i bibeln"; "ständiga grubblerier och fruktan för helvetet"; "helvetets fasor stodo ständigt för patienten"; "kan ej tänka på kristendomens förvisning om salighet, som patienten anser mindre bevisad än fördömsen", o. s. v.

Helt nyligen (febr. 1926) blev en 28-årig tjänsteflicka tungsint sedan hon flitigt besökt bönemöten, och förvirrades så att hon måste föras till ett sjukhus i Stockholm; läste ständigt kolportörskrifter och grubblade över sina synder och de oundvikliga eviga straffen. I en av dessa skrifter, kallad "Ryckt ur dödens käftar" står bl. a., att författaren, en obildad kolportör, meddelat, att han i en syn fått en blick i de ogudaktigas boning. Det var en fasansfull syn, ett väsen på samma gång människa och djur; han såg, att det var djävulen själv, händerna voro som glödgat järn; hade fingrar som eldtänger, han befann sig i helvetet. Ur jorden utgick eld, och denna gick igenom människornas kroppar, och människornas lidanden voro fruktansvärda" o. s. v.

Skildringar av detta slag ha otaliga gånger gjorts av "svalpredikanter", både kyrkans präster och kolportörer.

Trolldoms- och häxeriväsendet.

Alltifrån den äldsta tiden beivrade den kristna kyrkan det hedniska trolldomsväsendet, och så skedde för att rädda själarna från djävulens våld, då all trolldom av kyrkan ansågs vara djävulens verk. Längre voro emellertid endast disciplinära straff och uteslutning från kyrkans gemenskap dess enda medel häremot. De första kristna kejsarna utfärdade ock förbud mot den gamla romerska kultens trolldomsbruk, eller augurernas konst och spådomar. Men det dröjde lång tid, innan de kristna kyrkolärarnas åsikt, att trolldomen vore något djävulskt, fick uttryck i de kejserliga lagarna.

Häxor och djävlar. Efter ett kopparstick av Claude Gillot.

Ändock hade det ej saknats röster, som förnekade hela trolldomsväsendet och bestredo den allmakt, som djävulen enligt så många kyrkolärare ansågs besitta. *Agobard* av Lyon beklagade sålunda (i 4 årh.), att man ibland de kristna finner tro på sådana osmakligheter, som fordom *icke ens en hedning lät komma sig till last*. Den andra spanska synoden av år 563 bestämde, att "den som tror, att djävulen, emedan han frambragt åtskilligt i världen, även skulle av egen makt kunna framkalla åska och blix, oväder och torka, den vare förbannad". Kyrkomötet i Paderborn 785 stadgade dödsstraff för den, som trodde på trolldom, och detta bekräftades av Karl den store. Den s. k. "ancyraniska kanon episcopi", som framträdde omkring 900, ålade biskoparna som en plikt att med all kraft bekämpa tron på demonisk trolldom och nattfärder med och till demoner såsom rena inbillningar. Huvudpunkten i denna kanon säger, att "brottsliga kvinnor, som förförts genom satans förespeglingar och ingivelser, tro och bekänna, att de jämte en otalig mängd andra kvinnor nattetid rida på vissa djur med den hedniska gudinnan Diana eller Herodias" etc. och "antaga, att det förutom Gud finnes en annan överjordisk makt. Därför äro prästerna förpliktade att i sina församlingar inskräpa, att "allt detta är falskt och ett bländverk, som ej härrör av Guds ande, utan av den ondes".

Man ser sålunda, att kyrkan länge betraktade häxeri som en falsk föreställning. Men ytterst farligt var dock kyrkans medgivande, att *föreställningen därom var djävulens verk* och att den som tror därpå, *tillhör djävulen*. Detta var ju att ge med ena handen vad som borttogs med den andra. Djävulens tillvaro således var något alldeles självklart.

Många av den kristna kyrkans lärare ha utbildat en verklig lära om djävulen och hans rike, en *demonologi* med talrika och vansinniga detaljer.

Enligt apologeten *Tatianus* (2:dra årh.) hade djävlarne kropp, en sorts luft eller eld. Av föreställningen om deras

kroppslighet följde, att de behövde föda, och Origenes m. fl. kyrkofäder menade i sin lärdom, att de med begärlighet suga i sig rökoffrens ångor.

Längre fram i medeltiden utbildades föreställningen om djävulens kroppslighet därhän, att han fick *mänsklig* gestalt och blev mer och mer förnimbar av människorna. Han ansågs dock kunna ändra gestalt och uppträda som en hund, en björn o. s. v.

*

Liksom orientens *hedniska gudar* av kyrkan förvandlades till *djävlar*, så blevo germanernas, kelternas och slavernas gudar och andar också djävlar. Kyrkan förvandlade deras elementarandar från goda naturväsen till fallna änglar. Augustinus förklarade det vara oförskämt att betvivla tillvaron av fauner, sylvaner och andra demoniska väsen, som lura efter kvinnor, hava umgänge och föda barn med dem.

Kyrkans förnämsta betydelse var att utgöra en *räddningsanstalt mot djävulen och de onda andarna; de hedniska religionerna* ansågos innehålla *djävulsdyrkan* och deras präster och siare voro djävulens verktyg. Det var en av kyrkan predikad trossats, att alla magiska och underbara gärningar, som ej förrättats av präst och i Jesu namn, fingo sin kraft genom djävulen, att denne förlänar sina anhängare makt över naturen och att demonerna ha köttsligt umgänge med människorna. Här finna vi en grund till tron på häxeriet.

Genom tron på trolldomens verklighet skapade teologerna i medeltiden en *lärd magi*, och denna fanns ej blott bland massan, utan lika mycket hos de högsta i samhället. Frankrikes kungar sågo sig oupphörligt utsatta för trolldomsanslag. Ingen ansågs för upphöjd att befatta sig med magins utövning. Påve Johan XXI (1276) betraktades som trollkarl och Bonifacius VIII (1294—1303) ansågs vara den lycklige ägaren av en *spiritus familiaris*. Johan XXII (1311—34)

fruktade ständigt trolldomsanslag och lät därför döma biskop Geraud till döden, varpå han brändes. Flera andra fingo dela hans öde.

Allsköns vidskeplighet hos de hedniska folken vann tidigt utbredning bland de kristna och ägde bestånd långt fram i nyare tiden. Astrologiska och magiska inflytanden samt trolldom och signerier vunno allmän tilltro. Korstecknet användes för att skydda mot onda andar, t. ex. vid nyföddas vagg, och trollformler uttalades ock för säkerhets skull, då man fruktade trollpackor, vilka ansågos kunna gå genom lykta dörrar. Många ansågo dock korstecknet vara nog för att avvärja trolldom.

På *ordets kraft*, d. v. s. prästens uttalande av någon "helig" formel, vilade alla kyrkans bruk, vilka därför voro *magiska*. Därmed invigdes bröd, vin, olja, salt, vaxljus, vatten, kyrkklockor, åkrar, fanor, vapen o. s. v. för att betrygga människorna från djävulens verksamhet.

Amuletter eller signade föremål funnos av många slag: Mariamedaljer och andra bilder, "Guds lamm" m. m., och de hade stor kraft: de skyddade mot eld- och vattenfaror, storm och hagel, sjukdomar och häxeri. S. k. påvliga "konceptionssedlar", invigt papper med några kristliga ord, voro ock mycket verksamma mot sjukdomar, trolldom m. m.; de instoppades under trösklar, fästes vid smörfat och öltunnor o. s. v. De förfärdigades av munkar, som utförde signeri efter fastställt formulär: "Jag besvärjer dig, papper, du som tjänar till upptecknande av Guds storverk. — — Genom dig, papper, har förmedelst ängeln, djävulen blivit besegrad. — Helga, o Gud, detta papper till att förstöra djävulens verk", o. s. v. Papperet bestänktes med vigvatten och många kors-tecken utfördes.

Det var en trosartikel, skrev Thomas av Aquino, att djäv-larna kunde åstadkomma storm, hagel och eldregn från him-len för att skada åkrarna. Till skydd kunde kyrkklockorna

tjäna, om de fått ordentlig invigning och dop. Vid svår torka anställde prästerna regnprocessioner, vid vilka bilder av Maria och helgon kringburos och fälten bestänktes med vigvatten. Hemsöktes åkrarna av ollonborrar, kålmaskar, åker-råttor och andra skadedjur, så anställdes rättegångar och uttalades förbannelser mot dem. Då ollonborrarna anställt härjningar i trakten av Bern 1479, utfärdade biskop Benoit ett förvisningsbrev, som upplästes av en präst, som i biskopens namn "i kraft av den högtlovade treenigheten, genom frälsaren Jesu Kristi förtjänst och på grund av den lydnad I ären den heliga kyrkan skyldige, bjuder jag eder, ollonborrar, att vika från alla orter, på vilka växer näring för människor och boskap." Skedde ej detta, skulle, stod det i brevet, ollonborrarna på sjätte dagen kl. 1 inställa sig och stånda till ansvar inför domstol!

*

Ett märkligt arbete från slutet av 1600-talet av en lärd teolog, italienaren *L. M. Sinistrari* (d. 1701), som tillhört franciskanorden och varit professor först i filosofi, sedan i teologi i Pavia och betecknats som hemma i alla vetenskaper, låter oss få en fullt tillförlitlig uppfattning av medeltidens djävulslära sådan den förkunnades av teologerna. Sinistrari framhåller, att "det är medgivet av teologer och filosofer, att av människans parning med djävulen människor ibland födas", och han åberopar uppgifter av åtskilliga lärda, som på grundvalen av flera till större delen klassiska författare meddelat, att av sådana föreningar många män blivit födda, såsom Romulus och Remus, Servius Tullius, Plato, Alexander den store, Cæsar m. fl. i forntiden samt i nyare tiden, enligt en viss Coeleus, "den förbannade kättaren, som bar namnet Martin Luther"!

I enlighet med prästernas predikningar voro människorna allmänt övertygade om att Satan var ivrig att motarbeta Guds

Häxeri. Tillbedjan av bocken-djävulen. Dans med djävulen.
Bortfarande till häxsabbaten.
(Ur N. Remigii Dæmonolatria, Hamburg 1693.)

makt och gärningar och att han var "stark i argan list", i synnerhet hos häxor och envar annan, som ingick förbund med honom. Och sådana funnos som verkligen trodde sig kunna ingå förbund med eller förskriva sig till Satan. De skrevo — vanligtvis med sitt blod — avtal därom, och då de ertappades därmed eller bekände, att de skrivit slikt, så var detta nog som bevis för förbundet, varpå anklagelse och dödsdom följde utan vidare.

Föreställningen om förbund med djävulen var allmän, och man ansåg, att, då häxor underkastades tortyr för bekännelsens frampinande och sedan avlivades, så skedde dem blott rättvisa, så bekommo de blott sin lön! Det utbildades sålunda i kristenheten ett *diaboliskt vansinne*.

Forntidens mytologi kunde väl medföra en mängd vidskepliga bruk, men de kunna ej jämföras med de ohyggliga verkningarna av den kristna vidskepelsen, de grymma kyrkliga straffen, de fasansfulla föreställningarna om djävulen och helvetet, det vidriga häxeriväsendet o. s. v.

Hit hör främst den s. k. *häxsabbaten*. Den härleddes från vissa hedniska orgier vid nattliga sammankomster, som Horatius kallade Colitia, av Colys, en oren gudinna, vars mörka mysterier väckte sedliga människors harm. Enligt den kristna medeltidens mytologi var denna sabbat djävlarernas, djävlinornas, trollkarlarnas och häxornas nattliga fest.

Än grymmare och rysligare än vid kättareförföljelserna visade sig *inkvissionen* och andra domstolar vid förföljelserna för häxeri. Mellan *kätter* och *häxeri*, varmed hela det antagna trolldomsväsendet menades, fanns så till vida ett nära samband, att båda av kyrkan betraktades som *djävulens verk*. Anklagelserna mot Albigensarna och Waldensarna m. fl. kättare gingo ock ut på trolldom och förbund med djävulen.

Redan från början av 13:de årh. voro häxeriprocesser i verksamhet, ehuru de blott sällan förekommo; men från början av 14:de årh. blevo de talrika. I Carcassone dömdes

1320—1350 över 400 personer för trolldom, och av dessa blevo mer än 200 dömda till döden. I Toulouse fälldes samma tid omkring 600 domar för trolldom.

Det specifika i häxeriprocesserna var anklagelsen för *förbund med djävulen* och *könsumgänge med honom*. Såsom i det föregående framställts, ha teologerna mycket sysslat med det djävulska bolet; de skrevo långa avhandlingar om detta slippriga ämne och gjorde sig den största möda att utreda denna galenskap, som emellertid för dem var en verklighet, i synnerhet som de fingo höra vanvettiga eller hysteriska kvinnor avgiva s. k. bekännelse därom. "Bekännelsen", att könsumgänge med djävulen ägt rum, kunde blott ernås genom domarnas nedriga sätt att gå till väga, ty med listiga korsförhör i förening med tortyr lyckades de ofta att få de olyckliga offren att gå i fällan och göra de orimligaste medgivanden.

Augustinus torde mera än någon annan bära skulden för kristenhetens tro på dumheten om djävulens könsumgänge med människor. Han har vid otaliga tillfällen åberopats som säker auktoritet därför på grund av bl. a. följande ställe i hans arbete "Guds rike": "Det är en mycket utbredd mening, som bestyrkts av direkta och indirekta vittnesbörd av absolut trovärdiga personer, att sylvaner och fauner, vanligen kallade *incubes*, ofta oroat kvinnor samt begärt och fått samlag med dem. — Detta är intygat av så talrika och så allvarliga auktoriteter, att det vore förmätet att vilja neka det."

En av de mest upprörande anklagelser för trolldom och förbund med djävulen var den, som drabbade den storsinta, fromma och modiga *Jeanne d'Arc*, *Jungfrun av Orleans*, sedan hon på grund av syner kände sig kallad att rädda Frankrike, som hotats av Englands herravälde. Hon vann kung Karl VII:s förtroende och fick ett befäl i armén, anförde med utomordentlig tapperhet och eldade soldaternas mod, och slutligen lyckades hon få engelsmännen att upphäva belägrin-

gen av Orleans (1429), varpå flera andra segrar vunnos under hennes befäl. Men hon sårades slutligen och föll i de med England förbundna burgundernas händer, varpå dessa sålde henne till engelsmännen, som fängslade henne, och därpå anställdes en rättegång mot henne för kätteri och häxeri. Biskopen i Beauvais, Cauchon, åtog sig att vara åklagare och de

Jeanne d'Arc, jungfrun av Orleans.

teologiska professorerna vid universitetet i Paris yrkade på hennes fällande. Teologerna kunde i sin blinda fanatism ej annat än i hennes segrar se ett verk av djävulen. Den nedrigt utförda rättegången, som följde inkquisitionens former och varade fyra månader, slutade med att Jeanne d'Arc dömdes att *brännas levande*, vilket skedde i Rouen den 30 maj 1430. En illgärning, beroende på kyrkans ställning till häxeriet, vilken aldrig kan ursäktas eller försonas.

Rättegången lät Karl VII 25 år senare underkasta granskning; domen förklarades ogiltig och orättvis och påve Calix-

tus III rehabiliterade Jeanne d'Arcs minne. Hennes familj blev därpå adlad. Nära 500 år senare, eller 1923, blev hon av påvestolen förklarad för helgon med namnet *Sancta Johanna*.

*

Häxtron, som i medeltiden framstod i den katolska kyrkans hägn, vann sin fullkomning i teori och praktik genom ett rysansvärt arbete *Häxhammaren, Malleus maleficarum* (1487) av två dominikaner.

I den bulla, däri Innocentius VIII auktoriserade utgivandet av *Häxhammaren*, skrev han bl. a., att han nyligen erfarit, att "personer av bägge könen, glömska av sin egen salighet och förirrande sig från den katolska tron beblanda sig med djävlar, med *incubi* och *succubi*, samt genom besvärjelser och andra nesliga vidskepelse, utsvävningar och brott skada kvinnornas foster, djurens avföda, fältens skördar" o. s. v., varför han "utnämner sina älskade söner teol. professorerna Institor och Sprenger till överinkvisitorer med oinskränkt makt."

Häxhammaren börjar med en inledning, däri författarna förklara, att de ej framkomma med något nytt och oprövat, utan med sina satsar fullständigt stå på den heliga skrifts och kyrkans mark, och för detta ändamål anföras ställen ur gamla och nya testamentet, ur kyrkofäderna, konsiliernas beslut, ur Tomas' av Aquino m. fl. skrifter. De förklara, att, "då det å ena sidan är obestridligt, att djävulens makt är stor, men å den andra, att han ingenting kan uträtta utan medelst *trollkarlar* och *häxor*, så följer härav nödvändigt, att *sådana måste finnas*."

I detta arbete förordades de samvetslösaste och grymmaste medel, såsom förfalskning av rannsaktionsprotokollen och andra lömska sätt att snärja och fälla de för förbund med djävulen misstänkta, deras pinande med tortyr o. s. v. Häri

framställdes ock frågan, varför kvinnokönet i så oerhört mycket högre grad än mankötet var hemfallet åt trolldom, att på 10,000 häxor knappast kommer en enda man. Skälen voro, säga författarna, att kvinnan har en bräcklig tro, varför hon, då djävulen söker angripa människans tro, närmast blir föremål för hans angrepp; hon är ock känsligare och mottagligare för alla slags ingivelser, och genom sin prat-samhet måste hon meddela andra vad hon i dåligt avseende tror sig veta.

I häxprocesserna dömdes alltid på de lösaste grunder; på lösa rykten och misstankar, någon fälld hotelse av den anklagade, att ont skulle vederfaras den och den, och här betydde käringsprat mer än något annat. En inträffad olycka tillskrevs ofta en häxas åtgörande genom trolldom.

Många av dem, som ansågos som trollkvinno, voro kvacksalverskor eller kloka gummor, som vid sina kurer använde hemliga medel, stundom inköpta av läkare, och s. k. "läsningar" av egendomliga ord eller något trollformulär, en obegräplig ordrams, som i många fall gått i arv under flera släktled. Ofta blevo dylika medel en anklagad klok gummas olycka, då de i processen mot henne genom långvariga och suggererande förhör och till sist domen framställdes som idel djävulskap. Genom hennes av tortyren uppjagade fantasi kom hon ofta på den tanken, att det dock fanns någon sanning i beskyllningarna mot henne, och slutligen kunde bödlarna genom sina raffinerade anordningar frampressa den bekännelse man önskade. Hon kunde då, mot bättre vetande, i ett sinnesförvirrat tillstånd, komma att anse sig som trollkvinna i djävulens våld. Det fanns emellertid ock kvinnor, som utan tortyr, genom självsuggestion trodde sig vara trollkvinno, stående i förbund med djävulen och öppet tillstodo detta, satte sin ära i sin djävulska verksamhet och gingo till bålet som till en segerfest, smickrade av folkets uppmärksamhet åt undergörerskan och martyren.

Århundrade på århundrade hölls kristenheten i ängslan och förskräckelse för dessa eviga anklagelser för kätteri eller häxeri och begingo kyrkans män de rysligaste illgärningar i religionens namn.

Under lång tid vågade ingen höja sin röst för att protestera mot häxeridomstolarna och häxornas mördande, då detta var förenat med risk att själv anses som kättare och dömas till döden.

Förgäves uppträdde redan från början av 1500-talet flera filosofer, läkare och jurister mot hela häxeriväsendet. Kyrkoläran behärskade sinnena och häxeriprocesserna fortsatte sitt dystra verk. *Reformatörerna* voro ej bättre än påvedömetts andliga; de hyllade djävulsläran, grundvalen för häxeriväsendet, och trodde på trolldom och häxeri.

Luther förklarade, att "vad beträffar otuktsdjävularna, som ha att göra med trollkvinnorna, *incubos* och *succubos*, är jag ej däremot, utan tror, att sådant kan ske". Han sade vidare, att han "ej hade något medlidande med häxorna och skulle bränna dem allesamman". Hans mening var ock, att "*besatta*" genom någon förseelse råkat i djävulens våld och därför skulle kunna befrias däriifrån genom *bön* och *besvärjelse*. "Man måste, sade han, erkänna, att folk bli besatta av djävulen, och jag har erfarit, att andar gå omkring, skrämna folk och hindra deras sömn, så att de bli sjuka". Luther företog ock själv *exorcism* för att utdriva djävulen.

Häxeriväsendet blev mot slutet av 16:de årh. *epidemiskt*, och *tortyren* blev omänskligare än någonsin förut. Tyskland, reformationens huvudland, blev ock häxeriprocessernas huvudland. Man såg här borgmästare och jurister tävla med kyrkans män i iver att utrota häxeriet och att visa grymhet mot de anklagade utan hänsyn till samhällsställning.

Så t. ex. gjordes i Nördlingen 1590 processen kort med 11 kvinnor, varav flera voro änkor efter rådsherrar och vilka efter tortyr blevo levande brända, och på fyra år brändes 35

kvinnor och underkastades en mängd andra den strängaste tortyr, men frigåvos sedan.

En av dessa var hustru till skattmästaren Lemp, och hennes rörande brevväxling med man och barn utvisar hela vidden av den vanärande behandling, som stadens andliga och världsliga styresmän läto henne vederfaras. Hon bedyrade sin oskuld, men blev dock bränd.

Kättare brännas å bål av den spanska inkquisitionen (Autodafé).
Efter ett gammalt kopparstick.

Med synnerlig skärpa bedrevos häxförföljelserna i Schweiz, i synnerhet i det av den stränge reformatorn *Kalvin* behärskade Genève. *Soldan* skildrar i "Historia om Häxprocesserna", hurusom häktningarna och processeina på förfärande sätt hopades i synnerhet 1545. Fängelsemästaren förklarade för rådet den 6 mars, att alla stadens fängelser voro överfyllda. Förfarandet mot de häktade var dessutom förfärligt. Man knep dem med glödgade tänger, man inmu-

rade dem och lät dem försmäkta, om de ej avlade bekännelse, och uttänkte dessutom alla möjliga andra tortyrmedel. — — Många av de olyckliga dogo under eller kort efter tortyren.

*

Sent, allt för sent, blev det möjligt för sunda förnuftet, den stigande vetenskapliga upplysningen och humaniteten att göra slut på detta teologiska elände, fast klarsynta män tidigt höjde sin röst mot häxeriväsendet.

Den italienske filosofen *P. Pomponazzi* skrev sålunda i början av 1500-talet ett arbete emot tron på häxeri och demoner, men det undertrycktes genom att av påven sättas i *index*, eller förteckningen på förbjudna böcker. *U. Molitore*, professor i juridik i Pavia, framhöll ungefär samtidigt, att häxresorna och häxsabbaten voro blott dikter. Generaladvokaten i Metz *C. H. Agrippa von Nettelshheim*, en av sin tids mest upplysta män, skrev mot häxvansinnet sitt arbete "*De occulta philosophia*" (Paris 1531), som emellertid ådrog honom misstanke för förbund med djävulen, en misstanke, som ytterligare stärktes av hans modiga försvar för en bondhustru, vilken en inkvisitor ville låta bränna som häxa.

Agrippas lärjunge, den holländske läkaren *J. Weyer* utgav 1563 ett arbete "Om djävulsbedrägerierna", vilket väckte stort uppseende, och häri försvarade han häxornas oskuld och angrep han domarna för deras grymhet. Han återförde trolldomsväsendet och de sjukliga företeelserna hos de "besatta" dels till deras naturliga orsaker, dels till bedrägeri eller illusioner. Även han anklagades för trolldom och måste fly för att rädda sig.

Mot häxeriväsendet uppträdde ock på denna tid två katolska präster, fransmannen *P. Charron*, hovpredikant hos drottning Margareta av Frankrike, och holländaren *C. Loseus*, kanoniker i Gouda i Holland. Den senare ville offentliggöra en bok mot häxförföljelserna, men boken kon-

fiskerades och Loseus blev inspärrad samt tvingad till återtagande.

Biskop *P. Binsfeld* i Trier, vilken med skärpa uppträdde mot Loseus, framträdde i skrift som försvarare av häxförföljelserna och blev en auktoritet på detta område. Än mer blev överdomaren i Lotringen *N. Remigius* en auktoritet genom sitt vidlyftiga arbete "*Dæmonolatria*" (1595); denne berömde sig av att på 16 år ha dömt 800 personer till döden för häxeri. Juristen *M. Delrio* (f. av spanska föräldrar i Antwerpen) utgav 1599 ett arbete "*Inquisitiones magicæ*", som allmänt följdes vid häxprocesserna och åtnjöt det största rykte bland obskurantismens målsmän.

Märkligt nog var det tre jesuiter, som kraftigast uppträdde mot häxeriväsendet och tortyren i Tyskland 17:de årh.: *A. Tanner*, *P. Leymann* och *F. v. Spee*. *Tanner* (d. 1632), teologie professor i Innsbruck, berörde i sin "*Universa Theologia*" häxprocesserna och förklarade därvid, att de med tortyr frampressade medgivandena voro värdelösa och domarna ogiltiga och förkastade alla angivelser utan bevis samt all godtycklighet hos domarna, varför han blev häftigt angripen av sina motståndare.

Leymann, professor i kanonisk rätt, uppträdde ock i sin "*Theologia moralis*" (1625) mot häxprocesserna och tortyren och *Spee* skrev däremot anonymt ett berömt arbete "*Cautio criminalis*" (1631), som fick stor utbredning och översattes på flera språk.

En ny auktoritet för häxeriväsendet framstod kort efter *Spee*, nämligen den ansedde juristen *B. Carpzoo* i Leipzig, vilken kunde berömma sig av att ha undertecknat 20,000 dödsdomar i häxprocesser och var en avgjord anhängare av tortyren. Han utgav ett stort arbete om straffrätten, "*Practica nova rerum criminalium*", 1635, däri han framställer de otroligaste meningar, vittnande om fullständig förvirring av förståndet. Domaren hade, säger han, att använda sträng

tortyr på häxor, då deras brott är av svåraste slag och i synnerhet "emedan häxorna visste att genom alla möjliga djävulsmedel skydda sig mot tortyrens kval".

Den mest betydande motståndaren till häxeriväsendet i 17:e årh. var en holländsk reformert teolog *B. Bekker*, som 1691 utgav ett arbete "Den förtrollade världen", som strax översattes till de flesta europeiska språk och gjorde det djupaste intryck. Första följden blev, att Bekker avsattes från sitt prästämbete i Amsterdam. I detta arbete förnekade han avgjort, såsom hittills ingen före honom, djävulens makt och annan vidskepelse.

Än verksammare och betydelsefullare för häxeriväsendets bekämpande i början av 18:de årh. blev den berömde *C. T. Thomasius* (d. 1728), professor i juridik i Halle, vilken först hyllat den vanliga meningen därom, "då han ej närmare tänkt på saken", men fann hela orimligheten däri, när han som jurist fick ett häxerimål om hand. Han blev nu en den ivrigaste motståndare till hela trolldomsväsendet, varemot han från 1701 uppträdde med en kraftfull polemik i flera skrifter.

Thomasius' motståndare i polemiken vunno allt mindre gehör, och en ny tidsanda gjorde sig snart gällande, så att häxprocesserna mer och mer minskades och hemföllö åt löjet samt mångenstädes förbjödos.

De sista häxprocesserna i Preussen ägde rum 1721 och 1728, och slutade med förkastelse av anklagelsen. Ett kungligt beslut förklarade, att häxprocesser ej vidare skulle få förekomma, och även i andra protestantiska länder i Tyskland gjordes samtidigt slut därpå.

Flera häxprocesser förekommo i Bajern i 18:de årh. och de sista, som slutade med dödsstraff, nämligen halshuggning, inträffade 1749, 1754, 1756 och 1775 och gällde en gammal nunna, två flickor 13 och 14 år och en fattig tjänsteflicka. De sista häxprocesserna, som slutat med bränning, drabbade två kvinnor i Posen 1793.

Häxprocesserna i Danmark och Sverige.

I.

Liksom i Tyskland följde i *Danmark* häxförföljelser och häxprocesser i reformationens spår. De tidigast omtalade offren synes ha varit två trollkvinnor, som brändes i Stege på Falster 1539. De häxprocesser, som därefter omnämns i rättsprotokollen, ägde rum i Malmö 1542 eller 1543, och sedermera under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet flammade här häxbålen år efter år, sällan med lång tids mellanrum. Överheten, såväl den världsliga som den andliga, ledde nitiskt den räddande världsmakten mot trollpackornas onda gärningar. Superintendenten P. Palladius skrev 1593 "En visitationsbok" däri han giver förmaningar till undflyende av djävulen och förklarar, att djävulen allenast genom eld och bål kan besegras, och kallar mänskligheten till strid mot trollpackor och signerskor. Han meddelade, att man på Jylland och i de övriga landskapen, Als och andra öar överlämnat 52 trollkvinnor åt bålet.

I ett intressant arbete av stadsarkivarien i Malmö *A. U. Isberg*: "Häxboken" (1916) skildras enligt tidens protokoller i alla detaljer flera synnerligen upprörande häxprocesser, som slutade med bålet. Vi få veta, att under kriget mellan Danmark och Nederländerna 1543 den danska flottan för vindstilla måste förankra utanför Helsingör och att man uttalade misstanken, att "djavulen medelst sina konstgrepp inverkat på flottans rörelser, i det hans förbundna Gyde Spandemagers från Malmö och åtskilliga andra trollkvinnor vid stranden utanför Helsingör vid flottans avfärd utförde

en mängd trollkonster och såmedelst förgjorde de kungliga skeppen, så att de icke kunde få vind och aldrig få lycka och framgång". Sedan hindrades flottans rörelser av stormar och kunde intet uträtta. Kung Kristian III, som jämte

"Häxan" Barbara brännes å Käjsiberget vid Malmö 1578.

hans drottning Dorothea trodde fullt och fast på djävulens förstörelseverksamhet, tillskrev olyckan med skeppen trolldom, och riksrådet Bilde blev regeringens verktyg i processen av denna anledning mot Gyde och hennes medhjälpare. En särskild rannsaktionsdomstol, bestående av ansedda män, fyllde sitt värv med nitisk dumhet, och efter talrika förhör

blev den gamla, hysteriska, besynnerliga och orkeslösa kvinnan, som grymt pinats av bödelsdrängarnas tortyr, efter att först ha nekat till någon förbrytelse i otillräkneligt tillstånd avtvingad bekännelse, att hon och de andra kvinnorna varit med om att förgöra skeppen och haft hjälp av en liten djävulsk tjänsteande, varpå hon dömdes till bålet.

Ett par andra häxdomar, lika upprörande, meddelas i alla detaljer av Isberg. En kvinna Jehanne, som av sin dåliga mor lärt tjuvknep och signerikonster, men ångrat sig, blivit lyckligt gift och många år förde en from vandel, blev efter mannens död dyster och olycklig, varför hon började dricka och slog sig på signerier. Hon hade nu blivit bekant för underkurer och siareverksamhet och ansågs av det vidskepliga folket som en med djävulen i gemenskap stående trollkvinna. Förledd av en annan trollkvinna av värsta slag, stående i förbund med tjuvband, Barbara, kastade hon en dag ett av denna erhållet trollpulver i tusen djävlers namn framför Matts Smeds hus för att förgöra honom, såsom hon tillstod, då hon anklagats för trolldom, sedan mannen insjuknat. På tinget blev hon av en 15-mannanämnd av aktade borgare, efter en fullkomligt meningslös undersökning dömd till bålet. Hon blev djupt religiös i fängelset, tröstades av en from präst, som talade om "den barmhärtige guden, som ej dömer orätt", om frälsaren etc. och sade henne: "gå till döden med mod och hopp, du skall sedan få skåda Herren." Ja, detta kunde han säga, men han kunde ej uppträda mot häxtron och protesterade ej mot domen. Jehanne gick i klart medvetande till det flammande bålet religiöst resignerad.

Under tiden blev modern bränd som trollkvinna och samtidigt med henne brändes Barbara, förhärdad, rå och degenererad, sedan tinget med dess 15-mannanämnd funnit henne saker till förgörelse å Matts Smed.

II.

Trolldoms- eller häxeriväsendet blev i 17:de årh. i *Sverige* liksom överallt en yttring av den rådande okunnigheten och vidskepelsen. Tron på trolldom och onda andars uppenbarelser och handgripliga inverkan på människor var allmän, icke minst inom prästerskapet. Enstaka präster, såsom *N. Rudbeck*, pastor primarius i Stockholm, sökte visserligen visa det förvända i att göra dessa inbillningsfoster till föremål för domstolsrannsakingar i stället för att bota dem på övertygelsens väg; men det hjälpte ej. Det onda började 1668 i Dalarna ¹⁾, där ett stort antal kvinnor, barn och gubbar anklagades och erkände, att de varit hos Satan i Blåkulla, ridit dit på sopkvastar och ugnsrakor upp genom skorstenen och ut i luften samt under vägen skrapat malm av kyrkklockorna och silver av mässhakarna, att de av Satan blivit tvungna att avsvärja Kristus och sönderriva bibeln, bolat med honom o. s. v. Efter vidlyftiga tingsförhör dömde hovrätten sedan "brottslingarna" efter fördelning i skilda klasser till halshuggning och bränning eller hudstrykning med ris. De, som dömdes till livets förlust för förbund med djävulen, torde kunna räknas i hundratal; i Älvdalen och Mora avlivades 1669 30 personer.

Förhören inleddes och avslutades alltid med bön, och den kungliga kommissionen, som ledde rannsakingen, bestod enligt särskild uppgift av "högt skattade och duglige män". Pastor *Skrage* i Mora skrev till landshövdingen om förhören och avrättningarna 1669, att kommissionen "genom Guds Nådhs underverkan *mycket godt uträttat*. — Herre Gudh nepse Satan och giöre här uppå en nådigh och faderlig utgång". *I. P. Moræus* beskrev rörande samma trolldomsmål

¹⁾ Se "Blåkulla-Färderna, eller Handlingar om Trolldomsväsendet i Dalarna åren 1668—1673" (Stockh. 1845) utg. av *C. G. Krönigssvärd*.

i Mora, hurusom "bålena stodo giint emot Kyrckjan å andra sijdan Elfven, så att hehla menigheten det noga see kunde. Barnen, 148, som voro förförda, stupades med rijs, somlige medh 30, 20, 16, 12, 10, 8 och 6 slag som dhe voro åldrige och stora till. — — Gudh afvände nådeligen Satans Rege- mente och straffe Landsorten medh sitt eget Faderliga och ej Sathans tyranniske Rijs!"

Rörelsen spriddes snart till Ångermanland, där ej mindre än 75 personer 1675 dömdes till döden för häxeri, och vidare till Bohuslän, Uppland och Stockholm o. s. v.

Svea hovrätt befalldes i ett kungl. brev av Karl XI att verkställa rannsaking 1676, och två kommissioner — med 6 prästerliga och 6 världsliga ledamöter — tillsattes, en för Stockholm och en för Uppland.

Pastor *Carolinus* anförde som medlem i kommissorialrät- ten, då han tilldömde en av "häxorna" att brännas levande: "Man böör mehr see på *Guds Namps Ähra* än hennes olijde- liga Pijna under ett så svårt och owant straff, helst hon för- fört många själar eller åtminstone hafit intention att för- föra dhem till *helfwetis pijno*, af hwilcken hon nu sielf borde vinna en försmak androm till sky och sigh till påminnelse, att hon af *Fahnen wore bedragen*."

Den berömde läkaren och vetenskapsmannen *Urban Hjärne* lyckades omsider såsom medlem av k. kommissorial- rätten i Stockholm 1676 att genom sina undersökningar bringa klarhet i eländet. Han uppsökte de utpekade "häxorna" och tog närmare reda på pratet om deras bortför- rande till Blåkulla etc., och fann att dessa hade s. k. "anfäktelser", han lät dem inandas ammoniak, varigenom de åter- kallades till fullt medvetande. Hjärne blev snart övertygad om, att allt berodde på sinnesvillor, och han yrkade, att an- klagare och vittnen ej längre fingo vara tillsamman, och ut- slaget blev då helt annorlunda än förut. Man fann å ena sidan drömmar och fantasier av en sjuklig inbillning och å

den andra diktade skvaller och angivelser, föranledda av lättsinne, avund, hat eller hämndbegär, och somliga blevo för falsk angivelse dömda till svåra straff, till och med livsstraff.

Trots Hjärnes bevis för bedrägeriernas och de sjukliga föreställningarnas roll, voro dock teologerna av annan mening. Ärkebiskop *Svebelius* trodde på Blåkullafärderna och gillade dödsdomarna, teologie professor *M. Brunnerus*, som kallades "en man av häpnadsväckande lärdom", och som för sitt nit insattes i trolldomskommissionen i Uppsala, förklarade i ett vidlyftigt betänkande: "Der man frågar, om i detta nu berörde ynklige wäsendet är ett särdeles *diefwulens speel*, hwarigenom han söker att draga menniskian till sin immediate och särdeles dienst och till truldom och många redan dragit hafwer, så är jagh ense med dem, som der til *Ja säga*."

Ehuru det från denna tid var slut med häxeriväsendet i Sverige, förekommo emellertid senare tre häxeriprocesser här, nämligen 1720, 1742 och 1757—1763. Den sista väckte större uppmärksamhet och betecknar en otrolig kulturskandal ej blott med hänsyn till den vetenskapliga upplysningen på den tiden, utan framförallt genom den roll biskop (senare ärkebiskop) *S. Troilius* spelade däri.

Den sista föranleddes av en yngling i Dalarna, Åhls socken, Erik Jansson, vilken av en person hört omtalas varjehanda konster för att få reda på dem, som genom trolldom skadat boskap och som efter användande av vissa uppgivna medel för församlingens prästerskap angav 13 kvinnor (1757). Vid generalvisitation i Åhls församling anmäldes detta av prästerskapet för stiftets biskop *Troilius*, som anställde förhör med ynglingen och kvinnorna och anmälde saken för landshövding Hausswolff. Denna förordnade om ürtima ting, varpå en upprörande rättegång följde; kvinnorna underkastades tortyr och bekände då att de försvurit sig till hin onde, för

att sedan återtaga denna utpressade bekännelse. Landshövdingen frikände dem. Men den nitiske biskopen var ej nöjd härmed, utan skrev till hovrätten om saken. Nytt förhör å urtima ting anställdes och hovrätten frikände kvinnorna. Men ej nog härmed. Vid riksdagen 1761 återupptogs saken av prästerskapet med stöd av Troilius, som nu blivit ärkebiskop och som ansåg målet vara en "causa Dei", en "Guds sak"! Men mot prästerskapets beslut därom uppsatte riddarhuset ett memorial, som gjorde slut på debatterna. Hovrätten och k. maj:t dömde därpå 1762 och 1763 den notarie, som lett rättegången, till 21 dagars vatten och bröd och 6,000 dalers skadestånd, och den biträdande länsmannen till 14 dagars vatten och bröd för oförstånd och grymhet. Då notarien rymde, gav regeringen kvinnorna hälften av det ådömda skadeståndet.¹⁾

1734 års lag stadgade ännu straff för trolldom och vidskepelse i enlighet med gamla hedniska föreställningar som kyrkoläran ej motarbetade, tvärtom underhöll.

Missgärningsbalkens II kap., 1 § stadgade: "Hwar som brukar trolldom och skadar annan till kropp och egendom och warder med fulla skiäl thertil wunnen, miste lifvet" etc.

Genom en kungl. förordning av 1779 borttogs slutligen allt straff för trolldom, då upplysningen omsider nått så långt, att man på högre ort och bland de bildade ej trodde, att någon trolldom fanns, utan endast varit en vidskeplig föreställning.

*

Här har blott varit plats för en kortare skildring av häxeriet och häxförföljelserna — en stor volym kan fyllas därmed. Nyare forskningar beräkna, att vida över 1 miljon människor anklagades för häxeri och därför dogo under de pinsammaste kval och utan att väcka medlidande.

¹⁾ Se *H. Malmqvist*: "Om häxeriprocessen i Dalarna 1757—63".

Kyrkan förkunnade med alla henne till buds stående medel häxeriförbrytelsens verklighet; hon spände varje nerv att egga förföljelserna och lärde genom alla sina organ, att det vore ett direkt hån mot den allsmåttige guden att skona en häxa.

Häxeriväsendet utmärker en otrolig fördummelse av människoförståndet, och det teologiska vanvettet firade verkliga orgier i de rysansvärda häxeriprocesserna, som under århundraden medförde så talrika människors kvalfulla död. *Diabolismen* behärskade kristenheten fullständigt. Kristendomen blev, såsom Michelet framhållit, en *förtvivlans religion*, en verklig *Satans-kult*.

Häxeritron och häxförföljelserna blevo en *psykisk epidemi*, varav en stor del av de skilda ländernas befolkning — även barnen angreps. Den osunda och starka själsspänning, som var häxtrons underlag, ledde till rubbning av både förståndet och känslan och alstrade ett psykopatiskt tillstånd, som lätt meddelade sig från de angripna till andra genom andlig smitta. Alla levde i en värld av under och trolldom och folk-litteraturen bestod vid sidan av barnsliga helgonlegender av vidskepliga djävulshistorier. Och kyrkan, som skulle skydda mot djävulen, var främst i att lära folket att överallt se onda maktens verksamhet.

Dessa gräsliga mord, detta fasansfulla förståndets mörker, detta förråande av känslan, det var allt följden av kristendomens mångbeprisade "seger", som medförde antikens undergång, avlägsnade vetenskapen och förbjöd den fria tanken, som gjort otaliga vansinniga, medfört otaligas död, som gjort kristendomen till en förbannelse.

Tolvte kapitlet.

Kyrkans verksamhet i medeltiden.

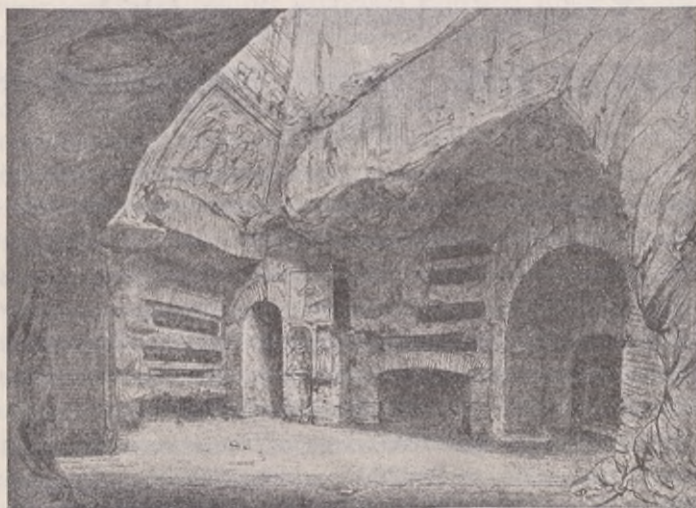
Etiska och sociala uppgifter. Ringaktning för det jordiska.

Det är en gammal mening, att kristendomen kom att skapa en ny högre kultur, en ny högre moral än som förut fanns. Däremot kunna många invändningar göras, och mycket, som timat i kristenheten har utvisat, att kulturen i vissa avseenden blev lägre och moralen ofta tvetydig och ej bättre än de hedniska folkens eller judarnas. Det har alltid funnits goda människor på grund av medfödda egenskaper och vilkas moral varit oberoende av rådande religiösa föreställningar. Och ser man på filosofiska läror, så finner man den moral, som förkunnades av de äldre grekiska tänkarna, Pytagoras, Sokrates och stoikerna i själva verket stå högre än den kristna.

Det är uppenbart, att den kristna läran ej på grund av *intellektuella skäl* eller dess *dogmer* blev gällande i den gamla tiden och erövrade så många sinnen. Dogmerna voro i stället ett *hinder* för kristendomens antagande av alla upplysta, som funno dem barnsliga och vidskepliga. Den kristna läran spriddes därför huvudsakligen bland de *okunniga*, som saknade kritik och för resten voro vana vid mystiska och övernaturliga föreställningar. Som de okunniga utgjorde det stora flertalet, så fick läran hastigt nog allmän spridning.

En viktig anledning till kyrkans tillväxt var de kristnas rena och stränga *moral*.

De kristnas allvarsamma och enkla levnadssätt, som alldeles skilde sig från tidevarvets yppighet och förströelser, deras kyskhet, måttlighet, sparsamhet, nykterhet och redlighet, kunde ej annat än ingiva respekt hos folket. De avskydde såväl världsliga omsorger som nöjen och många sökte att likna änglarna i fullkomlighet.

Rum i Kalixtus-katakomben i Rom.

Av stor betydelse var bildandet av *församlingar*, som förestodos av ansedda ledare, biskoparna, och där enighet och lydnadskänsla rådde. Här utvecklas ock en omfattande *social barmhärtighetsvård*, som var i högsta grad behöflig och som obestriddigen blev en viktig anledning till kristendomens hastiga och vidsträckta utbredning. Pauperismen var stor, icke minst genom slavarnas frigivning, därvid en stor mängd ej kunde försörja sig själva, utan föllo samhället till last såsom tiggare. De som lade sig vid templen, anropade de medlidsamma hedningarna om allmosor. Den kristna kyrkan gav

välgöreheten en större utsträckning; med sina ägodelar födde den stora skaror av fattiga, under det de hedniska prästerskapen, trots templens rikedomar aldrig organiserade några välgörehetsinrättningar.

Alla fattiga kristna blevo hulpna. Vid gudstjänsten lämnades gåvor inför församlingens biskop, och var och en gav så mycket han kunde, och de utdelades med urskilning åt alla behövande: änkor, faderlösa och andra som ledt brist, främlingar och fångar, som straffats för sin religion o. s. v. Om sjuka vårdade sig särskilt de kyrkliga tjänarna, diakonerna och diakonissorna, och de gävo dem ej blott hjälp och sjukvård i hemmen, utan ock understöd. Omsider inrättades sjukhus, barnhus och fattighus.

Biskoparna förfogade tämligen fritt över kyrkans egen- dom och kunde därigenom öva välgörehet i stort, och detta var vad som mer än allt annat skapade kristna bland den stora massan i sådan mängd.

Stora skaror av fattiga underhölls av kyrkan; sålunda beräknas antalet understödstagare i Antiokia vid en viss tid i 4:de årh. till 6—8,000, i Alexandria till ungefär samma antal och i Rom ett mycket stort antal. En kristen författare skrev ock i kortsynt glädje över denna välgörehet: "det var ett vackert skådespel att se de fattiga i ett långt tåg vandra till S:t Piëtro för att här sätta sig i rader och bli bespisade, en motbild till Kristi brödutdelning vid Genesarets sjö".

Kyrkan sades ock vara "den gemensamma tillflyktsorten för alla, *den stora husmodern*".

Jämte barmhärtigheten var ock de kristnas omsorg om de *döde* en den starkaste drivkraft i kristendomens utbredning. De kristnas *katakomber* bära vittne om denna omsorg. Varje kristen kunde vara viss om att, så vitt möjligt, få ett helgat vilorum efter döden.

Kristendomen kom till stor del att utvecklas i katakombernas gravluft; den fick ett dystert katakombartat väsen,

präglat av dödstankar, asketisk världsförsakelse; förakt för livet. Dessa mörka, hemska och unkna katakomber voro med sina lik och skelett ägnade att giva stoff åt dystra teologiska grubblerier och att draga sinnena från livet.

*

Trots all den kritik, som man har alla skäl att underkasta den kristna dogmläran, och trots dennas skadliga följder kan man ingalunda förneka den uppfostrande verkan av kristendomens *etiska* innehåll. Många kristna lärare ha i predikningar och skrifter huvudsakligen förkunnat moral och lämnat ledning för ett sedligt leverne. Jag vill exempelvis anföra ett par av de allra förnämsta, vilka övat ett utomordentligt inflytande i detta avseende: Först nämner jag *Bernhard av Clairvaux* (d. 1153), en av medeltidens mäktigaste personligheter; han var prior i klostret Clairvaux, som han grundade, blev snart kristenhetens orakel på grund av sin fromhet, sin asketism, sin visdom och sin lärdom. Han ville ej, att människorna skulle fly världen för att i kloster söka ro, utan för att där hämta kraft att kämpa mot livets svårigheter och i övrigt utbilda sig i nyttig verksamhet.

Jag nämner vidare *Thomas av Kempis* (d. 1471), underprior i S:t Agnes kloster i Nederländerna, där han levde som ett värdigt föredöme i fromhet och huvudsakligen sysselsatt med undervisning. Han har blivit mest berömd för sitt arbete: "Kristi efterföljelse", som i Europa blivit den mest lästa bok näst bibeln och översatts på alla språk i mer än 1,800 upplagor. Detta arbete, som prisats lika mycket av protestanter som av katoliker, utgör en beundransvärd sammanfattning av den praktiska moralen, fri från all polemik och dogmatisering i egentlig mening.

*

Den frikostighet, som kungar och de rike visade kyrkan och milda stiftelser hela medeltiden igenom, var ej endast ett uttryck av fromhet, utan var bevekelsegrunden i allmänhet vida mer att vinna saligheten i himlen och förlåtelse för sina synder. Man var ej säker på frälsningen genom Kristus, utan måste söka kyrkans bistånd genom de förböner, som för gåvor till densamma anställdes av prästerna.

På så vis strömmade med tiden oerhörda rikedomar till kyrkan, som därigenom fick en maktställning, som böjde hela kristenheten under dess välde.

Kyrkans män, även de förnämsta, blevo snart sluga nog att framställa allmosegivningen som nödvändig för syndaförlåtelse och salighet — på det att kyrkan skulle få tillräckligt stora gåvor. *Krysostomos* sade: "Gud har öppnat en marknad för oss. Här kan man köpa rättfärdighet billigt. — — Låt oss köpa frälsning genom allmosor." *Salvionus* förklarade, att "den, som lämnar sina barn något i stället för att testamentera det till kyrkan, ej kan betraktas som en Kristi lärjunge".

Den kristna välgörenheten saknade ofta nödvändig omtanke och förutseende, vilket berodde på likgiltigheten för det jordiska livet, då de kristna ju skulle främst tänka på livet i en annan värld och gingo och väntade på Kristi återkomst och yttersta domen. Härigenom utbildades ingen håg för företagsamhet.

Förvärvandet av *kunskaper* och *förståndets odling* hindrades av de stränga kyrkofäderna, som föraktade all kunskap, som de ej ansågo nödvändig för saligheten, och betraktade varje glatt samtal som missbruk av talförmågan. Den, som eftertraktade ett rum i himlen, ålades att ej blott motstå smakens och luktens lockelser, utan ock att tillsluta öronen för musikens välljud och att med liknöjdhet betrakta de mest

fulländade alster av mänsklig konst. Ett ödmjukt och förkrossat utseende anstode dem bäst.

Okunnighet och *ringhet*, prästernas löfte, att himmelriket lovades de andligen fattige och att de, som nedtrycktes av olyckor och fattigdom, skulle få ersättning i ett kommande liv, voro i högst väsentlig mån orsaker till kristendomens spridning.

Jesus, som lidelsefullt och med smädelser och hån uttalade sig mot det judiska samhällets erkända ledare — de skriftlärde och fariseerna, — och förklarade att det var "svårt för de rike att komma till himlen", gjorde *fattigdomen* rent av till en dygd eller fördel, sägande: "Saliga I fattige, ty edert är gudsriket". Han uppmanade de rike att sälja allt vad de ägde och giva det åt de fattiga.

Kristendomen blev ock därigenom främst en religion för de lägre samhällsklasserna, och den har ock återopats som stöd för socialistiska läror i alla tider. Sålunda höllo sig många av Donatisternas sekt i Afrika — från Konstantin I:s tid — till Jesu ord, då de ville införa kommunismen och som tiggare drogo omkring i stora hopar i landet — därav benämningen *circumcellioner* — förebärande att de ville likna Jesus i ett försakande liv. Denna rörelse urartade till en mängd ytterligheter, då skarorna utgjordes av råa och druckna sällar. Med våld, under det de skralade "till Guds ära", befriade de slavarna och gåvo dem deras herrars egendom, frigåvo gäldenärer och slogo ihjäl deras fordringsägare och tvingade godsägarna till slavarbete, därvid de pådrevo dem med piskslag. De reste sig ock mot den världsliga myndigheten samt angrepo de kejserliga trupperna, som skulle upprätthålla ordningen, varigenom långvariga strider ägde rum.

*

Kristendomens lära om *ett tillkommande livs belöningar och straff* var av avgörande betydelse för otaliga. Löftet om

evig lycksalighet med villkor att antaga evangeliets tro och uppfylla dess föreskrifter, emottogs i alla Roms provinser av otaliga personer av alla bekännelser och alla stånd. Man var genom prästernas predikningar allmänt övertygad om att världens slut och det himmelska riket vore för handen. Jesus och apostlarna hade förkunnat denna underbara händelse och förutsagt dess snara inträffande. Onekligen alstrade denna föreställning ett starkt intryck på de kristnas tro och uppförande, vilka med ångest förbidade det ögonblick då alla dödliga skulle bäva för den gudomlige domarens ankomst.

Månggudadyrkare blevo uppskrämda av hotet med eviga plågor och deras präster och filosofer kunde ej skänka dem beskydd; deras fruktan befrämjade deras tro på den nya läran.

Kyrkan härskade med hopp och fruktan.

De första kristna livades av ett *förakt för sitt jordiska tillstånd* och av en förtröstan om odödligheten till en grad, som man numera ej kan tänka sig.

Redan Jesus betonade, att människorna skulle vara likgiltiga för allt jordiskt, allt närvarande gott, uppgiva all världslig omsorg för gudsrikets skull, ej bekymra sig om morgondagen, utan lita på Guds försyn eller att Gud har omsorg om människornas dagliga livsbehov. Till denna tro verkade synnerligen den allmänna tron — enligt vissa bibliska löften (Daniels bok och Uppb.) — att *världens slut* och det *himmelska riket* vore för handen, varpå Kristi återkomst i skyn skulle äga rum och *Kristi tusenåriga rike* skulle börja och alla goda kristna få leva med honom. Denna mening, *milenarismen*, var, såsom förut nämnts, allmän under flera århundraden, och den kom att i betydlig mån bidra till den kristna religionens framgång, eller s. k. *seger*.

Försäkran om ett dylikt tusenårigt rike upprepade alla kyrkofäderna från och med Justinus martyren och Irenæus,

vilka umgingos med apostlarnas omedelbara lärjungar, till och med Lactantius i 4:de årh. Men sedan kyrkan vunnit statens skydd, begagnade man för henne ej längre detta stöd och behandlades Kristi kommande rike till en början som en allegori och förkastades slutligen för en längre tid. Men fram i 10:de årh. framstod åter millenarismen genom människornas fruktan för *världens undergång år 1000*, på grund av de djupa olyckor av alla slag: missväxt, hungersnöd, farsoter, krig m. m., som då inträffade, så att man kom att tänka på Jesu profetia om förödelsens styggelse före Mäniskones sons ankomst i skyarna och yttersta domen. Mäniskorna grepos av fullständig modlöshet, de skockades i kyrkorna, fordrade ständiga offentliga böner i kyrkorna, kyrkliga processioner, anropande av helgon och relikier o. s. v. för att väcka Guds medlidande och räddas från helvetet.

Under anförandet av biskopar företogs två gånger vallfärder till Palestina av många tusenden, för att dö, där Jesus blivit korsfäst eller i Josafats dal, där han troddes skola döma levande och döda.

Skaror av folk begärde att bli upptagna som munkar och nunnor i klostren för att nå räddning. Varför arbeta och söka förbättra tillvaron, då världens undergång var nära?

Många insatte, på grund av den väntade katastrofen, kyrkan som arvtagare till all deras egendom, då de därigenom hoppades vinna oförgängliga skatter i himlen i utbyte mot de rikedomar, som de ändå skulle förlora. Det med så mycken oro väntade år 1000 kom och gick, och man förvånades att se världen fortfarande äga bestånd, och man började fatta mod igen och taga fatt på livet.

Kyrkorna och klostren hade emellertid genom de ofantliga donationerna under skräckperioden blivit de rikaste jordägarna i Europa och dymedelst kunde de ock öva ett oerhört inflytande på alla tilldragelser.

Tron på under. Helgondyrkan.

Ett synnerligen verksamt medel till hedningarnas omvändelse till kristendomen var *undret* och *martyrernas dyrkan*. De kristnas vördnad för trons martyrer övergick snart till religiös dyrkan, som antog ofantliga proportioner. Kristi och Paulus' gravar besöktes andäktigt av kejsare, konsulter och generaler och apostlarnas heliga ben dyrkades i kyrkor av biskopar. Till Konstantinopel fördes flera apostlars kroppar, som i nära 300 år vilat i sina oansenliga gravar (om nu dessa voro de verkliga?), till Apostlarnas kyrka, som Konstantin uppfört, och 50 år senare hedrades huvudstaden med ägandet av profeten Samuels aska (!) förvarad i en gyllene urna och mottagen i stor ceremoni av kejsar Arkadius, prästerskapet och senaten. Snart stadgades överallt helgonens och martyrernas dyrkan, och på Ambrosius' och Hieronymus' tid fordrades för en kyrkas helighet, att hon ägde några heliga relikier, som styrkte de troendes andakt. Prästerskapet gjorde därför allt för att anskaffa relikier av helgon, och utan aktning för sanningen uppfunno de namn åt okända benrangel samt prisade diktade gärningar. Till de ursprungliga martyrernas antal lades tusental av diktade troshjältar, som aldrig funnits till, ibland t. o. m. missdådare. Det blev en allmän vidskeplighet, som närdes av bedrägeri och lättrogenhet och som betecknar en fruktansvärd urartning inom kyrkan.

Den grekiske läkaren och skriftställaren Eunapios hånade (i början av 400-talet) de kristna för att de i stället för gudomligheter, som kunde begripas, dyrkade "saltade eller inlagda huvuden, som burits av illgärningsmän, vilka lidit en skymflig död".

Vidskepelsens framsteg blevo desto större, som folket bearbetades med *syner* och *underverk*, som bekräftade relikier-

nas äkthet, och fräcka bedrägerier voro allt emellanåt med i spelet. Under Teodosius II:s regering berättade sålunda en präst Lucianus i Jerusalem, att han i en dröm sett Gamaliel, som uppenbarat för honom, att hans egen kropp och den förste martyren Stefanus' kropp blivit begravda på ett angränsande fält samt att tiden vore inne att befria dem från deras fängelse samt att åsynen skulle bli välgörande för den betryckta världen. Biskopen i Jerusalem underrättades om synen och han uppgrävde den angivna marken i närvaro av en stor folkmängd. Då Stefanus' grav öppnades, skakades jorden och spreds en paradisisk ånga, som botade 73 närvarande personers sjukdomar! Martyrens kvarlevor flyttades till en kyrka å berget Zion. Den minsta del därav erkändes i hela romerska världen såsom ägande en gudomlig och underbar kraft. Den allvarsamme *Augustinus*, biskop i Hippo, har omtalat talrika under, som Stefanus' relikier åstadkommo i Afrika och blivit fullkomligt konstaterade! Han uppräknade i ett teologiskt arbete ett 70-tal underverk (varibland tre uppståndelser från de döda!), som förekommit i hans stift, och dessa vore bevis på kristendomens sanning. Den lärde teologen trodde på "undren" såsom gudomliga verk och förstod ej att inbillningen också är en makt, i synnerhet vid exalterad förväntan på hjälp, och att hela historien om upptäckten av Stefanus' kropp var ett fräckt bedrägeri.

Ett liknande bedrägeri tillät sig biskop *Ambrosius* i Milano, då han ville påverka sina åhörare under en konflikt med den arianska kejsarinnan Justina, som yrkade få en kyrka upplåten åt arianerna utanför murarna. Trots hennes sons Valentinianus II:s begäran därom, vägrade Ambrosius, då han ej ville lämna någon plats för det avskydda kätteriet, varför han av kejsaren befalldes inför konsistorium. Ambrosius kom och bakom honom den upphetsade kristna pöbeln; han förde förhandlingarna offentligt inför menig-

heten för att hålla dess trosiver på kokpunkten, och hans anhängare bevakade hans person mot en soldattrupp. Han lät menigheten vara församlad i kyrkorna dag och natt under oavbrutet psalmsjungande, och han omtalade, att han i en dröm anvisats att öppna marken på ett ställe, där två martyrer, Gervasius och Prostasius, 300 år förut blivit begravda. Under kyrkans stengolv funnos nu två människoskelett med avhuggna huvud och en ymnig blodsamling. Dessa heliga relikier framställdes med högtidlig ståt till folkets vörnadsfulla beskådande, och den lyckliga upptäckten höjde beundran för den fromme prelaten, som låtit förflytta ett par avlivade missdådares ben. Flera underverk gjorde de, och detta styrkte hans helighet. Underverkens sanning intygade Ambrosius själv, hans sekreterare och hans proselyt Augustinus, som då var lärare i Milano.

Att vissa av kyrkans fromma tjänare *uppväckt döda*, omtalades länge som trovärdiga underverk, som bevisade den rätta tron. Även Apollonius av Tyona och Simon Magus berättades ha uppväckt döda. Det blev omsider alltför många underverk av detta slag inom kristna kyrkan; Augustinus uttalade sina bekymmer däröver att prästerskapet på hans tid för flitigt visade sin förmåga att uppväcka döda, och han uppmanade det att därmed upphöra, emedan sådana underverks ändamål att vittna för den rätta läran mot kätteri och hedendom redan vore vunnet. För underverkets tillkomst var det nog att giva en duktig dos av ett *sömnmedel* åt den, som skulle föreställas död; vid lämplig tid efteråt sade undergöraren: vak upp, och ett glödgat järn gjorde resten, om så behövdes.

*

Otaliga ha haft den enfaldiga tron, att *helgonen*, som åkallades och bönföllos om hjälp, också hade förmåga därtill. Denna populära mytologi återupprättade, vid sidan av kyr-

kans gudomligheter, ett nytt mångguder i stället för det gamla. Kyrkorna fylldes av folk, mest främlingar och pilgrimer, som kysste murarna och upphöjde böner till det helgons ben eller aska, som bevarades i relikskrin och murarna blevo behängda med sinnebilder — armar, fötter m. m. av guld eller silver — som utvisade den nåd helgonet beviljat.

Prästerskapet hade övertygat sig, att de okunniga massorna villigare skulle avstå från hedendomens vidskepelse, om de i kristendomens sköte funne någon likhet och ersättning. Det läraktiga och hängivna lynne, som utmärkte sinna i de första århundradena och deras vana vid mystik gjorde dem beredda på de mest ovanliga händelser. De voro omgivna av onda andar, men stärktes och uppehölls av himmelska syner och under och icke minst genom *helgondyrkan*, som småningom infördes. På så vis har kyrkan vunnit miljoner anhängare — säkerligen för många kristna ett bevis på kristendomens seger.

Kristendomens *helgondyrkan* har sin förebild i antikens förgudning eller *apoteos* av store män, de tidigare heroerna, som synnerligen ingripit i staternas liv, och senare av kejsarna. En början till helgondyrkan var upptagandet av Jesus som en gudom, och honom följde gudmodern Maria, och av dessa framställdes med tiden bilder, som fantasin skapade och som kommo att tillbedjas i fantastisk åkallan. Småningom gjorde kyrkan en mängd helgon av personer, som verkat för kristendomens spridning eller blivit martyrer därför. För att förklaras som helgon, eller kanoniseras, fordrades en vidlyftig undersökning av påven och konsistorium rörande den hädangångnes gärningar i livet och de underverk han (eller hon) gjort efter döden. Det var huvudsakligen *undren*, som medförde denna helgonförklaring, och dessa såg man utföras ej blott av deras kvarlevor, utan ock av relik, klädespersedlar och annat som de använt. Denna helgondyrkan blev en grundsten i katolska kyrkan och har fortsatt till

den dag som är, en vidskepelse, som hållit massorna i den djupaste okunnighet och hållit dem i blind lydnad under prästerskapet.

Otaliga *underkurer* ha genom inbillningen utförts på patienter genom helgonreliker och bilder av helgon, Jesus och Maria. Bland massor av detta slag vill jag som exempel nämna *Il santissimo Bambino* i Rom, ett litet Kristusbarn, en med sidenklädning, guld och ädla stenar rikligen utstyrd trädocka över ett altare i kyrkan S. Maria di Ara Coeli vid Kapitolium. Den skulpterades i 15:de årh. av en fransiskanmunk av ett olivträd i Getsemane och fördes av honom till Rom. Sedan dess ha hundratusentals katoliker besökt dockan och anropat om dess hjälp, och de hulpna ha skänkt dels pengar, dels smycken, som alldeles överhöljt bilden. Det har mest varit nervösa kvinnor, som anlitat bilden, och sitt största rykte har den haft bland barnsängskvinnor, till vilka den föres av ett par munkar. Jag har själv talat med flera fruar i Rom, som meddelat mig, att de anlitat den vid förestående förlossningar, då den ligger hos dem i sängen ett par timmar. Verkan lär vara förunderlig, och jag

Il santissimo bambino. Det undergörande Jesusbarnet i kyrkan S. Maria di Ara coeli i Rom.

tvivlar ej på, att dess närvaro försätter en del kvinnor i ett exalterat tillstånd, som höjer nervspänstigheten, som i sin mån underlättar förlossningen. Genom hypnotisk behandling kan samma "under" utföras vid fördröjd förlossning.

Utrotandet av hedendomen.

Den ortodoxa kristendomen gjordes omsider till *statsreligion* av Teodosius den store. Ända till 380 hade han ej tillhört kyrkan, men sedan han då fått en svår sjukdom, lät han sig döpas av biskop Ascholios. På dennes råd utfärdade han samma år följande edikt: "*Vi vilja*, att alla de folk, som styras av vår nåd, skola leva efter den religion, som den gudomliga aposteln Petrus skall ha förkunnat för romarne —, troende, i överensstämmelse med den apostoliska undervisningen och evangeliska läran, att Faderns, Sonens och den Heliga andes gudomspersoner äro med samma värdighet förenade i helig treenighet. De, som följa denna lag, skola kallas *katolska kristna*. *Då vi anse de övriga*, vilka bära en *kättersk läras skam* och vilkas församlingar ej äga kalla sig kyrkor, såsom *vanvettiga*, så äro dessa hemfallna först till den *gudomliga hämnden* och sedan till det *straff*, som *vår vrede*, ledd av himlens vilja, kan anse rättvist.¹⁾

Betryggande för kristendomens "seger" blev det våldsamma *utrotandet av hedendomen* genom *Teodosius* från 380 till

¹⁾ Teodosius var framstående som fältherre och regent, men han utövade ofta sitt herravälde med tyrannisk stränghet och bestraffade ibland med grymhet varje opposition. En outplånlig fläck vidlåder i fråga härom hans minne. Då folket i Tessalonike (Saloniki) rest sig (390) mot en militärbefälhavare och mördat honom, befälde Teodosius soldatbesättningen att nedhugga stadens invånare; så skedde och offrens antal uppgives av somliga till 7,000, av andra till 15,000. Kejsaren var då kristen — på sitt sätt. För detta barbariska massmord på oskyldiga människor tvangs Teodosius av biskop Ambrosius att göra en botfärdig syndares offentliga avbön i Milano storkyrka.

395. Han påverkades härtill i synnerhet av biskop *Ambrosius*. Denne förklarade, att kristendomen var sanningens och salighetens enda lära samt att varje slags *mångguderi* skulle genom villostigar leda dess bedragna anhängare till en avgrund av *evigt fördärv*. Att börja med framställde Teodosius till senaten den frågan: om Jupiters eller Kristi dyrkan borde vara romarnas religion? Vid omröstningen, som påverkades av senatorernas fruktan för den allsmåktige kejsaren, blev nu Jupiter formligen degraderad och förkastad. Snart följde en mera allmän omvändelse enligt egennyttans beräkningar, då den gamla religionens sak syntes förlorad. En mängd fogade sig efter kejsarens föredöme, tidens anda samt föreställningar av sina makar och barn, vilka vunnos av de kristna prästerna och munkarna. Därpå utfärdade Teodosius flera påbud om den hedniska religionens utrotande.

Han *förbjöd offren*, som han förklarade ogudaktiga och nesliga, och lät *tillsluta templen*, avskaffa prästernas privilegier och indrog de gods,

som varit anslagna till den hedniska gudstjänsten. Snart kom den kristna fanatismens raseri att leda till templens förstöring, därvid biskoparna i regeln ledde förstörelseverket. I Gallien gick biskop Martin av Tours i spetsen för sina nitiska munkar att förstöra gudabilderna och templen. Biskop Marcellus i Syrien förstörde Jupiterstempelt i Apsamea med tillhjälp av ursinniga ökenmunkar. På få undantag när, såsom Kartagos Venus-tempel, som gjordes till en kristen kyrka, förstördes alla hedniska tempel i det romerska riket utan hänsyn till deras skönhet och de mästerverk av grekisk konst, som de innehöllo; gudabilderna nedrevos och

Teodosius den store å en guldmedalj; å frånsidan håller han labarum, riksbanneret, med Kristi monogram X och P.

förstördes alldeles av otyglade munkar och pöbeln. Det stortade Serapistemplet i Alexandria försökte Serapis' tillbedjare försvara med vapen i hand på uppmaning av filosofen Olympius, men måste giva vika, och sedan ett reskript om templets förstöring av Teodosius offentligen kungjorts, utfördes den av den girige och hätske ärkebiskopen Teofilus. Samtidigt förstördes nu Alexandrias ypperliga bibliotek.

Tempelruin från Akropolis i Aten.

Denna ödeläggelse av templen och gudabilderna hade sin grund i avsikten, att hedningarna ej längre skulle ha dem som sinnebilder för sin tro och fruktan, att en ny Julianus Apostata skulle vilja återupprätta de gamla gudarnas kult.

Många hedningar kunde emellertid ej övergiva sin gamla religion, och i landsorten, där de voro mindre utsatta för övervakning, firade många sina religiösa högtider, under sken av enskilda gästabud, med rökelseoffer och lovsånger till gudarnas ära. Dessa handlingar blevo dock snart hämmade genom Teodosius' sista edikt, som befallde, att ingen

undersåte hädanefter må drista sig att offra, och facklor, blomstergirlanger, rökelse, libationer av vin samt husgudarnas oskyldiga dyrkan inbegrepos i detta förbud under hotelse med förlust av egendom eller böter. Böter stadgades ock för ämbetsmän, som uraktläto att angiva eller straffa avgudarnas dyrkan. Sådan förföljelseanda utmärkte Teodosius' lagar, som ofta skärptes av hans söner och sonsöner under den kristna världens högljudda bifall.

De hedniska gudarnas tillbedjare sammansmälte och avtygade nu snart; många avstodo klagande från bruket av heliga ceremonier och bevekta i ödmjuk ånger kristna ämbetsmäns stränghet genom skenbar undergivenhet för kyrkans föreskrifter och kyrkorna uppfylldes av växande skaror av proselyter, som av världsliga orsaker slöto sig till den härskande religionen, under det de fromt härmade de troendes böner och åtbörder. Den okunniga massan saknade motståndssanda och vek utan strid. De kejsrerliga lagarna tillämpades med stränghet, och varje dag förstördes inflytandet av en religion, som mera stödde sig på vanor än på förnuftsskäl.

Den generation, som levde efter Teodosius' lagar, drogs utan möda till kyrkan, och så hastigt föll hedendomen, att knappast tre årtionden efter Teodosius' död (395) voro dess svaga överlevor ej föremål för någon lagstiftning.

*

En av de ruskigaste handlingar av den ortodoxa kyrkans ledare och hantlangare var mordet på den berömda matematikern och nyplatoniska filosofen *Hypatia* (415). Hon var dotter till den framstående astronomen och matematikern Theon i Alexandria och blev ryktbar för sin lärdom och vishet samt sin rena vandel liksom ock för sin skönhet. På uppdrag av Alexandrias styresmän höll hon offentliga föreläsningar och hade talrika lärjungar från hela Orienten, bl. a.

den tolerante biskop Synesius, som ständigt hyste vördnad för henne. Alexandrias invånare voro stolta över henne och hon rådfrågades ofta i viktigare frågor. Stadens prefekt Orestes stod i det bästa förhållande till henne och sökte vinna hennes bistånd.

Hypatia hade emellertid en farlig fiende i den hänsynslöse ärkebiskopen i Alexandria *Cyrrillus*, som uppfostrats av de fa-

Hypatia bortsläpas för att mördas av munkar och pöbel i Alexandria.

natiska och råa ökenmunkarna vid Nitrias salpetergruvor. Han lågade av hat till hedningar och kättare och tillät sig en gång att i spetsen för en uppagiterad folkhop taga judarnas synagogor i besittning, utdriva dem samt låta deras egendom plundras; omsider vände han sig mot Hypatia då han ville påbörda henne att ha eggat Orestes till hans protest mot jedeförföljelsen. Cyrrillus hade länge framställt Hypatias filosofi och idealiserande mytologi som en avskypvärd heden- dom och kallat henne en "satanisk trollkvinna" m. m., och

hans hat meddelades till hans präster och Nitriamunkarna, som ansågo henne förtjänt att dödas såsom djävulens verktyg. Under anförande av en präst Peter, som var Cyrillus' närmaste hantlangare, anfölls Hypatia en dag, då hon kom från sin föreläsning, av en rasande hop vilda munkar och en pöbelhop, drogs ned från sin vagn, misshandlades på det grymmaste, släpades till kyrkan Cæsareum, där kläderna sletos av henne, och stenades till döds inför Kristusbilden. Därpå höggo bödlarna henne i bitar, som släpades genom Alexandrias gator och sedan förbrändes på en avrättningsplats för missdådare. Att det avskyvärda dådet utfördes på anstiften av den avskyvärde Cyrillus är tydligt, såsom ock den samtida historikern Theodoretos, biskop i Antiochia, låtit förstå. Denne skrev efter Cyrillus död: "Hans död åstadkom glädje hos dem, som överlevde honom." En annan samtida historiker, Sokrates, skildrade våldsgärningen.¹⁾

Alexandrias kyrka blev hädanefter alltmer laglös och omänsklig; befriad från yttre motståndare, vände den sin vildsinhet mot sina egna medlemmar, som hatade och söndersleto varandra genom ömsesidiga förbannelser och exkommunikationer för kätteri.

*

Pulcheric, som 414 blev regentinna i östromerska riket under brodern *Teodosius II:s* minderårighet och under 40 år styrde riket, helgade hela sitt liv åt kyrkan, blev själv nunna och förvandlade kejsarborgen till ett nunnekloster. *Ortodoxin* var hennes huvudintresse och prästerskapet fick genom henne en makt, som tvang till lydnad. Mot hedendomen var *Pulcheria* oblidkelig. Den klenk utrustade *Teodosius*, som av systemen uppfostrats i sträng ortodoxi och var enfaldigt undergiven präster och munkar och styrdes av *Pulcheria*, gav intet ämbete åt någon hedning, befallde, att alla *hedniska*

¹⁾ En utförlig skildring av Hypatia läses i den engelska skriftställaren E. Kingsleys "Hypatia, historisk berättelse" (1852); finns i svensk översättning.

tempel skulle förstöras och stadgade dödsstraff för varje hednisk gudsdyrkan.

Teodosius och *Valentinianus III*, västromerska rikets kejsare, ledd under 25 år helt och hållet av sin mor *Placidia*, utfärdade 448 ett för båda rikena gemensamt edikt, som befallde, att *alla arbeten av filosofen Porfyrius* samt andra *motståndare till kristendomen* skulle "till avvändande av Guds vrede och själarnas skada" brännas och att därför alla exemplar därav skulle tagas hos vem det än anträffades. Ståthållarnas förordningar därom upplästes därpå överallt i kyrkorna. Och så kom utrotandet, som blev så fullständigt, att stridslitteraturen mot kristendomen nästan spårlöst försvann. Endast delvis var den tillfinnandes i kristna författares motskrifter (såsom *Celsus* hos *Origenes*); men många av dessa blevo likaledes förstörda, på det att kritiken över kristendomen ej ens skulle kunna läsas här.

Justinianus beslöt slutligen i sitt kristna nit att göra slut på filosofernas undervisning då somliga bekämpade kristendomen och omfattade den gamla grekiska gudaläran, som de i sina mystiska spekulationer ville omkonstruera. Han befallde de filosofiska skolornas stängning 529.

*

Sedan kristendomen fått statens skydd, blevo dess anhängare på kort tid allt talrikare. Det blev modernt att vara kristen, och många bland de högre klasserna frågade därför ej efter de gamla gudarna, utan övergingo till kyrkans beaktelse, i det yttre förstås. Många fingo därigenom en mängd förmåner, särskilt ämbetsmännen. De lägre klasserna härmade de högre och "omvändelser" ägde rum massvis. Det berättas, att 12,000 män inom ett år döptes i Rom.

Talrika kristna voro då som nu gudaktiga och fromma, men många av en fromhet, som bestod i att bränna rökelse framför helgonbilderna och tända vaxljus på altarna.

*

Sedan kristendomen funnit statens stöd, var det hos otaliga snart slut med den religiösa andan, den äkta broderliga kärleken och andra kristna dygder. Hat, avundsjuka, kryper, intrigspel och ärelystnad utmärkte ofta präster och prelater i deras ävlan om makt och befordran, och bitterhet, stridslustnad, förtal och våldsamheter utmärkte ofta kyrkomötena.

Det sorgliga inträffade, att ju mer en kristen blev teolog och alltmer ivrade för renlärighetens bokstav, ju mindre kärleksfull och barmhärtig blev han, ju mer uppgick han i lidelsefulla tvister, som födde hat och agg.

Kristendomen blev i sanning en sällsam kärlekslära. "Älsker edra ovänner", sade Kristus. Hata, förfölja, döda dem, som voro motståndare eller ej kunde antaga den ortodoxa lärans dogmer, blev vad man gjorde i den segrande kyrkan.

De tidigare omvändelserna av hedningarna hade betydligt överdrivits av vissa kyrkofäder, "fromma men bekymmerslösa författare", säger *Gibbon*. Omvändelserna hade ej framgång förr än en ortodox kejsare kommit på tronen. Enligt Origenes var de troendes antal länge ganska obetydligt, då de jämfördes med en hel värld av otrogna. Den gynnammaste beräkning, som skulle kunna hämtas från förhållandet i Antiochia och Rom vore enligt *Gibbon*, att ej mera än en tjugonedel av kejsardömet undersåtar före Konstantin den stores omvändelse hade låtit inskriva sig vid korsets fana. Men trons, nitets och den inbördes föreningens styrka och plägseder gjorde deras dåvarande antal skenbart större än det i verkligheten var.

Det var ursprungligen i huvudsak det lägre folket, bönder, hantverkare, slavar och tiggare, som vunnos för den kristna religionen.

Barbarernas omvändelse.

Av stor betydelse blev kyrkans *omvändelse av barbarerna*, som i medeltiden i så stor mängd bröto in i romerska riket. En dröm, ett järtecken, en prästs eller ett helgons föredöme, en hustrus fromhet, ett löfte till de kristnas Gud m. m. voro ofta verksamma medel att omvända de råa och obildade barbarerna.

Ofta använde missionärerna hedniska gudsdomar, såsom att bära järnbörda o. s. v. för att inverka på hedningarna; ibland tvangs en german att genom tvekamp med en kristen omvända sig, då Tor visat sig svagare än Kristus. Ibland förklarade hedningarna, att deras gudar visat sig dem bevågna, och att de därför ej ville ha någon annan; men ibland sade de, att deras gudar ej förmått hjälpa dem och att, då de hört talas om att de kristnas gud gjort stora gärningar, syntes han dem vara den högste och mäktigaste bland gudarna, varför de voro villiga att låta sig omvändas.

Missionärernas hela liv, deras moraliskaandel och deras välgörenhet fängslade ock barbarerna, som ock mäktigt påverkades av den kristna gudstjänstens prakt samt biskoparnas och prästernas mod och fromhet. Kyrkans yttre maktställning, sedan det gamla romerska kejsardömet gått under, blev ock imponerande på germanerna. De kunde ej kuvas med yttre makt och ej heller civiliseras med den grekisk-romerska litteraturen, som de föraktade eller ej fattade; men kyrkans lära, som framställdes på avpassade sätt, verkade på dem. Genom ett ordnat samhällsliv och moraliska föreskrifter dämpades ock deras gamla ödeläggelse- och krigslusta och läto striderna avlösas av broderlighet.

De barbariska kungarnas omvändelse till kristendomen blev av största betydelse därigenom, att den blev liktydig med hela

folkslags övergång till civilisation. Omvändelsen av folket skedde ofta på kunglig befallning och i klump och bestod i att prästerna stänkte vatten på samlade folkhopar under uttalande av några kristliga ord. Ibland var dock omvändelsen individuell, därvid missionären efter uppläsande av någon evangelietext med ett finger tecknade ett kors på pannan och bröstet på den, som skulle bli medlem av församlingen och, förr eller senare, mottaga dopet.

Härvid måste hedningen, vars gudar förklarades vara onda andar, avsvärja sig dessa genom kyrkans abrenuntiation och utförde missionären exorcismen.

De hedniska offren av människor och djur förbjödos och deras tempel och gudabilder nedrevos eller uppbrändes, liksom deras heliga träd, som skulle föreställa gudar, nedhöggos, vilket ofta förorsakade de ej omvända hedningarnas förbittring, så att de ihjälslago missionärerna.

De omvända hedningarna kunde naturligtvis ej fatta kristendomens andliga innehåll, och många bibehöllo tron på sina gamla gudar jämte tron på de kristna. Men med tiden, i alla fall i andra generationen, blevo barbarerna ett nytt släkte i andligt avseende. Genom skolor fingo de upplysning och missionärer grundade mångenstädes kolonier och lärde folket att uppröja och odla vildmarker, undervisade om bättre åkerbruk och trädgårdsskötsel, uppförande av stenhus m. m. Den förra råheten dämpades, människorna blevo sedligare och vandes vid arbetsamhet och omtanke för bärningen.

Missionärerna utförde sitt svåra värv ofta under de största faror och ansträngningar på sina resor bland råa och halvilda folk, och många blevo ihjälslagna. De gingo dock tillväga med synnerlig klokhets, ofta ledda av påvarnas visa råd.

De första germanska folk, som omvändes, voro *goterna* i Dacien (Ungern). Här hade gotiska skaror i mitten av 3:e årh. bortfört i fångenskap romerska kristna provinsinvånare, och dessa verkade med framgång på sina herrars omvändelse. Denna fortgick under hand och fullbordades ett århundrade senare (360) genom biskop *Ulfilas*, goternas apostel, som översatte bibeln på deras språk — den första germanska bibeln. En praktupplaga av evangelierna däri, tryckt år 500 i Italien med silverbokstäver på purpurfärgat pergament, "*codex argenteus*", kom omsider till Prag, där den under 30-åriga kriget togs av svenskarna, varefter den slutligen hamnade i Uppsala universitetsbibliotek.

Ej långt efter goternas allmänna övergång till kristendomen kom västgoternas omvändelse genom beröring — krigisk eller vänskaplig — med romarna, och snart följde, intill år 400, antagandet av kristendomen av nästan alla de barbarer, som upprättade sina riken på västromerska kejsardömeters ruiner.

Frankernas kung *Clodvig* lät på 490-talet genom inflytande av sin fromma, kristna drottning *Clotilda* döpa sig, och hans folk följde det kungliga föredömet. Själv bibehöll dock kungen sitt vilda lynne.

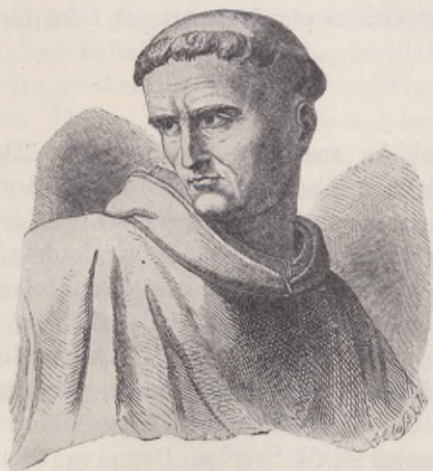
Till *Irland* kom kristendomen i mitten av 5:te årh. genom en krigsfånge, skotten *Patrik*, som fick sin frihet och sedan arbetade med brinnande nit och lyckades att utan nämnvärt motstånd få öns invånare omvända. Han grundade en otalig mängd kloster och skolor, varifrån talrika missionärer utsändes till flera länder.

En irländsk munk *Columba* blev *Skottlands* apostel i mitten av 6:te årh. och förde sedan kristendomen till Schweiz.

Till *Britannien* sände påven Gregorius den store i slutet av 6:te årh. missionärer, och innan kort lät en av de anglosachsiska furstarna *Ethelbert* döpa sig och med honom kristnades 10,000 av hans undersåtar.

Den anglosachsiske ärkebiskopen *Wilfrid* blev i slutet av 7:de årh. *frisernas* förste apostel och döpte hertig Aldgild samt många tusen av hans folk. Han fick en väldig efterträdare i anglosachsaren *Willibrord*.

Tysklands främste apostel var *Bonifacius*, också anglosachsare, som med utomordentlig kraft under 30 år bedrev sitt omvändelseverk, tills han blev ihjälslagen av en hop halv-

Tysklands apostel Bonifacius.

vilda hedningar 755. Han började sin verksamhet i Friesland och grundlade därpå ett nytt missionsområde i Hessen, som blev medelpunkten för hans vittomfattande verksamhet. Gregorius II vigde honom till biskop för Tyskland och Gregorius III utnämnde honom till landets ärkebiskop. Den betydelsefullaste av hans skapelser var klostret Fulda i Hessen.

De krigiska *sachsiska* stammarna sökte två bröder *Evald* förgäves att omvända i slutet av 600-talet; de blevo snart mördade, och Sachsen förblev tillslutet för den kristna missionen ett helt århundrade, tills Karl den store banade dess väg

med svärdet, sedan sachsarna gjort ständiga uppror. Kristen-
domen blev dem påtvingad på det skändligaste sätt; de hade
att välja mellan dopet eller döden. Karls vän, den lärde
Alkuin, ivrade på det varmaste emot detta beslut, men Karl
såg ingen annan möjlighet till varaktig fred i sitt rike än
landets kristnande. Vid ett av upproren lät han i sin för-
färliga vrede på en dag avliva 4,500 sachsare, och därpå
(804) utdrev han 10,000 familjer från deras hemland. Se-
dan slog det kristna utsädet snart rot i det föröddade landet.

*

Den frankiska munken *Ansgarius* blev *Danmarks* och
Sveriges förste apostel. Han var föreståndare för klostret
Corbey i norra Frankrike och blev snart känd för sin strävan
att utbreda kristendomen. Då kejsar Ludvig den fromme
såg, att han ej kunde skydda de kristna folken i sitt rike
för de nordiska vikingarnas anfall, ville han försöka om-
vända de fruktade hedningarna till kristendomen och då
svearna utskickat sändebud till honom, vilka meddelade, att
deras kung var villig att mottaga kristna lärare, beslöt han
att sända Ansgarius till Sverige. Denne var då redan av kejs-
saren sänd till Danmark i samma syfte, och nu åtog han sig
det nya arbetet. Sedan han på vägen anfallits av vikingar
och rest på svåra färder genom Sverige, kom han, ledsagad
av sändebuden, 829 till staden Birka vid Mälaren och fick
av kung Björn tillstånd att predika den kristna läran. Han
stannade i 1½ år i Sverige, varpå han blev utnämnd till ärke-
biskop först i Hamburg och, sedan vikingar uppbränt sta-
den, därpå i Bremen. Sedan den av honom utnämnde biskop
Simon i Birka blivit fördriven under ett upplopp, kom Ans-
garius åter 853 tillbaka till Sverige, och fick åter tillstånd
att förkunna den nya läran och blev i landet en kortare tid,
varpå han ägnade sig åt missionen i Danmark, som genom

många utsända munkar hade stor framgång, främst i Schleswig. Kristendomens fullständiga införande i riket tog dock ännu lång tid och ägde rum genom Knut den store, som rege-
rade 1018—1035.

Ehuru hedningar läto sig omvändas i Sverige, var dock hedendomen djupt rotad, och hundra år efter Ansgarius' tid voro kungarna i landet hedningar. Först i början av 11:te årh. började kristendomen att så småningom allmännare utbreda sig, i synnerhet genom engelska missionärer, sedan *Olof Skötkonung*, som hyllade kristendomen, inkallat den framstående engelske munken *Sigfrid* och låtit sig döpas av honom omkring 1008. Denne blev nu Sveriges främste apostel; han genomreste flera provinser döpande, byggande kyrkor och invigande präster. Mest befordrade han kristendomens antagande i Småland. Här grundade han en kyrka i staden Östrabo (Växjö), där han döpte många. Men här dödades dock av rövare tre av hans missionärer.

Ännu dröjde det länge med landets allmänna kristnande, vilket mycket berodde på strider mellan hedningarna och de kristna, strider som dock egentligen voro politiska mellan svearna och göterna. Västgötarnes kung *Stenkil* var en god kristen och de ville efter hans död (1067) ha kungar i landet av hans ätt. Däremot satte sig svearna, som voro hedningar. Då Stenkils son *Inge d. ä.* blev erkänd som kung, beslöt han att utrota hedendomen i Svealand och befallde bönderna på tinget att byta om religion, men dessa fördrevo honom med stenkastning och valde till kung hans svåger *Sven*, som förklarade sig villig att offra till de gamla gudarna; därav namnet Blot-Sven. Han blev dock efter tre år mördad (1085).

Under dessa strider ankom som missionär engelske munken *Eskil* till Sverige och blev Södermanlands apostel. Han upprördes av Blot-Svens hedniska offer, och, då ett sådant skulle anställas på tinget, uppträdde han modigt mitt ibland

den beväpnade allmogen och bestraffade deras återgång till hedendomen. Detta uppretade hedningarna och en av dem krossade hans huvud.

Kort efter honom uppträdde den svenskfödde munken *Botvid* som missionär i Södermanland och omvände många hedningar. Han mördades dock snart av en slavisk fånge, som han friköpt.

Ruin av Alvastra kloster.

Västmanland fick engelske munken *David* till sin apostel vid denna tid och han verkade med stor framgång till sin i hög ålder inträffade död.

Sedan *Sverker d. ä.* blivit rikets kung 1130 uträttade han mycket för kyrkans bästa, särskilt i Götaland. Han och hans fromma gemål inkallade många munkar från utlandet och grundlade — omkring 1150 — de *första klostren* i Sverige: Alvastra, Varnhem och Nydala.

Erik den helige, som var en from kristen, befästade ytterligare kristendomen i landet, byggde kyrkor, tillsatte kristna

lärare och förbjöd hedniska seder. Då han hört talas om korstågen mot de otrogna i Palestina, tänkte han på att utföra ett sådant mot de hedniska *finnarna*, och detta så mycket mer som de ständigt härjade de svenska kusterna. Han gick 1160 över till Finland med en här och befallde först finnarna att låta döpa sig; då de vägrade, angrep han dem, därvid de blevo slagna. Biskop *Henrik* förklarade dem, att de nu måste låta döpa sig, vilket de ock underkastade sig.

*

Det hedniska folk i Europa, som sist kristnades, var *litauer*. Då deras hertig *Jagello*, som var kristen, förmäldes med Polens drottning *Hedvig* och då blev detta lands kung 1386, gjorde hon som villkor, att kristendomen skulle införas i Litauen. Så skedde ock året därpå, då folket i stora skaror döptes i klump av en mängd präster och munkar, som följde med kungaparet till Vilna. Det dröjde dock länge, innan kristendomen trängde allmänt in bland folket, och i de djupa skogarna offrades lång tid till de gamla gudarna.

Trettonde kapitlet.

Kyrkan undertrycker förnuftet och härskar med våld.

Den intellektuella kulturen i medeltiden och kyrkans strid däremot.

Sedan många århundraden fanns det i Aten såsom huvudorten för filosofin och talarekonsten *filosofiska skolor*: den platoniska "akademin", det aristoteliska "lyceum" och stoiker-nas "portik" m. fl., och dessa beskyddades av de visaste romerska kejsarna, som anslog löner till lärarna. Ännu under Konstantins efterträdare fanns något intresse för dessa skolor men utnämningen av lärare berodde på kejsarens godtycke, och ovärdiga val ägde ofta rum. De kristna prästerna uppträdde mot filosoferna och avgjorde varje tvistefråga med en trosartikel och fördömde den otrogne eller tvivlande till evinnerlig eld, förbjödo filosofiska undersökningar och förolämpade forntida vise. Den s. k. "platoniska fortplantningens gyllene kedja" förlängdes emellertid ända tills *Justinianus* påbjöd *Atens skolor evig tystnad* genom att stänga dem och upphäva anslagen till lärarna år 529. Sju filosofer beslöto då att i ett främmande land söka den frihet, som vägrades dem i deras fädernesland, och begåvo sig till Persien i hopp att vinna förtroende hos dess kung Kosroës. Men de funno sig besvikna i sina förväntningar, magernas kast förkastade deras läror och voro ofördragsamma och despoti var rådande. De lämnade därför snart landet och återvände till fädernes-

landet. De jämte de övriga lärarna spridde sig åt många trakter, synnerligast i Egypten, i vars öknar flera dogo som eremit-filosof. *Gibbon* säger om dem: "Oaktat alla deras brister, kunna de berömmas såsom de visaste och dygdigaste bland sina samtida."

Bland dem framstod i synnerhet den lärde *Simplicius* (d. 549), som var eklektisk filosof och ville förena Aristoteles och Plato. Han skrev kommentarier till Aristoteles' skrifter och kommentarier till Epiktetus' föredrag, varigenom han åter framdrog stoicismen.

Även Alexandrias skolor stängdes på Justiniani tid.

*

Ingen motvikt fanns längre mot det teologiska vanvettet, mot förkunnandet av "den rätta tron", mot stadfästandet av evangeliernas diktade sagor m. m., som kallades "Guds ord". Det sunda förnuftet slogs i bojor.

Den kristna läran gjordes till ett trosreglemente, som borde slösinnat tros, utan någon förståndets granskning. Man förstår lätt, att kyrkan och staten med sina straff för kättare skulle tysta munnen på alla. Sedan striderna om Kristi gudom och treenigheten upphört, måste alla vara "rättroende"; ingen vågade tala i teologiska frågor och snart fanns det inga sådana, ty kyrkan härskade med absolut makt. Århundrade på århundrade förkvävdes sålunda förståndet för flertalet. Allas håg skulle stå till himlen, jordelivet vore blott en förberedelse för det eviga livet i en annan värld, jordiska kunskaper hade intet värde, och för resten låg en fara däri för avvikelser från den enda saliggörande kyrkans lära.

Den intellektuella kulturen avstannade visserligen i stort sett vid medeltidens början (eller från 5:te årh.), beroende på kristendomens likgiltighet därför och undertryckandet av

den antika odlingen, men hos mången kunde ej den fria tanken stävjas och i det allmänna mörkret visade sig ibland lysande stjärnor.

*

I *Bysans*, det östromerska kejsardömet, som ägde bestånd ända till 1453, blev emellertid den antika bildningen ej alldeles förkvävd, utan upprätthöllos tidvis inom vissa kretsar forntidens litterära och filosofiska traditioner av flera upplysta sinnen. Smaken för klassiska studier och kärleken för Platons och Aristoteles' stora namn bevarades; man studerade här dessa tänkare på deras eget språk, på en tid då detta i Europa var okänt. Så länge som dessa och andra filosofer från Greklands forntid studerades i Konstantinopel och Aten, kunde lärda studier och fria spekulationer ej försvinna från den grekiska jorden, utan bibehöllo sig där, trots vissa kejsares teologiska intressen. Flera bibliotek hade talrika arbeten av de gamla grekiska forskarna, filosoferna och skalderna.

Omsider grundade till och med en kejsare, *Bardas*, i 9:e årh. det ryktbara universitetet i Magnoriapalatset i Konstantinopel, till vilket han kallade tidens mest framstående lärde, och man föreläste där i grammatik, filosofi, geometri och astronomi.

Länge var den grekiska litteraturen grunden för uppfostran. Från slutet av 11:te årh. ägde under lång tid en ny blomstring av den antika bildningen rum. Bysans sökte flera gånger befria sig från kyrkans tvång. Det var i Konstantinopel som i 11:te årh. Platons filosofi åter framdrogs genom den lärde *Michael Psellos*, som i sitt entusiastiska försvar därför mycket oroade de ortodoxa patriarkerna. Flera av hans lärjungar fortsatte att undervisa i Platons filosofi i 12:e årh., men denna den fria tankens verksamhet väckte sådan förtrytelse i kyrkan, att kejsarna, Komnerna,

måste återställa ordningen genom att låta de officiella teologerna fördöma lärarna och deras anhängare. Man har med rätta framhållit Psellos som en förelöpare till renässansen i Europa, som framträdde flera århundraden senare. En bysantinsk kejsarinna, *Anna Komnena*, blev på den tiden ryktbar för sina klassiska studier. Hon tillbakavisade det övernaturliga och så from hon än var, hade hon föga smak för teologiska diskussioner. Hennes gemål Bryennios var ock synnerligen kunskapsrik och förfaren i alla vetenskaper.

*

En märklig intellektuell verksamhet såg man redan i 5:te årh. i *Irland*, vars egentlige apostel *Patrik* anlade ej blott kyrkor, utan ock skolor. Irland var sedan under flera århundraden medelpunkten för det andliga livet i Europa, såväl i religiöst som litterärt och vetenskapligt avseende. Under det man i det övriga Europa inskränkte sig till att studera de kyrkliga författarna, blevo förutom dessa även den grekiska och latinska litteraturen studerad. Till och med matematiken och astronomin studerades med framgång i Irland. Kloster och kolonier anlades där av munkar och de förstnämnda blevo berömda lärdomsskolor och seminarier för präster, varifrån många missionärer utgingo till andra länder och spridde upplysning.

För högre upplysning verkade på vissa orter kyrkans män. Den första högskola, som inrättades i Europa i medeltiden, var den i *Salerno* i Syditalien, vilken grundades i 9:de årh. väsentligen av benediktinmunkar jämte läkare. Munkarna togo förutom trons läkemedel vetenskapen till råds efter grekisk romerska källor.

Om ock universiteten, som började bildas i 12:te årh., ej voro väl sedda av kyrkan och omsider ställdes under dess inflytande, togos ibland kyrkliga initiativ till bildande av hög-

skolor. På ett kyrkomöte i Arboga 1412 fattades sålunda det beslutet, att de svenska ombuden vid kyrkomötet i Konstans skulle söka förskaffa Sverige några lärda män från utlandet för att meddela undervisning i en högskola i Uppsala. Den kom dock ej till stånd. På initiativ av den lärde ärkebiskopen *Nils Ragvaldsson* anslog Karl Knutsson och Rådet medel till underhåll av föreläsningar i Uppsala (1438), och en högskola påtänktes. Ärkebiskop *Jakob Ulfsson* blev grundläggaren av Uppsala universitet 1477, sedan han vunnit Sten Sture d. ä. för saken, och han blev dess kansler. Här höllos föreläsningar i astronomi av mästern *Petrus Dasypodius*, en munk från Vadstena kloster, känd ock för ovanliga insikter i mekanik.

*

I klosterscholorna meddelades såväl högre som lägre undervisning, och här funnos ibland lärda män. Knappast någon egentlig forskare se vi från medeltidens början föra vetenskaperna framåt, men flera fortplantade dem genom utdrag ur antikens arbeten och gjorde sig bemärkta för lärdom.

I 5:te årh. blev *Kapella* känd som matematiker och astronom, och i en sorts encyklopedi i nio böcker avhandlade han de gamles sju grundvetenskaper: grammatik, dialektik, retorik, geometri, aritmetik, astronomi och musik. Han förklarade, att ej alla planeterna kretsas kring jorden, utan kring solen, såsom Merkurius och Venus, en mening, som tyckes ha ingivit Kopernikus första idén om hans världssystem, då han citerat ifrågavarande ställe hos *Kapella*.

Kassiodorus, minister hos tre östgotiska kungar, var i 6:te årh. mycket känd för lärdom och skrev ett verk om nyssnämnda grundvetenskaper, som stod i högt anseende under hela medeltiden.

Stort rykte fick ock *Boetius* (d. 524), minister under Teodorik, men han fängslades på grund av ogrundad misstanke om konspiration och dödades under grymmaste tortyr. Under

fängelsetiden skrev han en bok om "Filosofins tröst". Han blev av stor betydelse genom sina kommentarier över Aristoteles' arbeten, vilka under århundraden voro grundvalen för undervisningen i den aristoteliska filosofin. Han lärde ock känna forntidens förnämsta matematiker och astronomer.

Naturvetenskaperna kunde naturligtvis ej blomstra på denna tid, då flera kyrkofäder menade att Ptolomeus' åsikt om jordens form stred mot bibeln, emedan han ansåg, att den var rund. I enlighet med deras mening sökte en egyptier Kosmis i ett verk: "Kristlig topografi" bevisa, att jorden är en *fyrkantig skiva* (bibeln talar ju om världens fyra hörn!), och han sökte ock visa, att solen blott är $\frac{1}{8}$ av jordens storlek.

Den ryktbare biskop *Isidor av Sevilla* (d. 636) skrev en encyklopedi i 20 böcker, som sammanfattade allt vad man på hans tid visste i alla vetenskaperna. Många kunskaper från forntiden ha blivit bevarade häruti.

En engelsk munk *Beda* (d. 735) fick ett stort namn för sin omfattande lärdom. Han fann, att Dionysius den lille missagit sig i beräkningen av Jesu födelseår och satte det två år tidigare, varvid han föreslog en rättelse av kalendern, som nära överensstämde med den senare gregorianska. Han blev den, som först satte den kristna tidsräkningen i verket.

*

En synnerligen märklig filosofisk rörelse i medeltiden — från 11:te till 14:de årh. — var *skolastiken*. Den uppstod i de skolor, som Karl den store lät grunda; därav namnet. Alla filosofer, som framträdde i dessa skolor, voro bundna vid kyrkan och voro munkar eller kaniker, således i hög grad bundna av kyrkoläran, varför de måste gå ytterst försiktigt till väga i sina framställningar.

Allt ifrån början drogs undervisningen i filosofernas skolor mer och mer från det kyrkliga till det världsliga om-

rådet, och skolastiken betecknade den tidens "kulturkamp", ofta sättande den bildade världen i eld och lågor. Man finner lätt, att det var de gamla grekiska skolornas metafysiska idéer, som väsentligen, ehuru i andra former, återupptogs av skolastikerna.

Prelater i medeltiden.

I början var skolastiken i teologins tjänst och den angrep på intet vis kyrkans dogmer, som den blott ville filosofiskt belysa. Hur föga intresse vi ock nu kunna hysa för skolastiken i och för sig, få vi dock ej blunda för många stora och allmängiltiga sanningar, som av åtskilliga av dess idkare uttalades, eller glömma, att den i sin helhet var det tidsenliga medlet för tankens frigörelse i medeltiden och att endast den kunde lossa på de fjättrar, varmed kyrkans teologi höll människoanden bunden.

Då de nya skolorna blevo kyrkans medtävlare om den andliga upplysningen och i viss mån hindrade kyrkans fordran på andligt överherreskap, blevo de snart strängt bevakade och förföljdes slutligen av kyrkans tjänare.

Dessa dundrade redan mot skolastikens förste förelöpare *Skotus Erigena*, en lärd munk från Irland i 9:de årh., som framstår som en meteor på natthimlen, fordrande *filosofin* eller *tanken* som stöd för tron. Då han tillät sig en friare förklaring av bibeln och de kristna dogmerna, särskilt nattvardsläran, anklagades han för kätteri av påve Nikolaus; nödgades då lämna Paris och kallades till Oxford (886), men förföljdes fortfarande av de ortodoxa och säges ha döstats av munkar.

Under nära två århundraden efter Erigena förmärktes intet tecken på tankeliv; kyrkan härskade och förståndet sov. Längre gällde det för den fria tankens målsmän att hålla tungan rätt i munnen eller att omkläda tankarna eller, helst, att tiga därmed, ty kyrkan visste att på mångfaldigt sätt nedtysta oliktankande.

Då skolastikern *Berengarius av Tours* fram i 11:te årh. liksom Erigenas uttalade sig mot nattvardens magi eller transsubstantiationsläran, tvangs han, som vi sett, förnyade gånger att avsvärja sin mening. Så gick det ock med en annan skolastiker i slutet av 11:te årh., bretagnaren, kanonikern *Roscellinus*, som i enlighet med sin åsikt, att de allmänna idéerna ingen verklig tillvaro hade, utan blott voro namn (*nomina*) eller munväder (*flatus vocis*) — varför denna åsikt kallades *nominalismen* — till och med vågade sig på en kritik av treenighetsdogmen. Han kallades därför 1092 inför ett kyrkomöte i Soisson, som fördömde honom och tvang honom att avsvärja sina uttalade meningar. Kyrkan fruktade nominalismen, som var verkligt fritänkeri, och de som hyllade Roscellinus' åsikter, höllo sig tysta för att ej utsätta sig för förföljelser.

Kanonikern *Abälard*, den ryktbaraste skolastikern, upptog kort efter Roscellinus nominalismen i något förändrad form och han bemödade sig särskilt att genom sin högt uppdrivna resonemangskonst skydda den mot förebråelser för kätteri. Han fordrade förståndets frigörelse, och i sin "Inledning till teologin" uttalade han den djärva meningen, att alla kyrkans dogmer skulle framställas i förnuftsgiltig form och att vetenskapen skall gå före tron. Han såg ej i Treenighetens personer verkliga väsen utan skilda attributer hos ett och samma väsen. Genom sina många djärva uttalanden, varigenom han bröt det ortodoxa tanketvånget, fick han kyrkan emot sig och kallades att som kättare stå till rätta inför kyrkomötet i Soisson 1121, som dömde honom att bränna sina skrifter och att för alltid hållas instängd i ett kloster. Sedan han dock återfått friheten blev han abbot i S:t Gildas kloster, men framträdde igen efter 10 år i offentliga diskussioner, som voro vanliga då för tiden. Han ville ännu ej återtaga sina åsikter och dömdes därför av påve Innocentius II att slagen i länkar hållas i fängelse. Han förmåddes till underkastelse och levde sedan i stillhet två år till sin död.

På skolastikens senare period (13:de och 14:de årh.), blev *Aristoteles* på det konstigaste sätt kyrkans officielle filosof, sedan ett par av hans arbeten först fördömts av kyrkan. Detta omslag berodde därpå, att man lät honom bidra till kyrkans förhålligande genom att — alldeles orimligt — framhålla överensstämmelse mellan hans lära och evangelierna, särskilt antagandet av en Gud skild från universum. Kyrkan tillägnade sig Aristoteles för att slå honom under sig och kunde bättre än förut reglera den skolastiska filosofin. Det hela blev en verklig parodi på filosofi, och man finner lätt, att Aristoteles ofta missförstods och ej sällan lärt motsatsen till de meningar, som tillskrevos honom.

Skolastikerna kunde emellertid vara lugna för förföljelser, då de numera alla voro helt kyrkliga och aldrig uttalade tvi-

vel om kyrkans dogmer. *Albertus Magnus* (d. 1280) blev biskop och förklarade, trots sitt erkännande av förnuftets förmåga att höja sig till sanningen, att "då gudomliga ting avhandlades, måste *tron* gälla över förståndet, auktoriteten över bevisföringen".

Omsider gjorde sig dock inom skolastiken förnuftet mer och mer gällande, och nominalismens främste representant, engelsmannen *Ockam* (d. 1347) förklarade det vara omöjligt att bevisa Guds tillvaro och enhet, varför han ock ansåg, att ingen rationell eller vetenskaplig teologi vore möjlig. Skepticism blev snart följderna av den radikala nominalismen, som åter framträtt och som lät oförenligheten mellan *tron* och tänkandet framstå. Denna filosofiska riktning dolde, under skenet av den djupaste vördnad för kyrkan, en avgjord opposition mot densamma och återspeglade tidens tendens att avskudda sig påveväldets ok. De gamla skolastiska spörsmålen med spetsfundiga undersökningar förlorade nu allt intresse. Man kom slutligen att syssla med de orimligaste spörsmål, såsom: Vad gjorde Gud före världens skapelse? Äro keruber hankön eller honkön? Vad språk tala änglarna? Åtnjuter en rått, som ätit en hostia, Kristi lekamen? Kunna andra drycker än vin, såsom ättika och vatten, förvandlas till Kristi blod? o. s. v.

*

Småningom började vetenskapliga element komma in i Europa — genom Aristoteles' filosofi och mohammedansk odling — *forskning* och *bevis* fordrades mer och mer i stället för tro, *naturligheter* såg man ofta verka, där förut övernaturliga krafter antogos, och därmed sammanhänger antagandet av *naturlagar* i stället för världens ledning genom Guds vilja.

Den märkligaste representanten för den börjande vetenskapligheten är den engelske munken *Roger Bacon* (d. 1294).

Oxfordskolan hade redan, då han började sina studier där, framstående lärare, som drevo empiriska forskningar och voro fritänkare, varför ock deras undervisning ofta förbjöds av kyrkan. Åtskilliga hyste stor motvilja för metafysiken och skolastikens eviga strider om ord, och omsider blev Roger Baco ryktbar för sin lärdom och undervisning och skrev flera betydelsefulla vetenskapliga verk.

Hur framstående han var som forskare, synes av hans kemiska undersökningar. Han kände till krutets sammansättning,

Roger Baco.

skrev om en antändbar gas, som alstras av organiska ämnen — sannolikt lysgasen, och skrev ock om en luft, som är eldens näring, vilken måste ha varit syrgasen, och om en luftart, som utsläcker elden, tydligen kvävet eller kolsyran.

Snart började Bacos överordnade att fatta misstro och agg till honom på grund av hans djärva uttalanden, hans

förakt för de okunniga och, råa medbröderna, hans ringaktning för tidens auktoriteter och hans iver att reformera undervisningen. Av sin ordensgeneral blev han förvist från Oxford, där hans inflytande blev farligt för kyrkans lugn, och ålagd att leva i ett klosterfängelse i Paris, där han under 10 år hade att utstå alla möjliga disciplinära straff, förbjöds att skriva och undervisa, ha böcker o. s. v., och vid varje olydnad straffades han med arrest samt vatten och bröd. Genom påve Klemens IV:s beskydd fick han ett årtionde leva i frihet, men blev åter av en ordensgeneral dömd till fängelse, där han kvarhölls 14 års tid. Frigiven började han, 78 år gammal, en stor vetenskaplig encyklopedi, som dock ej blev avslutad, då han avled efter två år. Motståndarnas hat förföljde honom efter döden och de skingrade

eller tillintetgjorde hans verk, varav spillror sedan funnits i skilda bibliotek.

Roger Bacon underkastade gällande läror en skarp kritik och framställde den vetenskapliga forskningens principer. Hans arbete "Teologins sju brister" stämplade honom naturligtvis som en oförbätterlig kättare.

Kyrkans mord på forskare och andra kättare. Inkvisitionen.

En kraftig anledning till kristendomens s. k. seger var *morden på alla slags kättare*. Sedan kristendomen blivit stadfastad genom statskyrkan, blev det ett brott att hysa andra meningar om religionen än dennas. Religionsfrihet fanns ej och ansågs skadlig för staten genom splittringar bland medborgarna.

Redan i 4:de årh. ansågo biskopar och påvar som en plikt att utrota kättare och de förmådde *Konstantin den store* och hans efterföljare att utfärda lagar mot kätteri. En av kyrkans yppersta lärare biskop *Augustinus* blev dessvärre genom sin fanatiska ortodoxi det första upphovet till kätteriförföljelserna med följande uttalande, som inom kyrkan vunnit en förfärlig tillämpning: "det är mycket bättre, att *somliga omkomma* genom sin egen eld än att hela församlingen skulle genom deras tvedräkts ödemark brinna i Gehennas eviga eld." Kätteriets bestraffande var en konsekvens av Augustinus' teologiska läror; det är ett själamord och en hädelse. Augustinus är ett av de många exemplen från kristendomens historia som visa hurusom en människa med verklig fromhet på grund av dogmtro kan fjärras från humanitet och bli grym.

I sitt nit för ortodoxin blev *Teodosius* ytterst sträng mot kättare. Han utfärdade 15 skarpa påbud mot dem, stadgande

en mängd straff: landsflykt, egendomsförlust, uteslutning från hederliga ämbeten, förbud att göra testamente och mottaga arv o. s. v. Kättarna förbjödos ock att hålla religiösa sammankomster.

Manikeernas lära, som omfattade en blandning av kristendom och Zoroasters samt Buddhas läror, ansågs så brottslig, att livsstraff ådömdes bekännarna. Teodosius är sålunda den, som först inrättade inkquisitionen. Han satte kätteri-bestrafningen i system, men verkställandet därav i hela dess vidd var förbehållet hans medregent *Maximus*, som blev den förste kristne furste, som utgöt sina kristna undersåtars blod för deras religiösa meningars skull. Han lät åtala spanske biskopen *Priscillianus* och flera hans anhängare för manikeism; de blevo lagda på pinbänken, dömdes till döden och avrättades 385. De förkunnade dock en ytterst sträng och asketisk sedelära och levde därefter.

Emot *Priscillianernas* avrättning uttalades flera protester, såsom av biskoparna *Ambrosius* (i Milano) och *Martin* (i Tours).

De straff, som eljest vid denna tid bestämdes för kätteri voro: avsättning från ämbeten, ärans förlust, egendomskonfiskering och penningböter. Snart skärptes straffen, och då tillkom spöstraff, landsförvisning och deportation.

Kejsar *Justinianus* (519—565), som var strängt ortodox, gjorde allt för att främja kyrkan och förhindra varje kätteri. Han hyste vidskeplig vördnad för levande och döda helgon och ägnade sig nitiskt åt de teologiska frågorna, för vilka han försummade statens yttre politik. Hans generaler *Belisarius* och *Narses* ledde krigen i Italien och Afrika med ära, under det *Justinianus* satte sin ära i att vara trons försvarare och segra i spetsen för en synod. Hans regering var en oavbruten följd av förföljelser av kättare. I ett edikt förkunnade han, att inom tre månader skulle alla kättare vara omvända eller gå i landsflykt. Montanisterna

förföljdes med grymhet, många straffades med döden. En hemlig lämning av hedningar bland de bildade: ämbetsmän, läkare, filosofer m. fl. upptäcktes av en biskop, utnämnd till storinkvisitor; en patricier befriade sig med ett dolkstyng från den hotande dödsdomen, men de övriga underkastade sig dopceremonin. Genom biskopens försorg blevo 70,000 hedningar upptäckta och omvända i Asien, Frygien, Lydien och Karien. Samariterna i Palestina fick intet annat val än dopet eller uppror; de valde detta, men blevo snart underkuvade av de kejsrerliga trupperna; 20,000 blevo slagna och 20,000 sålda som slavar till araberna.

*

Då avvikelser från kyrkoläran omsider började uppstå — i början av 11:te årh. — grep strax kyrkan till ett ohyggligt förföljelsesystem. Den lärde och fromme abboten *Teofanes* förklarade vid denna tid, att det var överensstämmande med evangeliets anda att *bränna kättare levande*. Någon tid därefter predikade benediktinmunken *Gottschalk Augustinus'* lära om predestinationen eller Guds förutbestämmelse; en kyrkoförsamling bestående av 13 biskopar och några abboter dömde honom till fängelse, offentlig kyrkobot och 100 par spö. Då man 1030 i Orleans upptäckt några kättare, som syntes hylla manikeismen, sammanträdde en kyrkoförsamling på kallelse av hertigen av Akvitanien och dömde dem alla att levande brännas genom den världsliga domstolens försorg. Ärkebiskopen av Milano *Aribert* fick samtidigt reda på några manikeer och dömde dem till bålet, som de oförskräckt bestego. Omsider stadfästades sataniskt från kyrkans sida *kätteriets och häxeriets* samband med varandra. Gregorius IX utfärdade 1232 ett brev, däri han uppmanade till korståg mot stedingarna, en sekt i Friesland och Nedersachsen, och han beskyllde dem för att dyrka och ha sammankomster med mörkrets furste.

Vid denna tid började romerska hovet att utbasuna kättarnas förföljelser som ett förtjänstfullt verk och påven förkunnade syndernas förlåtelse åt alla, som i detta avseende åtog sig "den rätta trons" sak. Bedrövligt var emellertid, att en förfärande urartning nu utmärkte en massa av kyrkans tjänare av alla grader; mot denna uppträdde många

Tortyr av kättare. Kortspelande bödlar.
(Kopparstick av Jan Luyken.)

modiga män, och kyrkan sökte att befria sig från dem genom att angiva dem för kätteri.

Korstågen bidro till att framkalla stränga åtgärder mot kättare; man började tänka på *korståg mot kättare* liksom mot mohammedaner. Snart kommo sådana till stånd i förföljelserna mot *Valdensarna* och *Albigensarna* i Sydfrankrike, och de gräsliga mord i oerhörd omfattning, som förövades mot dem och många andra under ett par århundraden

ha skildrats i stora arbeten därom. Här kan blott en kort sammanfattning finna plats.

Valdensarna voro en from sekt, som härledde sitt namn från en rik köpman *Petrus Valdus* från trakten av Lyon, vilken 1170 sålde alla sina äodelar och gav inkomsten till de fattiga och höll predikningar till sedernas förbättrande,

Gisslande av en kättersk lärarinna i Maastricht 1570.
(Kopparstick av Jan Luyken.)

därvid han blev en av ledarna för angreppen på sedefördärvet inom kyrkan. Han försvarade varje troendes rätt att läsa evangelierna och utöva prästerliga funktioner. Ett kyrkomöte fördömde hans åsikter 1179, och därpå anställdes förföljelse på förföljelse mot Valdensarna. Snart sammansmälte de med andra religiösa sekter, som gingo än längre i skiljaktigheter från romerska kyrkan och kallades *Katarer* (= de rena); men fastän de förföljdes med eld och järn,

tilltogo de betydligt i antal, tills ett verkligt *korståg* anställdes mot en annan sekt, *Albigensarna* i Languedoc, i början av 1200-talet, då en allmän utrotning av kättare i Franrike ägde rum och de överlevande flydde till Piemont. Man vet ej rätt, vari deras kätteri bestod; men många synas ha antagit mani-keismen och nekade, att Kristus var högre än den högste av änglarna, och de ansågo, att romarkyrkan var ett brottsligt samfund, och angrepo dess präster för deras urartningar. I Albigensarnas historia finner man lika många drag av ståndaktighet hos de förföljda som av grymhet hos förföljarna.

Kyrkliga krönikeskrivare ha meddelat salvelsefulla berättelser om en mängd kättare, som bränts "till ära för vår Herre Jesus Kristus, den helige Dominikus och romersk-katolska kyrkan", om framgångarna i korståget mot Albigenserna, skildrande "ett vitt och brett ödelagt land, förstörda byar och städer, *en bild av döden*", om de påvliga skarornas utförande av blodbadet "*med oerhörd glädje*" o. s. v.

Då disputationer med kättare i Strassburg 1184 ej ledde till något resultat, bestämdes kyrkans läror som allena gällande och att den, som stred däremot, skulle utan dom *brännas*. Då funno 80 kättare på en gång döden på bålet.

Påve *Lucius III* lät nu i Verona 1184 ett stort kyrkomöte behandla frågan om Valdensarnas och Albigensarnas behandling och här beslöts, att grevar, baroner och andra stormän skulle svärja att bistå kyrkan genom att *med väpnad hand straffa alla kättare* samt att alla medborgare skulle med ed förbinda sig att för sin biskop *upptäcka envar för kätteri misstänkt* o. s. v.

Innocentius III uppdrog 1204 åt två munkar att predika mot Albigensarnas kätteri och utnämnde dem jämte deras abbot till legater, som fingo i uppdrag att såsom *inkvisitorer* (= efterspanare) söka upp kättare. Sådana, som vägrade att underkasta sig kyrkan, skulle bannlysas och överlämnas

i den världsliga domstolens händer. Kort därpå organiserades ett korståg mot Albigensarna med en här på 50,000 man av greve Simon de Monfort och flera biskopar. I verkligt mord-raseri mördades människor i oerhört antal; vid staden Beziers intagning (1209) mördades under kyrkklockornas ringning minst 20,000 — och av dessa innebrändes 7,000 i en

Inkvitionsprocession.

Efter inkvitionens banér komma dominikanerna, varefter följa kättare, som genom omvändelse undgått bålet. I tredje raden synes en grupp kättare, som skola brännas. Framför dessa bäres en bild av den korsfäste med ryggen vänd åt dem. Därefter bäras fyra avbildningar av kättare, som dött i fängelset. Omedelbart efter dessa kommer storinkvisitorn.

kyrka. I flera andra städer hängdes eller brändes kättare i hundratal. Kriget fortfor många år med växlande framgång, tills äntligen, sedan hundra tusenden fallit, fred slöts 1229.

Omsider organiserades *inkvitionen* som en särskild domstol 1232 av Gregorius IX, som därvid överlät domaremynd-

digheten till dominikanmunkar. Dessa okunniga munkar skulle nu bli kyrkans skydd och vara domare över envar, som misstänktes att ha förstånd nog att ej i allt hylla kyrkans dogmer. Nekade en anklagad, ansågs han "förhärdad". Alla misstänkta kastades i ohyggliga fängelsehålor och underkastades tortyr av flera slag: eld, vatten, sträckbänk, tumskruvar, glödgade järnstövlar o. s. v. Hade de anklagade överlevat dessa gräsliga marter, återstod avrättningen eller bränning i glödande ugnar eller å flammande bål. Avrättningen, som kallades *autodafé* (= troshandling), betraktades som en kyrklig fest, som firades å vissa kyrkliga eller världsliga högtidsdagar under stor högtidlighet inför hovet, rådsförsamlingar, aristokratin o. s. v., och hela samhället *gladde sig* åt det rysansvärda skådespelet. Så förrådde hade människorna blivit genom kyrkans infernaliska försvar för den "rätta tron", dess mördande av otaliga, som varit goda och rättrådiga människor och representerade det sunda förnuftet.

Skräckperioden fortsattes i århundraden, varunder många olika sekter framstodo. Allmän var stråvan att efter eget förstånd skapa sig en tro, då man ej kunde vara nöjd med kyrkans dogmer, i synnerhet då dessa påtvingades med tortyren och bålet. Det enda, inkquisitionen kunde låta människorna tro på, var *helvetet*, som den i sanning förflyttade till jorden av kristna odjur.

*

I början av 1300-talet, då det blev allt farligare att ägna sig åt vetenskapen, blev en forskare *Peter av Abbano*, som bl. a. beskrev ett astronomiskt instrument, astrolabiet, anklagad för trolldom och i bild bränd efter sin död. Ej långt efteråt, eller 1327, blev den 70-årige *Cecco av Ascoli*, som skrev en encyklopedi, vars första del avhandlade astronomi

och meteorologi, *levande bränd* på grund av anklagelse för kätteri och trolldom.

Varje motstånd av de lärde mot kyrkans auktoritet straffades, även om det kom från kyrkans män och utan att dessa gjort sig kända för fritänkeri. I England blev den framstående prästen, teologie professor *J. Wiklif* (d. 1384), då han förkastade allt kyrkligt, som ej stod i bibeln, såsom avlaten, bikten, helgonen, odöpta barns fördömelse och transsubstan-

Johan Wiklif.

Johan Hus.

tionens i nattvarden, 1384 instämd inför ett par kyrkomöten, och sedan 24 punkter i hans skrifter förklarats falska, dömdes dessa att brännas. Han undgick att själv dömas som kättare genom beskydd av hertigen av Lancaster men ålades tystnad och avsattes från sin lärostol; kort efteråt dog han av slag.

Wiklifs anhängare, Lollarderna, blevo strängt förföljda och flera brändes som kättare, såsom *Sawtru* 1406 och *Cobham* 1414.

De, som i Tyskland först upptogo Wiklifs meningar, tjecken *Johan Hus*, präst och rektor vid universitetet i Prag, samt hans lärjunge *Hieronimus*, vederforos samma öde. I enlighet med påvens befallning brände ärkebiskopen i Prag

Wiklifs skrifter och förbjöd Hus att fortsätta med sina predikningar; men han rättade sig ej därefter, varför han blev förvisad från staden. Då han kallats inför kyrkomötet i Konstans för sina kätterier, blev han trots kejsarens lejdebrev insatt i fängelse, och vid den rättegång, som anställdes mot

Johan Hus ledes till bålet, med kättaremössa, utstyrd med djävlar.

honom, förklarade han, att om mötet ej kunde övertyga honom om att han tagit fel, var han beredd att dö hellre än att svika sitt samvete. Han blev då *dömd till döden* som kättare och överlämnad till den världsliga makten; med oförfärat mod besteg han bålet, och hans aska kastades sedan i Rhen 1415.

Hieronymus, som kommit till Konstans med Hus, greps av förskräckelse och avsvor först sina meningar, men ång-

rade sig sedan och vidhöll dem, varför även han fick som kättare och "återfallen" lida döden på bålet 1416.

*

Ett uppehåll i kyrkans förföljelser av den fria tankens representanter ägde rum under *renässansen* i Italien i 15:de och början av 16:de årh., vilken medförde bekantskapen med forntidens grekiska och romerska litteratur och införde därigenom en ny hedendom bland de högre klasserna. Visserligen försökte somliga av renässansens lärde, såsom Pico della Mirandola och Ficino, att försona och sammansmälta filosofin med den kristna religionen; men försöket var dömt att misslyckas; mystik och medeltida tänkesätt läto sig ej förenas med den antika hedendomens grundåskådningar. Studiet av de antika författarna bidrog emellertid betydligt att öka likgiltigheten för religionen. Den största vinst, som renässansen tillförde kulturen var utvecklingen av det *kritiska sinnet*. Kriticismen löste den bindel, som under århundraden skymt människornas blick, drev dem att börja iakttaga och utforska naturen och det omgivande livet. Så uppstodo de exakta vetenskaperna, astronomi, fysik, kemi m. m., samhällsläran och historien fotades på rationella grundvalar.

*

I Frankrike var under *Frans I* kyrkan ofta ivrig i sina förföljelser av fritänkare och protestanter och kungen vacklade mellan tolerans och religiös fanatism allt efter hans politiks intressen och hans hälsotillstånd. Teologiska fakulteten vid Sorbonne, universitet i Paris, brann av iver att tillintetgöra allt kätter, och Parisparlamentet grep med glädje de offer, som Sorbonne skickade detta. Den förste reformerte i Frankrike, *Pauvant*, brändes 1525 å Place de Grève

under klockringning å Notre-Dame, och den likaså dygdige som lärde humanisten *Louis Berquin* brändes som kättare 1529 å Place Maubert i Paris.

Förföljelsen av kättare blev sådan, att man på $\frac{1}{2}$ år (nov. 1534—maj 1535) brände 22 personer för kätteri på Place Maubert i Paris, vid ett tillfälle gjordes exekutionen särskilt högtidlig genom kungens och hovets närvaro på en särskilt uppförd läktare framför offrens bål. För att under ett nytt krig med kejsar Karl V kort efteråt stämna protestanterna i Schweiz och Tyskland för sig lät Frans de religiösa förföljelserna en tid upphöra; men senare lät han åter anställa sådana i stor utsträckning.

Bland dem, som då föllo offer för det teologiska hatet, framstod särskilt *Etienne Dolet*, en framstående humanist, grammatiker, historiker, poet och talare. Under det han vistades i Toulouse, denna stad, som sett inkquisitionen födas och alltjämt var en huvudort för det kyrkliga tyranniet och vidskepelsen, ådrog han sig farliga teologiska fiender, som förföljde honom ända till hans död. Här funnos dock ett litet antal framstående män, vilka i motsats till universitetets och parlamentets flertal förde toleransens samt humanitetens talan och som understödde Dolet, då han antastades för de fria idéer han uttalade. En av dessa män *Jean de Caturce* utsattes emellertid själv för kyrkans förföljelse och blev levande bränd 1532 i Toulouse. Ehuru parlamentet förbjudit sammankomster i studentföreningarna på grund av s. k. ordningar, höllos sådana, och vid ett tillfälle då Dolet var utsedd till talare, talade han för tanke- och församlingsfrihet samt gisslade stadens vidskeplighet och barbari. Han blev därför angiven som uppviglare och förvistes snart från Toulouse. Han bosatte sig nu i Lyon, där han utgav ett stort arbete: "Kommentarier över latinska språket", varjämte han skrev flera andra lärda arbeten, och slutligen blev han boktryckare och förläggare.

Sedan han trakasserats av teologerna för flera arbeten som ansågos innehålla fördömliga kätterier, blev han dömd här-för och satt i fängelse ett par gånger och underkastad förhör inför världslig domstol, där han modigt försvarade sig. Slutligen blev han 1546 dömd att hängas och brännas och domen gick i verkställighet på Place Maubert i Paris. På samma plats har stadsfullmäktige i Paris rest ett ståtligt monument över honom.

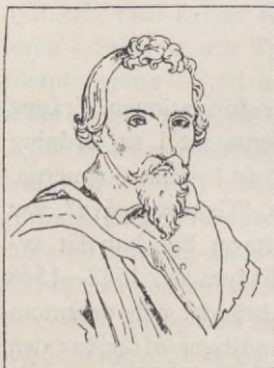
*

Sedan påvemakten brutits genom reformationen, främst Luthers protest, kommo reformatorerna att i sin ordning hindra tankens frihet med hänsyn till de kristna dogmerna. Den intolerante och tyranniske *Kalvin*, "Genèves påve", var emellertid farligare än Luther för kättares liv; han lät avrätta ett stort antal sådana, endast på fyra år, 1542—1546 dödades 58, varav 35 blevo levande brända, och dessutom blevo 76 landsförvista. Ryktbarast bland hans offer var den spanske läkaren *Mikael Serveto*, känd som upptäckare av lilla blodomloppet. Han ägnade sig ock åt teologiskt studium och gjorde bibelns och kyrkofädernas utforskande till ett huvudstudium. Han skrev "Kristendomens återställande" och utgav ett par skrifter mot treenigheten: "Om villfarelser angående treenigheten" och "Dialoger om treenigheten" (1531 och 1532) och hade hetsiga samtal därom med Kalvin. Denne anmälde Serveto i hemlighet för ärkebiskopen i Vienne, där han praktiserade som läkare, och här blev han kastad i fängelse. Han lyckades emellertid att fly därifrån och begav sig, utan att misstänka Kalvin, till Genève, som betraktades som en fristad. Här blev han svekfullt gripen och såsom gudsförmädare hållen i fängelse i 2½ månader, därunder han förgäves sökte försvara sig, varpå han dömdes till bålet, som han med lugn besteg. Man lät honom i två timmars tid

marteras genom att gjuta lervatten på veden, innan döden gjorde slut på hans kval (1553).

Anmärkas bör, att Melanchton, Farel, Butzer m. fl. reformatorer gillade denna avrättning. Den sistnämnde yttrade till och med, att Serveto på grund av sina arbeten "förtjänade, att inälvorna revos ur kroppen"!

Kalvins och hans anhängares intolerans och grymhet ledde ej långt efter denna illgärning till italienaren *J. V. Gentilis'*

Mikael Serveto.

dödsdom. Då han hade omfattat unitarismen och sålunda förnekade Kristi' gudom och treenigheten, flydde han från Italien för att undgå bålet 1556. Han begav sig till Genève, där han kom i strid med Calvin, och måste för att få vara kvar i denna stad underskriva den reformerta trosbekännelsen, men fortsatte emellertid att i hemlighet sprida unitarismen. Gentilis fängslades därför och dömdes av Calvin till döden, men domen ändrades

därhän, att han måste göra offentlig avbön, själv kasta sina skrifter på elden och lova att ej lämna Genève utan särskilt tillstånd (1558). Han flydde kort därpå härifrån och måste många år föra ett kringirrande liv i skilda länder, men återvände till Schweiz, då han fått underrättelse om Kalvins död. Han fängslades emellertid strax och dömdes i Bern för sitt kättereri till halshuggning 1566.

Den italienske filosofen *Giordano Bruno* blev ej långt efteråt ett offer för teologernas raseri. Från ynglingaåren dominikanmunk kom han snart nog att uttrycka sina tvivel på flera av kyrkans dogmer, i synnerhet transsubstantiationen och Jesu övernaturliga avlelse, och lämnade 28 år gammal sitt kloster i Neapel, där han flera år varit förföljd, samt

flydde från Italien (1576). Sedan han begivit sig till Frankrike, blev han i Toulouse filosofie doktor. Levde en tid i London och Oxford, högt uppburen av framstående personer, men drevs bort genom prästernas agg. Omsider kom han till Wittenberg, Prag, Helmstedt och Frankfurt a.M., här utgivande filosofiska skrifter och hållande föreläsningar. Besjälad av en glödande tro på en högre utveckling av människosläktet och lidelsefullt bekämpande vidskepelsen och okungheten, över allt utsående frön till självständigt tankeliv och skakande föråldrade meningars herravälde. Intet auktoritetsvälde finge längre finnas. "Auktoriteten är inom, icke utom oss", sade han. "Låt oss *tvivla*, så länge något annat är dunkelt, låt oss tvivla, tills vi klart uppfattat allt."

Sina åsikter framställde Bruno i flera arbeten, såsom "Om orsaken, grunden och enheten", "Om det oändliga, världsalltet och världarna", m. fl. Han förberedde en sann naturfilosofi och eggade mäktigt till studiet av *naturen*. Han förgudade naturen och betraktade universum som den förkroppsligade gudomliga kraften. Hans världsåsikt var *panteismen*: Gud är i allt och är allt; Gud är det obegränsade förståndet, grundprincipen för allt liv och all ande, orsakernas orsak. Det finnes ett oavbrutet uppstigande i varelserna från de minsta till de största, från växt- till djursjäl, från djur- till människosjäl, och denna utvecklas gradvis från de lägsta till de högsta grader. Bruno visar sig sålunda vara en förelöpare till Spinoza, Kartesius, Leibniz, Schelling, Goethe m. fl. och uttalade grundtanken i vår tids evolutionsteori.

Giordano Bruno.

Efter många års vandringsliv vågade sig Bruno 1591 åter till Italien, förmodligen i förlitande på sitt rykte som filosof, och mottog detta år en inbjudning till Padua. Inkquisitionen i Venedig grep nu in och satte honom i ett mörkt fängelse, varpå han rannsakades och dömdes till ständigt fängelse. Härmed var storinkvisitorn i Rom ej tillfredsställd, utan fordrade avfällingens utlämnande till Rom, vilket ock skedde 1598, varpå han där hölls i en fängelsehåla två år och underkastades förhör rörande sina kätterier.

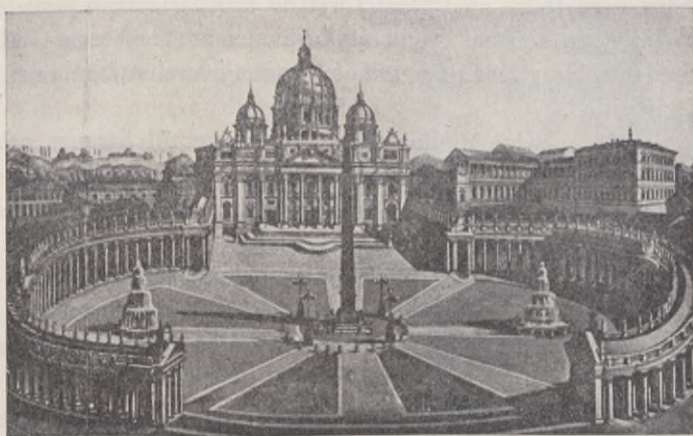
Inför sina domare i Venedig förnekade Bruno ej, att mycket i hans skrifter stred mot den katolska tron, men han tillade, att "detta aldrig sagts såsom lärosatser för att angripa denna tro", och förklarade sig villig till underkastelse, och sannolikt hade tortyr drivit honom till detta medgivande. I Rom synes han ha förlorat hoppet om räddning och uppträdde där inför inkvisitionsdomstolen med största frimodighet och vägrade att ändra åsikter.

Domstolen uttalade nu bannlysningsdomen, varpå han överlämnades till den världsliga makten "för att straffas så mildt som möjligt utan blodsutgjutelse" — det vanliga djävulska formuläret för att brännas levande. Bruno mottog domen med lugn och värdighet.

Straffet gick i fullbordan d. 17 febr. 1600; iklädd kättarnas med djävlar och lågor målade skjorta besteg han det å Campo di fiori resta bålet, som antändes, och sedan hans tunga slitits ur munnen dog han utan att ha givit ett ljud av smärta ifrån sig. Då lågorna slocknat, kastades filosofens aska för vindarna.

Den fria tankens målsmän i Italien ha efter långvariga strider med påven och de klerikala rest Bruno en staty i Neapel och en i Rom — på den plats, Campo di fiori, där den store filosofen blev bränd, och denna staty avtäcktes 1889 under obeskrivlig entusiasm och officiellt deltagande av lagstiftande församlingen.

Ännu en djärv italiensk tänkare, *L. Vanini*, som var prästvigd, men gått upp i nyare tidens filosofiska spekulationer, fick med livet umgälla sina idéer. Han studerade förutom teologi filosofi, fysik, astronomi, medicin samt juridik och reste länge i Italien, Schweiz, Frankrike, Nederländerna och England, överallt spridande sina frisinnade åsikter. I besittning av betydande lärdom, stor vältalighet och ett älskvärt sätt att vara, drog han till sig talrika lärjungar och höll föreläs-

Peterskyrkan i Rom.

ningar för dem vid hemliga sammankomster. En tid var han allmoseutdelare hos marskalk de Bassompierre i Paris och levde en tid i ett kloster i Toulouse (tvivelsutan på grund av fattigdom). Då han i Lyon hållit föreläsningar, som utsatte honom för faran att fängslas, flydde han därifrån, och då han sedan ville undervisa i Genève, mötte han sådant motstånd för sina kätterier, att han måste fly även från denna stad. I London satt han en tid i fängelse för sina idéer.

Vanini skrev två arbeten av mycket olika innehåll. Det första om "Försynen", 1615, förkunnade ortodoxa meningar för att vederlägga spiritistiska och astrologiska funderingar

av Cardon m. fl., och det synes ha tillkommit för att vinna prästerna och undgå förföljelser och nöd. Det andra arbetet, "Dialoger om naturen", 1616, är ett uttryck för Vaninis verkliga åsikter och här ville han förklara alla tilldragelser endast genom naturkrafterna. Han förkunnade ej ateismen öppet, fast hans uttalade idéer visade tvivel på Guds tillvaro. Hans ståndpunkt var i själva verket *panteismen*. För kristendomen hyste Vanini ingen vördnad. Han sade sålunda bl. a., att "barn, som födas med klen föstånd äro därigenom ägnade att bli goda kristna", samt att "djävulen är starkare än Gud, emedan tilldragelser tima, vilka ej kunna överensstämma med Guds vilja".

Man har att i Vanini se en förelöpare till Strauss och Renan, liksom han ock var en föregångare till våra tids evolutionister, då han ville härleda människans ursprung från de skilda djurslagens successiva utveckling.

Vanini återkom 1617 till Toulouse och Sorbonnes professorer granskade nu hans sista arbete, som de dömde att brännas; därpå anklagades han inför domstol i Toulouse för ateism.

Han dömdes att brännas, sedan tungan utskurits, och domen verkställdes ock med fasaväckande grymhet 1619.

*

Den härsklystna kyrkan hade emellertid ej firat nog med segrar genom mord på forskare och andra kättare; den vanhedrade sig ytterligare genom att på annat sätt tysta munnen på dem. Det mest uppseendeväckande av de åtal den anställde efter Vaninis dom var anklagelsen den väckte mot den store italienske vetenskapsmannen *G. Galilei*. Denne hade i åtskilliga brev avhandlat frågan om förhållandet mellan *teologin* och *vetenskapen*, och bl. a. yttrat: "då vi söka tolka naturföreteelser, böra vi ej börja med bibeltextens auktoritet,

utan med noggranna experiment och säkra bevis." Inkvisitionen sökte nu samla alla möjliga bevis för att få Galilei fast, och då kyrkan fördömt läran om *jordens rörelse*, förbjöds honom enskilt att på något sätt försvara denna sats, såsom stridande mot bibeln.

Då Galilei sedermera skrev sitt arbete om "Ebb och flod", tillägnat ärkehertig Leopold, anhöll han, att "denne skulle betrakta den framställda teorin *som en dikt eller en dröm*, ty den är grundad på jordens rörelse, som jag häruti antager. Men som poeter ofta lära prisa alstren av sin fantasi, så anser jag på samma vis, att något värde kan finnas i denna *min orimlighet!*"

Senare lämnade Galilei denna försiktighet och drevs av sin glödande sanningskärlek och sitt hat till andligt förtryck att trotsa faran, varför han 1632 utgav sitt arbete "Dialoger", däri Ptolemei och Kopernikus' världssystem

G. Galilei.

diskuteras. Med genomskinlig satir behandlar Galilei här kyrkans nyssnämnda förklaring och framställer det Kopernikanska systemet, ehuru blott som en rent matematisk hypotes. Galilei kallades strax att stå till ansvar inför inkvisitionsdomstolen i Rom, och den åldrige och sjuklige vetenskapsmannen blev nu, under hotelse av svårt straff, tvingad att formligen *avsvärja de sanningar*, vartill han genom exakt forskning kommit.

I den vidlyftiga domen, som är ett praktstykke av teologisk obskurantism, måste Galilei i en lång följd av punkter högtidligen "avsvärja och förbanna med en oskrymd tro"

allt vad han sagt om jorden och solen, såsom kätterskt och stridande mot den Heliga skrift etc.

Till den kyrkliga skandalens fullbordan hörde, att Galileis röst för alltid måste förstummas. Han sändes till ett ärkebiskopligt palats i Siena, där han ett halvt år levde avsondrad från världen. Därpå fick han återvända till sitt eget hus i Arceti nära Florens, men han fick ej komma till denna stad på 5 år, och det var honom då förbjudet att lämna sin bostad och att mottaga sina vänner. Då han genom en ögoninflammation slutligen förlorat synen på båda ögonen, tillstodde inquisitionen nådigst den 76-åriga åldringen att fritt umgås med de vänner han hade kvar i livet.

Kyrkan triumferade, då hon segrat över förnuftet och vetenskapen, och detta skedde på en tid, då vetenskaperna gjorde lysande framsteg, då mikroskopet och teleskopet uppfunnits och en mängd upptäckter gjorts därmed, då astronomin fått sina vetenskapliga grundvalar och en Kepler formulerat sina ryktbara lagar, då fysikens skilda grenar börjat studeras enligt vetenskapliga metoder, då utmärkta arbeten i naturalhistorien redan sett dagen och anatomin grundligt studerats och skildrats.

Men kyrkan hade *makten*, om ej sunda förnuftet.

Kätteriförföljelser i Sverige.

Sedan kristendomen blivit hela svenska folkets religion i mitten av 12:te årh., levde hela nationen under följande århundraden i den djupaste okunnighet. Avvikelser från kyrkoläran kommo ej i fråga, om ej i hemlighet. Men historien har dock bevarat berättelser om ett par fall i början av 14:de århundradet.

Den förste kättaren i Sverige var en man vid namn *Botulf* av Östby i Gottröra socken i Uppland. Denne hade sin tanke för sig i en del kyrkliga ting och förnekade Kristi lekamens

närvaro i nattvarden. Sockenprästen fick reda på hans kätteri, och då han en gång frågade honom, om han trodde sig erhålla Kristi lekamen i nattvarden, svarade Botulf nej, med den förklaringen, att "om det var Kristi lekamen, så skulle den längesedan vara förtärd, och ej heller finner jag det rätt att äta Kristi lekamen". Underrättad om det oerhörda fritänkeriet, anställde ärkebiskopen en formlig undersökning, hotande med lagens hela stränghet. Men denne lät ej avskräcka sig, utan vidhöll ståndaktigt sin mening, varför ärkebiskopen dömde honom 1311 till bålet och överlämnade honom till den världsliga makten. Tvivelsutan blev han bränd.

Ett tjugotal år senare blev en annan kättare känd, *Bernhard läkare*, som levde i Hapsal i Estland. Han var rektor vid därvarande skola och känd för hög bildning i s. k. profana vetenskaper, som ansågos gudlösa. Kaniken i Hapsals domkyrka utfärdade 1334 ett intyg om hans uppförande, däri han säger, att Bernhard fört en "mindre berömlig vandel"; och då denne 1338 slagit sig ned i Visby, blev han även där förföljd av prästerna, som exkommunicerade honom.

Svenska kyrkan har allt ifrån Uppsala möte 1593 bibehållit en sträng luthersk renlärighet. Reformationen hade emellertid hos åtskilliga sinnen väckt håg för granskning av bibeln och kyrkans lära, och man fick snart se åtskilliga *fritänkare*, som framträdde med kätterska meningar. En rik borgare i Västerås, *Hans Jönsson*, uppträdde 1597 med en kritik av Nya testamentet, som han förkastade liksom ock läran om Kristi gudom, under det han höll sig till Gamla testamentet, då han fann läran om Guds enhet där renare framställd. Han häktades och anklagades, men undgick dödsdom, då han dog under rannsakingen. En bonde, *Peder Hofvesta*, hyste samma åsikter som Jönsson och bekände dem, varpå han dömdes till döden.

Kätteriet fortsattes ännu ihärdigare i början av 1600-talet å skilda ställen i landet, särskilt i Västerås stift, där en man

vid namn *Per i Grytnäs* hade dispyter med prästerna och förnekade svenska kyrkans tro, varför han blev halshuggen 1619. Vid samma tid framträdde en bonde *Jonas* i Södermanland med förnekande av verklighet i de evangeliska berättelserna om Jesu underverk och tolkning av berättelsen om hans födelse m. m. på allegoriskt sätt. Gustaf Adolf lät instämma honom jämte flera av hans anhängare för en församling av rikets råd och flera biskopar i Linköping 1618; då de ej ville återkalla sina meningar, blevo de dömda till döden och halshuggna.

Men ej nog med dessa upprörande mord för bevarandet av den "rena evangeliska läran". Rektor *H. Campanius* i Enköping och två andra svenskar, *Z. Anthelius* och *G. Bähr*, blevo 1624 också dömda till döden och halshuggna, den förstnämnde emedan han delvis närmat sig katolska kyrkan, de två sistnämnda därför att de i utlandet övergått till katolicismen, ehuru de hållit sin övergång hemlig och ej sökt göra proselyter. Deras nådeansökningar avslogos av Gustaf Adolf. Denna fläck på hans minne var tydligen beroende på trettioåriga kriget, då det gällde att med alla medel, icke minst våldet, bevara den lutherska renläriheten.

*

Vilken skam för de kristna, att de under deras inbördes strider tillfogat varandra vida större olyckor och lidanden än hedningarna i förföljelserna av de kristna. Kyrkans vidskepliga lärobyggnad upprätthölls under århundraden, emedan ingen vågade uttala någon avvikande mening, och den motstod länge förnuftets bemödanden i skepnaden av reformatorer och tänkare från 12:te till 16:de årh. Romerska kyrkan försvarade genom våld sitt välde. Bannlysningar, krig och blodbad, inkquisitionen m. m. vanställde fridens och kärlekens religion. De katolska furstarna förenade sitt in-

tresse med prästerskapets och understödde kyrkan med eld och svärd i ohyggliga religionskrig. Sådana hade aldrig funnits bland forntidens hedningar. Endast i Nederländerna sägas mer än 100,000 av Karl V:s undersåtar ha fallit för bödelns hand, enligt Grotius. Antalet av protestanter, som avrättades i en enda provins, översteg vida martyrernas, som under 300 år ledo dödsstraff i hela romerska riket.

*

Dessa förfärliga mord på så många tusende människor, som voro goda kristna var på sitt sätt och varav många voro framstående vetenskapsmän, ha teologerna ofta sökt förklara med det enfaldiga argumentet, att ogärningarna ej finge tillskrivas kristendomen, att de skett trots kristendomen, då de skulle ha berott på vissa bekännares oförmåga att fatta kristendomens rätta väsen. Detta är falskt. De kristna bedrevo kätteriförföljelserna icke därför att de voro skröpliga människor, utan emedan de hade den "rätta tron" och ville bevara kyrkoläran genom, att bestraffa de *van-troende*. Märkas bör, att många av dem, som dömde dessa kättare, voro professorer och biskopar, som högmodigt, kallblodigt och avsiktligt läto avliva representanter för sunda förnuftet. Se där ett bevis på "*kristendomens seger*", som teologerna så mycket talat om.

Fjortonde kapitlet.

Kristendomens upplösning. Förnekelse av
dogmerna i nyare tiden. Den veten-
skapliga kritiken.

Tidigare lagar mot fritänkare i Sverige. De första
kritikerna över kyrkans dogmer.

I *Sverige* rådde under medeltiden och intill början av nyare tiden fullkomligt stillastående på det andliga området. Kloster- och katedralskolor funnos väl, men de voro blott avsedda att dana präster och där undervisades blott i latin och kyrkolära.

Efter långa strider stadfästades omsider genom Uppsala möte 1593 den svenska "evangelisk Lutherska kyrkan", som vilar på "*den rena evangeliska läran*". Av dess bekännelseskrifter intager lilla katekesen främsta rummet. Om denna säger biskop *G. Billing* i inledningen till sin upplaga av "Lutherska kyrkans bekännelseskrifter": "Ingen skrift, naturligtvis med undantag av bibeln, har haft en i ringaste mån med Luthers lilla katekes jämförlig betydelse för att bibringa den stora massan församlingsmedlemmar en god kristendoms-kunskap, och näst den heliga skrift torde den ock i inre värde stå *främst bland skrivna böcker*."

Riksdagen i Norrköping 1604 stadgade redan *landsförvisning* och *arvlöshet* som straff för avfall från den "rena evangeliska läran". Regeringen utfärdade 1664 ett plakat, däri stadgades, att den, som "väckte *nya och onyttiga frågor* eller

sådana, som kunde åstadkomma *villfarelse* och *sönndring* etc., skulle bliva *strängeligen straffad*, även *till livet*".

Det är klart, att den fria forskningen mötte största hinder av sådan lagstiftning. Teologin stod alltjämt främst bland vetenskaperna och någon undersökning av statskyrkans lärosatser medgavs ej. *Kartesius' filosofi* kom emellertid att väcka oro, då läkare och naturforskare befunnos ha tagit djupa intryck därav, och de framstående medicinska professorerna *O. Rudbeck* och *P. Hoffvenius* blevo därför föremål för anmärkningar av teologiska fakulteten. Rudbeck avgav en skarp protest. Prästeståndet avlät vid 1686 års riksdag en skrivelse till Karl XI med klagan över den kartesianska filosofins framsteg i landet, varför teologiska fakulteten borde ha makt att *förbjuda disputationer*, som innehålla *för teologin menliga uttryck!* Filosofiska fakulteten svarade med fordran på forskningsfrihet, annars vore ingen vetenskap till.

Slutet blev emellertid, att Sveriges *kyrkolag* av 1686 stadgade i I kap. 1 §: "Uti vårt konungarrike och dess underliggande länder skola alla bekänna sig endast och allenast till — — de tre huvudsymbolis — — samt Liber Concordiæ; och alle them, som uti *Läroståndet*, vid Kyrkor, Academier, Gymnasier och Skolor något ämbete tillträda, skola — — med livlig Ed till thenne Lära och Trosbekännelse sig förplikta." I § 2 stadgades ytterligare: "Them i *Läroståndet* såväl som alla andra, af hvad stånd de äro, skal ock härmed allvarligen vara förbudet här emot att upptäncka och utsprida några *villfarande meningar*. — — Den, som ej rättade sig skulle vara räknad för en *affälling*, mista sitt Embete och *förvisas Riket*. Then, som alldeles gör affall ifrån vår rätta religion, straffas likaså och njute *aldrig något arf, rätt eller rättighet* inom Sveriges gräntsor."

Dessa bestämmelser upptogos sedan i *Sveriges Rikes Lag* av 1734 i Missgärningsbalken, som dessutom stadgade *livsstraff* för "hädelse av Gud, hans heliga ord och sakramenten".

Landsförvisningsstraffet för den, som utspridde villfarande lära upphävde en k. förordning 1860, trots protester av ett stort antal präster mot en riksdagsmotion om detta straffs borttagande; och 1861 borttogs dödsstraffet för att ersättas med straffarbete för hädelsebrott.

*

Under tiden hade en märklig rörelse ägt rum. Det blev en präst förbehållet att skaka på det ortodoxa dogmsystemet,

Nils Ignell.

den fromme, klarsynte och oförskräckte *Nils Ignell* (d. 1864), komminister i Katarina församling i Stockholm. Han studerade den nya bibelkritiken, och det var han, som anonymt 1840 utgav en översättning av Strauss' "Jesu levnad", som han dock ej i allt biträdde, varefter han framträdde med flera utmärkta skrifter mot kyrkoläran, bland annat: "Granskning av den evangelisk lutherska trosbekännelsen" (1843), och "Den ursprungliga kristna tron

och dogmtron" (1861), och "Messiasidén" (1864), förklarade, att dogmen om den *obeflückade avlelsen* är *värdelös*; så även *treenighetslärans* gamla läroformer. Han bränmärkte "*dogmtron* såsom källan till så mycket ont, som utbrett *fördörelsens* mörker över jorden". Och han framhöll, att "för dogmtrons skull har allt blod flutit, som uti Kristi namn har besudlat jorden; för dogmtrons skull hava bålen blivit tända och folken i förhärjande religionskrig blivit hetsade likt rasande vilddjur *mot* varandra".

Allmän uppmärksamhet väckte därpå *J. N. Cramér* (d. 1893), som var rektor i Visby och blivit prästvigd, då han lämnade kyrkan 1859 och utgav sitt märkliga arbete:

"Avskedet från kyrkan, eller en fritänkares strödda anteckningar", däri han stödde sig på den nyare bibelkritiken av Strauss, Renan m. fl.

Några år efteråt framträdde en annan skolman med en mycket allvarlig kritik av kyrkoläran, lektorn i latin *N. W. Ljungberg* (d. 1872), som i Göteborgs Vetenskaps- och Viterhetssamhälle 1861 höll ett föredrag om de olika synpunkter, ur vilka filosofin och religionen utgå för bestämmande av de religiösa trosformerna. Han hävdade vetenskapens rätt och plikt att med frimodig sanningskärlek forska rörande de högsta frågor och han påvisade, att enligt bibeln *Kristus ej vore Gud* samt angrep följaktligen *treenighetsläran*.

Göteborgs konsistorium beslöt att "hos regeringen anmäla de av Ljungberg uttalade åsikterna rörande Kristi gudom" för vidtagande av lämpliga åtgärder "för avvärjande av förargelse" och stiftets prästerskap ville petitionera om Ljungbergs skiljande från domkapitlet och till och med från lektoratet. Sedan ecklesiastikministern Thyselius förgäves anmodat honom att begära entledigande, fann K. M:t "domkapitlets hemställan icke till något vidare yttrande föranleda".

Vid samma tid uttalade inför Strängnäs domkapitel kyrkoherden *Hallin* en liknande uppfattning om Kristus som Ljungberg, varför han emellertid av domkapitlet förklarades sitt ämbete förlustig.

Ljungbergska striden framkallade *Viktor Rydberg*, som 1862 skrev "Bibels lära om Kristus", däri han ville visa, att läran om Kristi gudom ej hade sitt stöd i bibeln. Arbetet

N. W. Ljungberg.

väckte stort uppseende och teologerna uppträdde energiskt däremot, under det han av det unga Sverige hälsades som en målsman för den fria tanken.

Nyare kritiker över kyrkoläran. Åtal för religionsbrott.

En skamlig kätteriförföljelse anställdes 1879 mot skol-läraren *Sven Nilsson* i Tolånga, då han omfattat friare åsikter i religion och bildat en diskussionsförening, som höll sig med frireligiösa böcker; Parkers m. fl. Skolrådet avsatte honom och allmänna åklagaren stämde honom för "falsk läras utspridande" och "hädelse mot Gud och hans ord". Han skulle ha sagt, att Kristus ej vore Guds son, utan blott människa, att det ej fanns något helvete och han skulle ha hånat prästernas predikningar o. s. v. Ett 50-tal vittnen hördes, men intet vittnesmål visade, att Nilsson uttalat hädelse mot Gud. Han hölls i fängelse 6 veckor i fångdräkt, och rättegången varade 7 månader. Åklagaren yrkade, trots en mängd gynnsamma vittnesmål, två års straffarbete. Efter besvär i Skånska hovrätten förföll målet.

Mot *August Strindberg* anställdes 1884 åtal för "religionsbrott" för ett angrepp på nattvardsläran i berättelsen "Dygdens lön" i hans bok "Giftas", som ansågs innebära "gäckeri av Guds ord eller sakramenten". Juryn fällde emellertid en frikännande dom. Åtalet hade till följd, att *Föreningen för religionsfrihet* strax bildades, och denna verkade under många år med flygblad och andra skrifter samt möten med mål att ändra alla de lagar, förordningar och institutioner, som utgöra de statskyrkliga banden.

Från denna tid framträdde mer och mer en öppen kritik av kyrkoläran, dogmerna betvivlades allt allmännare i mån som vetenskaperna populariserades. Två förträffliga arbe-

ten av *C. O. Nyblaus* utkommo: "Bibelns sagor i den nya forskningens ljus" (1885) och "Jesu levnad" (1887), vilka med mycken lärdom vederlade kyrkoläran.

För min del gjorde jag i "Allmän kulturhistoria" samtidigt framställningar av kristendomens uppkomst och dogmerna enligt den objektiva forskningen, eliminerande alla övernaturliga föreställningar.

I Uppsala höll jag 1888 ett föredrag om "Teologiska fakultetens upphävande", framhållande, att teologin ej är någon vetenskap och att moralläran ej fordrar någon teologisk grundval. Jag inbjöd till offentlig diskussion och anhöll, att någon lärare i teologiska fakulteten ville öppet förklara, om läran om helvetet, djävulen och den eviga osaligheten tillhörde kristendomen. Men teologerna tego.

En av de ihärdigaste motståndare till kristendomen, vårt land sett, var *Viktor Lennstrand* (död 1895), som studerat teologi i Uppsala och tänkte bli missionär, men

genom unitariern Channings skrifter m. fl. bragtes till tvivel på Kristi gudom och övriga kristna dogmer och blev i stället missionär för omvändelse från kristendomen. Han var född apostel och besjälades av den ärligaste övertygelse. Han mötte kristendomsförkunnarna på deras egen mark, kände bibeln lika bra som de och ägde stor fyndighet i sina offentliga debatter med dem, varför han blev en farlig motståndare. Genom talrika föredrag å en mängd ställen i landet och många skrifter vann han mycket talrika anhängare och det artade sig att bli en verklig folkrörelse mot kyrkoläran. Myndigheterna blevo oroliga och de teologiska motståndarna sökte

Viktor E. Lennstrand.

först lägga hinder för Lennstrand att få lokaler, men då detta misslyckades, såg man sig om efter det gamla medlet mot "kättare": strafflagen, "hädelseparagrafen" framdrogs jämte paragrafen om "förnekelse av den rena evangeliska läran", och han blev sju gånger åtalad. Han blev ibland frikänd, men flera gånger dömd till fängelse (1887—1889); var dock oböjlig i sin verksamhet och utstod straffen med martyrens fasthet. Sista inspärningen å Långholmens cellfängelse inverkade emellertid så skadligt på hans hälsa, att hans förstånd rubbades och hallucinationer inställde sig. Anmodad av släktingarna om mellankomst, upplyste jag dåvarande justitieministern Östergren och generaldirektören Wieselgren om saken, och dessa voro strax beredvilliga att skaffa Lennstrand frihet genom kunglig nåd. Dagen därpå skedde detta, och efter några dagar var rubbningen över.

Många, som ej kände Lennstrand, torde ha ansett honom ha utmärkt sig för anstötliga angrepp och hädelser, men så var ej fallet, ehuru han ofta var satirisk. Han gav sin riktning benämningen *Utilism* och stiftade *Utilistiska samfundet* i Stockholm (1888). Han ville visa, att utilismen och det första kristna livet sammanfölla.

Andra åtal för religionsbrott förekommo 1888. Redaktör *A. Danielsson* i Malmö åtalades för en artikel i hans tidning "Arbetet", däri han gycklade med gudsbegreppet och trenigheten, som vore ett vidunder av mänsklig ungdomsfantasi; han dömdes till fängelse.

Redaktör *Hjalmar Branting* blev kort därpå två gånger samma år dömd för religionsbrott, första gången för avtryck i "Socialdemokraten" av en artikel av Lennstrand, varför han ådömdes 150 kr. böter för förnekelse av den rena evangeliska läran. Han åtalades därpå för avtryck av Danielssons artikel och juryn fällde honom, varpå han dömdes för hädelse till 3½ månaders fängelse (å Långholmen).

Ett uppseendeväckande åtal för religionsbrott anställdes mot prof. *K. Wicksell* 1908 på grund av ett offentligt föredrag i Stockholm om "tronen, altaret, svärdet och penningepåsen", däri han hade ett uttalande om Jesu övernaturliga avlelse, som åklagaren fann straffvärt såsom gäckeri. *Wicksell* framhöll i sitt digra svaromål bl. a., att det av honom åberopade bibelstället om födelsen av en jungfru av åtskilliga utländska auktoriteter påståtts vara ett rent falsarium, som saknade grund i bibelns

källskrifter och som inför en förnuftig nutidsuppfattning icke kunde anses utgöra en beståndsdel av vad lagen menade med Guds heliga ord och sakramenten. Härvid ville åklagaren ej fästa något avseende, utan framhöll som sin mening, att det åtalade yttrandet måste anses som "lastande och gäckande av Guds heliga ord". *Wicksell* förklarade, att han angripit berättelsen om jungfrufödelsen med alla såtires, hånets och indignationens

Knut Wicksell.

vapen såsom absurd och därjämte moraliskt förkastlig, men han bestred, att hans föredrag efter en riktig lagtolkning vare sig innebar hädelse av Gud eller lastande eller gäckande av Guds heliga ord eller sakramenten. Han upplyste ock om, att han faktiskt uppträdde till försvar för en person, som på grund av en i något naiva former, men enligt hans mening fullt berättigad kritik av samma bibelställe dömts till 3 månaders straffarbete.

Rådhusrätten dömde emellertid *Wicksell* "för att ha lastat och gäckat Guds heliga ord under sådana förhållanden, att han därigenom åstadkommit allmän förargelse, att hållas i

fängelse två månader". Hovrätten ändrade straffet därhän, att han dömdes till allenast böter, 300 kronor; men högsta domstolen stadfästade rådhusrättens utslag (1909). Anmärkas bör, att av högsta domstolens sex närvarande medlemmar två röstade för hovrättens beslut, under det fyra voro för rådhusrättens. Hade sålunda blott en av dessa gått med de förra, skulle tydligen hovrättens beslut stadfästas och Wicksell undslupit med böter.

Han måste nu sitta i fängelse två månader för förhånande av den uppdyktade och onaturliga berättelsen om "jungfrufödelsen". Man kan förstå, men ändock ej gilla ett domfällande med böter av formella skäl, om domarna ansett hån och satir för gäckeri; men att döma till fängelse var en upprörande handling, en verklig kulturskandal.

En allmän indignation över denna rättegång uppstod bland alla frisinna, och strax efter åtalets anställande uttalade 130 representativa personer på vetenskapens, konstens, litteraturens, pressens, juridikens m. fl. områden en öppen protest i tidningarna däremot. Häri hävdades, att användandet av en längesedan föråldrad och för sitt avsedda ändamål fullkomligt verkningslös lagparagraf måste betraktas såsom alldeles otidsenligt.

Sedan rådhusrättens dom fallit, framställde "en domare" i Dagens Nyheter en nog så skarp kritik av domen och skrev bl. a.: "Tanken föres tillbaka till längesedan svunna tiders kättarförföljelser, ty hädelseåtal är de facto blott en ny form därav. — En lag, som håller på att föråldras och överleva sig själv, torde ovedersägligen vara lagen om religions- eller hädelsebrott."

Offentliga debatter i Uppsala om kristendom och kultur 1891.

Märkliga debatter ägde 1891 rum i Uppsala mellan kyrkans män och ett antal bundsförvanter bland lekmännen samt representanter för den fria tanken, sedan studentföreningen Verdandi upptagit som diskussionsämne på ett möte "Statskyrkans och prästernas förhållande till vårt lands kultur". Ett par veckor senare inbjödo några lekmannaprofessorer och andra intresserade till offentlig diskussion över frågan: "Stå kristendom och kultur i strid med varandra?"

Teol. professorerna Norrby och Rudin debatterade frågan med fritänkarna C. V. L. Charlier, K. Wicksell (senare professorer), lektor K. Starbäck, skriftställaren C. Laurin, uti-
listen V. Lennstrand, red. Hj. Branting och denna boks författare m. fl., men ingen försoning var möjlig mellan de olika partierna. De frisinnade i Verdandi önskade därför en fortsättning av diskussionen och jag hedrades med en uppmaning av ett par docenter att komma till Uppsala för att hålla ett föredrag över ämnet: "Kristendomens strid mot den vetenskapliga kulturen." Så skedde ock 1½ vecka senare, och jag framhöll i föredraget att den vetenskapliga världs-
åsikten står i strid med såväl den nyare liberala kristendomen som med den ortodoxa samt att kristendomen ej utan vidare kan göras liktydig med läran om Kristusidealet, ett liv i Gud eller en etisk teism, samt att kristendomen också är liktydig med fruktan för eviga straff i ett gräsligt helvete eller tron på djävulen m. m. I den diskussion, som följde, påstod prof. Hjärne, att kristendomen ej vore *dogmer*, utan att dessa blott vore "en uppfattning av kristendomen", och att den givit "helvetesläran en djupare, moraliserande betydelse". Kand. (nuv. ärkebiskop) N. Söderblom menade, att föredraget ej

vänt sig mot kärnan i kristendomen, utan mot de redan "övergivna utanverken", mot kätteriförföljelserna, helvetesläran m. m., och förklarade att det vore ett vansinne att antaga, att prästerna nu skulle predika den i dess krassa form. Prof. Rudin protesterade mot föredragets "hänsynslösa" angrepp på kristendomen, mot förnekelsen av allt övernaturligt, mot att påbörda kristendomen förföljelserna i dess namn, mot att göra en moral utan religion, mot att kalla kristendomen diabolism etc.

Efter denna diskussion följde en långvarig tidningspolemik mellan prof. Rudin och Hjärne samt mig och flera insändare, och Rudin sökte i en artikel klargöra kristendomens *centrala* och *periferiska* frågor. Detta gav mig anledning att i en artikel hemställa till honom att utan alla omsvep med ja eller nej besvara frågorna: "Är *helvetet* en central eller en periferisk dogm?" och "om helvetesläran är en periferisk dogm, bör den då ej kunna borttagas ur svenska kyrkans bekän-nelse"?

Intet svar.¹⁾

*

Sedan prof. *Hj. Öhrvall* i feriekurserna i Växjö 1906 hållit föredrag om "Utvecklingsläran och fysiologin" och däri visat människans ursprung ur lägre arter samt intigheten i den övernaturliga förklaringen av människans skapelse; och sedan lektor *H. Petrini* vid samma tid uppträtt med anmärkningar om kristendomsundervisningen i Växjö allmänna läroverk uppstod en sällsam rörelse i Småland, då opinionsmöten höllos i de flesta av landskapets kyrkor, där prästerna talade till menigheten om "hädelseföredraget" och brännmärkte Petrini's kränkande reformförslag. De av dem författade reso-

¹⁾ Se närmare *A. Nyström*: "Kristendomens strid mot den vetenskapliga kulturen" (1892).

lutionerna, som allmänt antogos, vittna om en obskurantism och hänsynslöshet utan like i nyare tiden.

Petrini svarade på läroverksstyrelsens anmälan om lämplig åtgärd mot honom med en broschyr: "Biblisk naturlära" (1906), en alldeles mästerlig skrift, där han med vetenskapsmannens oemotståndliga logik oförskräckt framställer religionsundervisningens brister, framhållande bl. a., att i de läroanstalter, prästerna ännu hava i sitt våld, härjar fortfarande "*kristen vidskepelse* i dess grövsta former".

Sedan dess har *Petrini* oförtrutet fortsatt sin fejd mot dogmkristendomen i flera synnerligen grundliga arbeten: "Prästerna och religionsundervisningen", "Kristnad heden- dom", "Religionens uppkomst", "Katekes-reformen" och slutligen "Kristendomens bankrutt" (1922).

Detta arbete är en radikal slutuppgörelse, där den lärde författaren oemotståndligt och med fullständig sakkännedom utför en genomgående granskning av de bibliska berättelserna och kyrkans dogmer, deras ursprung i förkristna mytologier m. m. Han visar, att "frälsningsläran är en hednisk mysteriereligion, att beskrivningarna över Jesus äro en samling värdelösa myter, att kyrkan själv är en hednisk institution, som hämmat framåtskridandet och att kyrkoläran blott är en blandning av judisk och hednisk vidskepelse".

Striden om djävulsläran 1909.

Då det betydelsefulla ämnet: kristendomens strid mot den vetenskapliga kulturen ej kunde utförligare behandlas i debatten därom i Uppsala 1891, företog jag mig att lämna en utfyllnad därtill i ett kulturhistoriskt arbete: "Kristendomen och den fria tanken" (1908). Detta gav anledning till en ny strid om djävulsläran, då en förening i Stockholm, "Frihetsförbundet", anordnade en offentlig diskussion i Folkets

hus d. 4 febr. 1909 om kristendomen och den fria tanken. Som inledare till diskussionen vände jag mig särskilt mot kyrkans djävulsdogm och fastslog som rätta taktiken för att få reda på prästernas meningar därom, att fritänkarna skulle göra försök att få statskyrkans lära reformerad. Efter en långvarig debatt antogs en av mig formulerad resolution, däri fordrades befrielse från alla vidskepligheter och "att man som minimum av svenska medborgares fordran på reform i kyrkligt avseende bör uppställa kyrkans *avdiabolisering*". Mötet önskade därför, att regeringen och riksdagen skulle vidtaga nödiga åtgärder för att avlägsna diabolism i kult och undervisning.

Av åtta präster, som deltog i mötet intogo sju en ortodox ställning, under det en, pastor Hannerz, öppet förklarade, att han ej hade plats för någon djävulsföreställning. Då han gick så långt, att han, löjligt nog, förklarade, att svenska kyrkan aldrig haft och ännu mindre har någon djävulsdogm, och han uppmanade mig att göra anmälan härom till konsistorium, anhöll jag att detta skulle upptaga saken och öppet uttala sig. Konsistorium behandlade frågan och fastän medlemmarna ogillade Hannerz' förklaring och framhöll, att djävulen ingår i svenska kyrkans lära, blev — "då kyrkan ej längre anordnar några kättareförföljelser" —, konsistoriets beslut en förklaring, som "intygade pastor Hannerz' renläriighet".

Denna kuriösa förklaring gav d:r (numera prof.) *A. Karlgren* anledning att driva konsistorium till ett tydligt svar i fråga om djävulsdogmen genom en utförlig anmälan av Hannerz för förnekelse av den rena evangeliska läran i den punkt, som rör djävulen. Av medlemmarna uttalade sig sex för fällande dom, då diabolismen odisputabelt ingår i svenska kyrkans lära, och att ge Hannerz renläriighetsbetyg vore antingen undfallenhet eller feghet; tre vägrade att yttra sig och tre voro för frikännande. Utslaget blev, att anmälan icke

kunde till någon konsistoriets åtgärd föranleda. Flera voro dock ense om, att Hannerz genom sitt uppträdande åstadkommit uppenbar förargelse i Guds församling och lagt i dagen ett oförstånd, som ej är värdigt en kyrkans tjänare, men de menade, att hans djävulsförnekelse ej blivit tillräckligt klart bestyrkt, hans uttryck vore "oklart och mångtydigt".

D:r *Karlgren* ville nu genom en enquête få närmare besked om tron på djävulsdogmen inom kyrkan och tillfrågade 21 representativa lärare, biskopar, professorer, kyrkoherdar m. fl. om deras mening. Pastor Hannerz upprepade sin förut uttalade åsikt; de övriga uttalade sig somliga för den ortodoxa läran om djävulens tillvaro, andra gävo svävande svar och utbredde sig i metafysiska resonemanger om det onda och dess upphov m. m., och förklarade, att då det berättas om Jesu frestelse av djävulen och om Jesus' och apostlarnas tal om djävulen, det alldeles icke är givet, att de verkligen menat något personligt o. s. v. Flera förklarade, att den moderna teologin övergivit den krassa traditionella uppfattningen av djävulen. Detta är onekligen ett stort steg framåt, ett steg, som betyder upplösning av kristendomen i en central punkt.

Men en förklaring av kyrkoherde *S. A. Fries* utvisade, hur svårt det är att draga konsekvenserna inom kyrkan. Han gav nämligen klart besked om, att den på ovan nämnda möte i Folkets hus avfattade resolutionen "aldrig kan av någon kyrklig myndighet bifallas, då det vore *omöjligt att ur våra kyrkliga böcker* — handboken och psalmboken etc. — *avlägsna allt, som talar om djävulen*. Och hur skulle man göra med *Nya testamentet*? Det bleve liktydigt med att *slopa det i dess helhet*, vilket är otänkbart i ett kristet land".¹⁾

¹⁾ Se närmare i d:r *Karlgrens* bok: "Djävulsstriden våren 1909" (1909).

Ett besynnerligt uttalande av en modern teolog. Man vill sålunda på detta håll ej ändra den officiella läran, trots försvunnen tro på djävulen och arbeta för en ny bekännelse utan vidskepligheter. Det går ju an att skriva en ny handbok och borttaga de psalmer, som tala om djävulen. Nya testamentet kan ju ingen ändra, men upplysta präster kunna ju tolka det historiskt och använda dess etiska innehåll.

Kristendomens upplösning på kyrkliga och akademiska områden.

En betydelsefull upplösning av kristendomen betecknar i nyare tiden *unitarismen*. Den framträdde egentligen, såsom förut nämnts, på kristendomens dogmbildningstid, och anhängarna kallades då *monarkianer* eller *antitrinitarier*, men de höllos strängt tillbaka såsom kättare. Ungefär samtidigt med protestanterna och de reformerta framstodo än djärvare män, som alldeles avveko från kyrkans dogmer; de tillhörde ej det andliga ståndet, utan voro rättslärdar, läkare och vetenskapsmän, stående på en högre utvecklingsgrad än de kyrkliga reformatorerna; de erkände blott bibeln som den enda trosregeln, och då de där ej funno något om treenigheten, förkastade de även från denna synpunkt treenigheten och antogo blott *en* Gud, varför de kallades *unitarier*. *Serveto* och *Gentili* voro bland de första unitarier, men bålet tystade dem. Hotade till livet i de flesta europeiska länder i 16:de årh., måste unitariernas ledare taga sin tillflykt till Polen, som då antagit religionsfrihetens princip. Unitarismens förnämsta ledare voro på denna tid de båda *Socinerna*, Lelio och hans brorson Faustus. Ett hemligt sällskap bildades av 40 personer av högre samhällsställning, men då dess förnekelse av kyrkans dogmer upptäcktes, upplöstes det, varpå somliga medlemmar dödades, andra räddade sig genom flykt.

Faustus Socino levde en tid i Schweiz och utgav där anonyma skrifter, men nödgades efter en offentlig disputation lämna landet och kom senare till Krakau, men måste slutligen av samma anledning lämna denna stad. Unitarierna kallades nu *Socinianer*. Sedan religionsfriheten upphävts i Polen, blevo de 1658 förjagade härifrån och spridde sig till många länder i Europa och kommo slutligen ock till Nordamerika.

Unitarismen fortlevde länge i tysthet, men omsider förkunnades den i England och Skottland och 1774 bildades av *Lindsay* i London, *Christin* i Montrose samt något senare av kemisten *Priestley* i Birmingham unitariska församlingar. Läran väckte stor oro bland de ortodoxa och *Priestley* måste 1789 med knapp nöd rädda sitt liv för en uppretad folkhop, varpå han flyttade till Nordamerika 1791. Här fick han i *W. E. Channing* (d. 1842) en berömd efterföljare; denne var redan 1803 präst i Boston och har kallats "unitarismens apostel". Han utövade genom sina predikningar, liksom ock genom sin verksamhet för sociala reformer, slaveriets avskaffande etc., ett utomordentligt inflytande.

Senare blev *T. Parker* (d. 1860) den främste målsmannen för unitarismen såsom predikant och kritisk skriftställare; han skrev bl. a. "Teism, ateism och kyrklig teologi", "Det övergående och det bestående i kristendom" samt en mängd andra skrifter och verkade ock som föreläsare, utövande ett djupgående inflytande. Även han uppträdde med kraft för slaveriets avskaffande.

Unitarismen förkastar hela den ortodoxa kristna läran: treenigheten, Kristi gudom, frälsningen genom nåden, arvsynen och den eviga fördömsen såsom obibliska och förnuftsvidriga. Huruvida unitarierna skola kallas "kristna", beror på vad man härvid menar med kristendom. Det står naturligtvis envar fritt att kalla sig själv kristen, om han än förkastar ortodoxin och med kristendom främst menar det *etiska*

innehållet i förening med en monoteistisk tro samt uppstäl-
landet av Nya testamentets Kristus som en förebild.

Att tala om "Kristi kristendom", som somliga göra, är oriktigt, ty kristendomen blev formulerad långt efter Kristus med en mängd hedniska föreställningar och filosofiska spekulationer. Man menar ock faktiskt med ifrågavarande term blott *Jesu religion*, men den hade intet dogmsystem.

Det har ock på månet håll blivit en paroll: "Bort från Paulus och traditionen och tillbaka till Jesu enkla lära!"

*

I nyare tiden har en ny form av kristendom uppstått inom filosofiska kretsar till skillnad från den ortodoxa, dogmatiska, teologiska kyrkoläran, eller den *liberala, rationalistiska* eller *metafysiska* kristendomen. Den hyllas av ett stort antal bildade, även upplysta präster, vilka avgjort förkasta alla krassa teologiska föreställningar och verkliga vidskepelser, som faktiskt finnas i det ortodoxa dogmsystemet. Den betecknar i själva verket en *upplösning av kristendomen*, sådan den funnits sedan dogmbildningens tid, eller den sedan mer än 1½ årtusende bestående *historiska kristendomen*.

En sällsam ställning har emellertid uppstått hos akademiska metafysiker, då de velat försvara kristendomen inför den nyare kritiken. Detta visade sig bl. a. å det möte, som anordnades i Uppsala i nov. 1891 för diskussion om ämnet: "Stå kristendom och kultur i strid mot varandra?"

Prof. *H. Hjörne* förklarade bl. a. att han "*erkänner inga dogmer alls* som centrala i kristendomen; det som är centralt är Kristus själv". Han framhöll emellertid, att "dogmerna endast äro församlingarnas uppfattningssätt, fixerat av kyrkans vetenskapsmän, angående kristendomen och att i dessa dogmer ligger *ganska mycket, som är centralt* för kristendomen". Och han meddelade vidare, att "dogmbildningen

är det sätt, varpå de *lärdaste* och *snillrikaste* män inom den grekiska kyrkan upptagit kristendomen i sitt medvetande och att den är något av *det mest storartade*, som förekommit i världshistorien”.

I dessa uttalanden se vi å ena sidan en metafysikers öppet uttalade förnekande av kristendomens dogmer, men å andra sidan ett märkligt sympatiuttalande för dogmbildningen, såsom ett verk av de lärdaste och snillrikaste män, något det mest storartade. Här glömdes, att dogmerna diktades av en mängd troende män, varav många ingalunda voro snillrika eller lärda, och att de hopsattes efter gamla mytologier, legender och sagor, förutom en del skriftförfalskningar, och att de fastslogos i orubbliga trosbekännelser å kyrkomöten efter intensiva strider, som ibland skandaliserades av ursinniga slagsmål.

Teol. prof. *Norrby* förklarade på nämnda möte, att "kristendomen ingenting annat är än *tro*, nämligen tro på Jesus Kristus" och att "den kristliga tron givit sig uttryck i be-kännelsen, som utgöres av ett *system av dogmer eller tros-satser*".

Den självständige filosofen prof. *P. Wikner* gav dessförinnan uttryck åt en schismatisk uppfattning av kyrkoläran; han inskräppte gång på gång hos sina läsare den *grundväsentliga olikheten mellan kristendom och kyrkans ortodoxi*.

I en senare självständig filosof d:r *A. Vannerus*, som påverkats av H. Spencers spekulationer och stödjer sig på erfarenheten och den exakta forskningen, fick kristendomen i början av 1900-talet en radikal motståndare. Hans skrifter: "Är Jesus vår frälsare?" (1902) och "Ateism contra teism" (1903) utgjorde bemötanden av prof. V. Norströms föredrag om frågan: "I vilken mening är Jesus vår frälsare?" och prof. N. Söderbloms över ämnet: "Är det värt att tro på Gud?" Vannerus förklarade, att, då moraliteten måste vara en exponent för den mänskliga personligheten själv,

”sjunker dogmen om Jesus såsom frälsare och försonare ned till en *tanklös fras*”; att ”Jesus säkerligen ej var någon kulturmänniska, varför ock Jesusidealet saknar kulturell idealitet”. Han framhöll ock, att ”tanken om Guds personlighet nedsjunker till en tvivelaktig antropomorfism, som visserligen icke befinner sig i samma linje som söderhavsvildarnas fantasier om andar och spöken, men dock innehåller ett visst släktttycke med dessa”.

*

En synnerligen märklig teologisk strid har nyligen (jan. 1926) uppstått i Birmingham, då dess biskop, d:r *Barnes*, hyllar en mycket modern kristendom och förklarar, att en tro, som är bunden till en dålig vetenskap, ej har någon drivande kraft. Under det präster i den extrema högkyrkan i hans stift anse, att det vigda brödet i nattvarden är ett föremål för tillbedjan, vilket sammanhänger med *dogmen om Kristi verkliga närvaro* i sakramentet, har biskopen betecknat detta bruk som *trolldom och vidskepelse* och förbjudit dess utövande samt vägrat att ordinera prästkandidater, som ej lovat att avstå från detsamma. Prästerna ha å sin sida naturligtvis förklarat honom för kättare.

Barnes är samma klarsynte och modige biskop, som sedan några år uppträtt för den frivilliga barnbegränsningen, nymalthusianismen, till förebyggande av nöd och elände bland fattigt folk. I England liksom i alla andra länder ha de katolska prästerna lidelsefullt uppträtt mot nymalthusianismen.

*

Otaliga bildade personer, även kristliga sinnen, finna sig numera illa berörda av den *andra trosartikelns* diktade sats om Jesus, och präster inom Lutherska kyrkan ha önskat dessas borttagande och t. o. m. vågat göra avvikelser i tjänste-

förrättningar. I Württemberg hände 1893, att en präst *Schrempf* blev avsatt från sitt ämbete, emedan han vid barn-dop underlåtit det stadgade bruket av den apostoliska bekännelsen. Hans samvete kunde ej finna sig vid särskilt bekännelseledet i andra artikeln: "avlad av den Helige ande och född av jungfru Maria". Saken väckte oerhört uppseende i Tyskland, och ett antal teologie studerande demonstrerade mot det liturgiska bruket av denna bekännelseformel.

I Sverige ha ock inom kyrkan uttalanden gjorts i samma riktning. Sålunda har ärkebiskop *N. Söderblom* i sin bok "Sveriges kyrka" (1908), ehuru han kallar Apostolikum "denna av många århundradens användning helgade, vördnadsvärda formel för den kristna bekännelsen", förklarat, att några leder äro till sin betydelse *ovissa* och *omstridda*, såsom "nedstigen till dödsriket" och "de heligas samfund", andra, såsom orden om *födelsen*, den för *himmelsfärdsbeskrivningen* till grund liggande världsbilden *kunna* — jag säger icke behöva — men kunna föra tankarna in i svårigheter, som borttaga uppbyggelsen. Särskilt avser jag den form, som apostolikum har av satser i lapidarstil, den ena efter den andra." Han vågar dock ej taga steget ut och uttala sig för avförandet av dessa satser i andra trosbekännelsen och säger ock, att "en dylik avprutningsmetod är oförenlig med kristendomens väsen, som är en osömmad klädnad". Man förstår ej denna besynnerliga inkonsekvens; han kom väl att erinra sig sin officiella ställning, som ålägger den "rätta tron" och kvarhållandet av *ovissa* och *omstridda* satser.

Under ledning av ärkebiskop Söderblom samlades i Stockholm i augusti 1925 det ekumeniska mötet, bestående av representanter för alla kristna kyrkor utom den katolska, främst med avsikt att verka för fred bland alla folk. Ett teologiskt uttalande gjordes dock, då prelater i full ornat på fyra språk i Uppsala domkyrka uppläste *Credo*, den gemensamma trosbekännelsen, till firande av 1600-årsminnet av

dess antagande på ekumeniska mötet i Nicea 325. Högeligen otidsenligt var väl detta försök att stadfästa detta antikverade symbolum.

Ett år senare, eller i augusti 1926 hade ärkebiskopen ett par uttalanden om vetenskapen, som förtjäna att uppmärksammas. På allmänna prästmötet i Örebro framhöll han att vi "till Skriftens förklaring i vår tid erhållit *oanade hjälpmedel*, som skulle användas på fullaste allvar". "Jag skulle", sade han, "kunna med mångfaldiga exempel påvisa, att receptet, när svårigheter uppstå, icke är *mindre* vetenskap, att hejda forskningen, lägga munkorg på dess frihet, utan tvärtom *mera* vetenskap, djupare forskning".

Då ärkebiskopen såsom universitetens prokansler öppnade fysiologernas stora kongress i Stockholm, framställde han klarsynt den vetenskapliga forskningens väsen och dess mål att söka sanningen rätt och slätt utan allt sidoinflytande.

Man måste ju antaga, att ärkebiskopen nu ej kan anse teologin som en vetenskap och att han måste underkänna teologernas hittills gällande utläggningar av Bibeln, utan hylla den nyare vetenskapliga bibelkritiken, som med sina hjälpmedel bidragit att upplösa kristendomen. Man kan väl tänka sig att en dag få se honom följa rektor Cramérs exempel och skriva om sitt avsked från kyrkan eller ock göra en framställning till kyrkomötet om omrevidering av kristendomen med förkastande av dess antikverade dogmer.

Det finns många präster, som tillägnat sig mycket av nyare tidens vetande, varför de tillägnat sig en liberal teologi och giva många dogmer en allegorisk eller symbolisk tolkning. En reform av kyrkoläran kan tänkas snart nog utgå från dessa eller i alla händelser stödjas av dem.

Det har förekommit, att i Allmänna prästföreningen framställdes 1924 ett förslag om att *beskära andra artikeln i Apostolikum*, vilken skulle lyda så, med uteslutande av den

långa relativsatsen efter vår Herre: "Jag tror på Jesus Kristus, Guds ende son, vår Herre."

Kyrkoherden *O. Lewan* har i sin artikel i "Kristendomen och vår tid" (1925) om "den Liturgiska användningen av Apostolikum" förklarat, att "vad som här uteslutes, strängt taget ej ingår i själva trosinnehållet, som rör Jesu person och ställning till Gud och människorna, utan en *rad av data*, som skulle höra till *Jesu historia*". Och han anser, att förslaget förtjänar att övervägas.

Han förklarar vidare med frimodighet, att "vad som först och sist bör vara klart är, att kyrkostyrelsen utan alla om-svep tillstår, att Apostolikum, särskilt i andra trosartikeln, *icke framställde realiteter* i den mening, som en gång var förbunden därmed."

Och han "konstaterar med ej ringa obehag, att *teologernas förmåga att säga ja och nej* på en och samma gång till Andra trosartikeln ibland uppdrivits till en virtuositet, som skulle beundrats, om den gällt något mindre betydelsefullt. Sådant verkar misskrediterande och skadar både det religiösa och kyrkliga livet".

Vi ha sett andra tecken på reformsträvan inom kyrkan.

Då *Symbolum Athanasianum* innehåller den förklaringen, att "den, som ej håller den kristna tron, bliver utan tvivel *förtappad evinnerligen*", ha protester häremot ofta höjts inom kyrkan. Biskop *Personne* har sålunda flera gånger yrkat, att detta symbolum skulle utvoterats ur svenska kyrkans bekännelseskrifter. På kyrkomötet 1925 förklarade han, att han "vänder sig mot det s. k. athanasianum, därför att däri påstås, att dess formuleringar äro den kristna tron och den, som icke tror på den, *icke kan vara salig*. Detta är *oförsynt och avskyvärt*. För många sökare av Gud har detta symbolum varit en sten på vägen och det har även icke utan fog använts att *förlöjliga vår kyrka*."

Förgäves uttalade den modige biskopen dessa sanningens ord. Flera biskopar och präster förklarade att athanasianum var bra, något för det andliga livet oerhört viktigt och att det överensstämmer med den heliga skrift; och så föll motionen i det antikverade kyrkomötet med sin ortodoxa majoritet. Men frågan är väckt och kommer naturligtvis upp igen i samband med flera andra reformförslag.

Ett av de viktigaste torde bli borttagandet av dogmerna om djävulen eller kyrkans *avdiabolisering*. Ett glädjande framsteg i den riktningen sågo vi i djävulsstriden 1909, då det visade sig, att tron på djävulen mistat sitt fotfäste hos många präster i vårt land, så att man kan hoppas att snart nog se den avlägsnad från kyrkoläran.

*

Det är i sanning på tiden att man avgör *vad som numera skall kallas kristendom*. Många, som kalla sig kristna, önska en ändring av kyrkoläran och anse de ortodoxes yrkan på "Bekännelsen" som en döende ton från en svunnen tid.

Att förklara, att "kristendomen är tron på Kristus" säger så oändligen litet. Man måste ju fråga: vem är då Kristus? Är han blott en idealmänniska, är han en syndfri mellanvarelse mellan Gud och människorna eller är han en gudomsperson, född utan fader och avlad av den Helige ande?

Man bör veta, att kristendomen ej blott är Kristi lära, utan framförallt den av de gamla kyrkofäderna och kyrkomötena skapade kyrkoläran. Vid sidan av den strängt dogmatiska *ortodoxa* kristendomen har en *rationalistisk*, mer eller mindre liberal kristendom framstått, och åtskilliga liberala präster ha velat upptaga vissa av den vetenskapliga forskningens resultat i sin kristendom och lämnat djävulstron. De vilja i sin undervisning främst betona den praktiska kristendomen och blott meddela "kristendomens grund-sanningar". Men frågan blir alltid, vad sorts grundsanningar

som skola förkunnas såsom kristna och om dogmerna kunna alldeles förbigås, såsom oväsentliga — så länge dessa präster tillhöra statskyrkan?

Det är ännu väl sörjt för en strängt ortodox kristendomsundervisning i statens alla skolor genom ett stort antal skrifter, vilka finnas upptagna i K. skolöverstyrelsens "Förteckning" över de *läro- och läseböcker i kristendomsundervisningen* som godkänts till användning av lärarna. Visserligen föreskrives ej längre sedan 1920 *Luthers katekes* och "katekesplugget" i skolorna; men denna lilla reform gäller blott *metoden* för undervisningen, ty den evangelisk-lutherska läran står orubbligt kvar. Förteckningen innehåller ej mindre än 164 skrifter av 92 författare. Bland dessa skrifter finnas blott några få av väsentligen etiskt eller allmänt religionshistoriskt innehåll; eljest äro de bibliska berättelser och sant konfessionella eller renläriga skrifter om "tros- och sedeläran", eller "den kristna livsåskådningen".

Luthers katekes är ingalunda utesluten från Förteckningen, utan är ock upptagen, och dessutom finnas en mängd skrifter, som ha den bifogad eller utgöra en utveckling därav. Hur flitigt katekesen användes, synes därav, att en mängd upplagor utgivits på senare åren, ända till 1924.

Det är uppenbart, att denna Skolöverstyrelsens förteckning av lämpliga böcker för kristendomsundervisningen måste *avskaffas* för att ersättas med en annan, däri *inga antikverade dogmböcker ingå*.

Huru mycket man än talar om, att de flesta ännu äro kristna, så är dock visst, att otaliga blott äro *vanekristna* utan någon levande tro, och för dem behöver man ej hysa någon särdeles respekt, då det gäller att rensa kyrkoläran från antikverade dogmer.

De verkligt, enfaldigt troende, de minst upplysta, bli mer och mer en liten sekt, som väl rätteligen bör benämnas *obskuranterna*.

Av stort intresse är att se vad en svensk teolog och präst, som själv kallar sig frisinnad i viss mening, men ock ortodox i annat avseende, prof. G. Lindblom i sin bok: "Jesu religion och historisk kristendom" (1919) säger om kristendomen i vår tid. Han påpekar "den förvirrade situationen på det religiösa området i vårt land, som väl länge kommer att bli kännetecknande för protestantisk kristendom". Han ställer sig emot "ortodoxin i förnekelse av *envist fasthållande vid det gamla* i fråga om läror och former på grund av auktoritet" och förklarar, att "till kristendomens väsen hör, att den i viss mån måste *ändra sig*". Beklagande brist på vilja till reformation av svenska kyrkan, säger han: "Man har erkänt Luther, men att fortsätta Luthers gärning eller till och med, om så skulle vara, att gå utöver Luther, därpå har man ej velat inlåta sig".

Lindblom preciserar sin ståndpunkt på flera områden. Han vill ej, att en återgång till Jesu religion skall betyda återgång till Jesu demontro och hans geografiskt realistiska eskatologi. Han anser flera om Jesus berättade under som legender. Han har en mycket modifierad symbolistisk uppfattning av Kristi gudom och Treenigheten och önskar *avskaffande av trosbekännelsen*, om den stänger vägen till Kristus för många i vår tid. Äntligen förklarar Lindblom att "i fråga om *nattvarden* kräves det att alla *magiska föreställningar eller rester av sådana bortrensas*"; och även i fråga om *dopet* "måste en utrensning ske av oreligiösa och opersonliga betraktelsesätt".

*

Det bör framhållas, att många präster på senare tiden tydligen insett, att förkunnandet av den kristna tros läran ej intresserar en massa sinnen och att de böra ägna sig åt *etisk verksamhet*, åt socialt missionsarbete till fromma för de li-

dande och mindre lyckligt lottade, för utjämnandet av strider mellan arbetsgivare och arbetare o. s. v.

Som ett exempel på kristendoms lärare, som i vår tid utvecklade en verksam och praktisk etik, vill jag framhålla biskop *U. L. Ullman*. Han gör detta i sitt arbete "Den kristna Tros- och sedeläran", där han visserligen inledningsvis stöder sedeläran på tros läran, men därpå sakligt och med stor människokänedom skildrar bl. a., huru den kristnas vandel bör vara i avseende på honom själv och samhället. Han framhåller människans plikt att försaka sitt själviska liv och bli herre över sina drifter. Förklarande (gentemot kyrkofäderna), att "könskraften i och för sig icke är någonting syndigt eller orent", fordrar han dock tygländet av naturdriften och ger råd därtill. Han varnar för såväl girighet som slöseri; yrkar på att bekämpa all veklighet och att vårda, stärka och utbilda vår kropp. Den allmänna människokärleken vill Ullman se yttra sig i humanitet och barmhärtighet mot nödställda. En kristens plikt mot staten grundar sig på fosterlandskärleken. Verksamhet för kulturen anser Ullman som en gemensam uppgift för det mänskliga släktet. Vetenskapen bör odlas; den tillgodoser människoandens anlag och behov att genomforska tillvarons väsen och lagar. Konsten bör ock odlas; den förädlar och söker giva åskådlig gestalt åt det sköna eller karakteristiska.

Enligt den kristna sedlighetsens kärlekskrav skola de högre och bättre ställda lätta bördorna för de ringare och skaffa dem nödig lyftning.

Då biskop *Ullman* framhåller den revolutionära socialismen såsom den fruktansvärdaste folkresning, kallar han den "ett Guds gissel över en förskämd kulturvärld, en Herrens straffdom över en *förfallen kristenhet*". Den har framkallats, säger han, å ena sidan av den hänsynslösa självisheten och vinningslystnaden samt det rasande njutningsbegäret hos en stor del av de högre stånden, å andra sidan av det djupa

armod, den sedliga förkommenheten samt den på frihet och livsnjutning blottade tillvaro, som under långa tider varit de ringaste samhällsklassernas tunga lott. Han beklagar, att *kyrkan, religionens vårdarinna, ej kunnat förhindra* den rådande spänningen och att den varit "förlamad genom bristen på andekraft och himmelskt sinne hos många av dess ledare". Han ser räddningen i en "äkt evangelisk och praktisk kristendom; det behöves en religiös-sedlig pånyttfödelse inom den sjunkna kristenheten, en kristen tro, som är verksam i offervillig kärlek". Han ser mörkt på kyrkans framtid och förspår, att "det kommer i en förestående tid att inträda den skarpaste motsats mellan kristendomens vänner och dess motståndare", ja att en "hänsynslös förföljelse skall utbryta mot Jesu bekännare".

*

Ett av de sista fruktlösa försöken att försvara kristendomen inför den allt allmännare likgiltigheten och den pågående avkristningen läsa vi i en skrift: "Religiositet och kristendom" (1926) av teol. prof. *Anders Nygren*, en av de ledande svenska religionsfilosoferna. Den enda sanna religionen är för honom kristendomen, särskilt den protestantiska. Andra former av andlig åskådning: kulturidealism, religiositet utan dogmer, monism, vetenskaplig världsåsiikt m. m. tillmäter han intet värde; de äro fruktlösa "religionssurrogat". "Tanken på en vetenskaplig världsåsiikt måste tillbakavisas såsom i sig själv orimlig och intetsägande", säger han. Vad beträffar monismen, menar han gladeligen, att den är i stadig sjunkande, vilket dock ej är visst, och det är ej uteslutet, att den får allt större spridning.

"*Religionen kan*", säger Nygren, "allra allmännast karakteriseras såsom konkret *evighetsupplevelse*"; den är ock "*gudsgemenskap*". Då somliga vilja sätta "religiositeten" i den konkret givna religionens (den kristna lärans) ställe, säger

han: "religiositeten är det religiösa livets *form*, men *ej dess innehåll*, den är något *artificiellt*, *ej något organiskt framvuxet*". Högst besynnerligt påstående. Det är *motsatsen*, som är det sanna förhållandet, eller att religiositeten är det religiösa livets *innehåll* och att den *framvuxit* ur allvarliga betraktelser.

Gentemot Nygrens mening, att "missnöjet med kristendomen ofta beror på, att man *icke vet vad kristendomen är*", kan man tryggt påstå, att detta missnöje beror på, att man *fullkomligt väl känner* denna lära och med goda skäl förkastar dess diktade dogmer.

Det verkar beklämmande att se, hur den allt dominerande teologiska spekulationen hos Nygren gör honom likgiltig för all humanitär verksamhet. Han låter etiken få en tillkonstlad betydelse. "Vi måste", säger han "avgränsa det religiösa från det *etiska*", fast han inkonsekvent nog medger, att "det religiösa och det etiska i kristendomen så sammanlutits till ett, att det *ej är möjligt att skilja dem åt*". Det etiska får emellertid *ej vara rent mänskligt*, beroende på altruistiska känslor, idealism, frömhets och sedlighet utan något förhållande till en teologisk tro. Nygren vill visserligen *ej bestrida* möjligheten av en religionslös etik, men den "ter sig ganska torftig och föga tillfredsställande". Nej, det sant etiska skall vara förknippat med "den religiösa *evighetsriktningen*". "Den kristna evighetsupplevelsen, den kristna tron föder med ofrånkomlig nödvändighet *ett nytt etiskt ideal*. Därmed äro de vanliga etiska genomsnittsfördringarna *antikverade*" (!).

Föga tycks vår moderna teolog tänka på, att etiken har till uppgift att förbättra människan utan hänsyn till något gudomligt ideal. Man förbluffas av att se honom framhäva, att "Luther och med honom den *evangeliska etiken bestrider* uttryckligen, att en människa genom *etiskt förhållande* kan göra sig värdig *saligheten*" (!).

Med dessa apologetiska framställningar av kristendomen torde ej prof. Nygren lyckas att hejda kyrkolärans upplösning eller vinna anhängare till kristendomen.

*

Genom ändring i lönevillkoren för *teologie professorer* vid våra universitet, så att de ej såsom förr få prebenden och därför *ej behöva vara präster*, har en viktig reform på forsknings- och läroområdet utförts. Det finnes ock nu några teologie professorer, som ej äro präster och ej heller äro bundna av någon förpliktelse att förkunna statskyrkans lära, utan äga att egna sig åt en *objektiv, fri forskning på det teologiska området*. De ha ock framträtt med arbeten, som ej giva särskilt stöd åt ortodoxin, varför de ock såsom rationalister väckt oro hos flera av kyrkans främsta målsmän. Denna oro fick ett uttryck å *kyrkomötet* 1925, där kontraktsprosten *Engström* motionerade om "såväl den högre som den lägre religionsundervisningens säkerställande på *svenska kyrkans evangelisk-lutherska bekännelses grund*". Bland hans yrkanden härför var det mest uppseendeväckande *icke bekännelse-trogna teologie professorers pensionering!*

Ehuru ett av mötets utskott avstyrkte motionen, som ock avslogs av mötet, visade det sig, att utskottet ganska djupt delade motionärens farhågor för "rationalistiska villomeningar och förnekelser". En medlem av mötet, H. Hammar-skiöld, ansåg emellertid, att man ej kan skaffa garantier för bekännelse-trogna lärare och förklarade, att det ej var sannolikt, att de åsyftade professorerna — *G. P. Wetter* och *J. Linderholm* — vilja avgå i förtid och att det vore högst osannolikt, att riksdagen skulle bevilja dem pension.

Teologie professorerna *E. Reuterskiöld* och *S. Herner* uppträdde mot motionen, och den senare framhöll, att vetenskaplig forskning, som är "förutsättningslöst sökande efter sanning", är varje professors plikt.

Båda dessa professorer hade före de teologiska studierna en hög vetenskaplig bildning och äro fil. doktorer. *Reuter-skiöld* var ursprungligen etnograf och hade anställning som amanuens vid Riksmuseum. Hans bok: "Uppkomsten av sakramenterliga måltider med särskild hänsyn till Totemismen" är rent kulturhistorisk och etnografisk. Detsamma gäller hans arbeten om "Lapparnas 'mytologi'." "Zarathustras religionshistoriska ställning" berör ej kristendomen; "Kristendomen och religionerna" och "Den folkliga vidskepelsen och svenska katekesen" äro rent kulturhistoriska arbeten och vidröra ej kyrkoläran, för vilken han, att döma av denna överblick på hans arbeten, ej synes ha något särskilt intresse. Reuterskiöld har i sist nämnda arbete förklarar: *Fri tanke* och kristen tro stå ej och få aldrig ställas i motsats till varandra.

Prof *Herner*, som är medutgivare av tidskriften "Kristendomen och vår tid", däri liberala idéer göra sig gällande, har liksom den föregående ej ägnat några skrifter åt kyrkliga ämnen, såsom synes av hans viktigaste arbeten: "Den mosaiska tiden", "Israels profeter", "Israels historia", "Israel, dess land, sedeshistoria och Messias".

Vad beträffar de båda professorer, som prostén Engström ville ha avlägsnade, må här anföras deras viktigaste arbeten.

Prof. *Wetter* har skrivit flera betydande arbeten, och jag har ovan i kapitlet om mysteriereligionerna och begreppet "Guds son", såsom jag ock angivit, hämtat mycket ur hans stora verk: "Der Sohn Gottes" och "Den romerska kejsartidens religioner". De utmärka sig för en synnerligen grundlig, strängt vetenskaplig forskning, som blott tager hänsyn till sanningen, men lämnar all stadfästad kyrkolära å sido. Han är visserligen ingenstädes polemisk mot den evangelisk-lutherska läran, men denna får dock intet stöd i hans fram-

ställningar. Jag kan för resten ej finna, att han uttalat någon enda kristen tanke i dogmatisk mening.

Prof. *Linderholm* har mest ägnat sig åt religionshistoria, och bland hans många grundliga arbeten må här nämnas: "Kristna kyrkans uppkomst", "Reformation och världsutveckling", "Kristi herdesinne", "Jesu liv och verksamhet", "Häxeriprocesserna i Sverige", om "Magi", "Pingströrelsen" m. m. Han har haft föga anledning att syssla med den kristna dogmatiken. Han talar blott om Jesus, "som var människa efter Guds sinne, gudamänniska", om Jesus "den gode herden", men nämner intet om den andra personen i Treenigheten. I "Jesu missions- och dopbefallning" förklarar *Linderholm*, att berättelserna i Matt. och Mark. evangelierna ej kunna vara en ordagrant återgiven utsago av Jesus och att denne ej kunde uppmana att döpa i Faderns, Sonens och den Helige andes namn, och att man i de tidigaste församlingarna ej bestämt vetat, hur orden föllo sig. Då han talar om "Jesu döds- och uppståndelses faktum", kan man tänka sig att han, som så många andra, ansett Jesus ha varit skendöd.

*

Då man ser tillbaka på medeltiden och början av nyare tiden, den då rådande vidskepligheten, det andliga förtrycket, mördandet av kättare och häxor m. m. på grund av kyrkans herravälde över sinnena och samhällena, och då man åter ser på den nya kulturen, den vetenskapliga forskningen och de filosofiska spekulationerna, är det, som om vi leva i en annan värld med ett nytt människosläkte. Så gott som allt är nytt — på en kvarleva när: de kristna dogmerna. Deras avskaffande i den officiella kyrkoläran är dock numera blott en tidsfråga.

Förr eller senare måste man allmänt yrka på upphävandet av syndabekännelsen, dopet, nattvarden och trosartiklarna

såsom vilande på antikverade föreställningar om mysterier, magi och på diktade dogmer, som längesedan vederlagts.

Som vi se av de andliga rörelserna i den nyaste tiden, försiggår även bland många teologer en reformsträvan och visar sig, att dessa ha ett djupgående intresse för vetenskaplig forskning, under det de ådagalägga föga intresse för statskyrkan. Otvivelaktigt hade de ortodoxa å kyrkomötet skäl för sina uttalade farhågor för rationalistiska villomeningar och förnekelser.

Men det kan ej hjälpas. Nya meningar bryta sig oemotståndligt fram. Den gamla ortodoxa kristendomen är stadd i upplösning, dess dagar äro räknade.

Må vi erinra oss Tegnér's ord:

”Evigt kan ej bli det gamla,
Ej kan vanans nötta läxa
Evigt repas upp igen.
Vad förmultnat är skall ramlas
Och det nya, friska växa
Upp utur förgängelsen.”

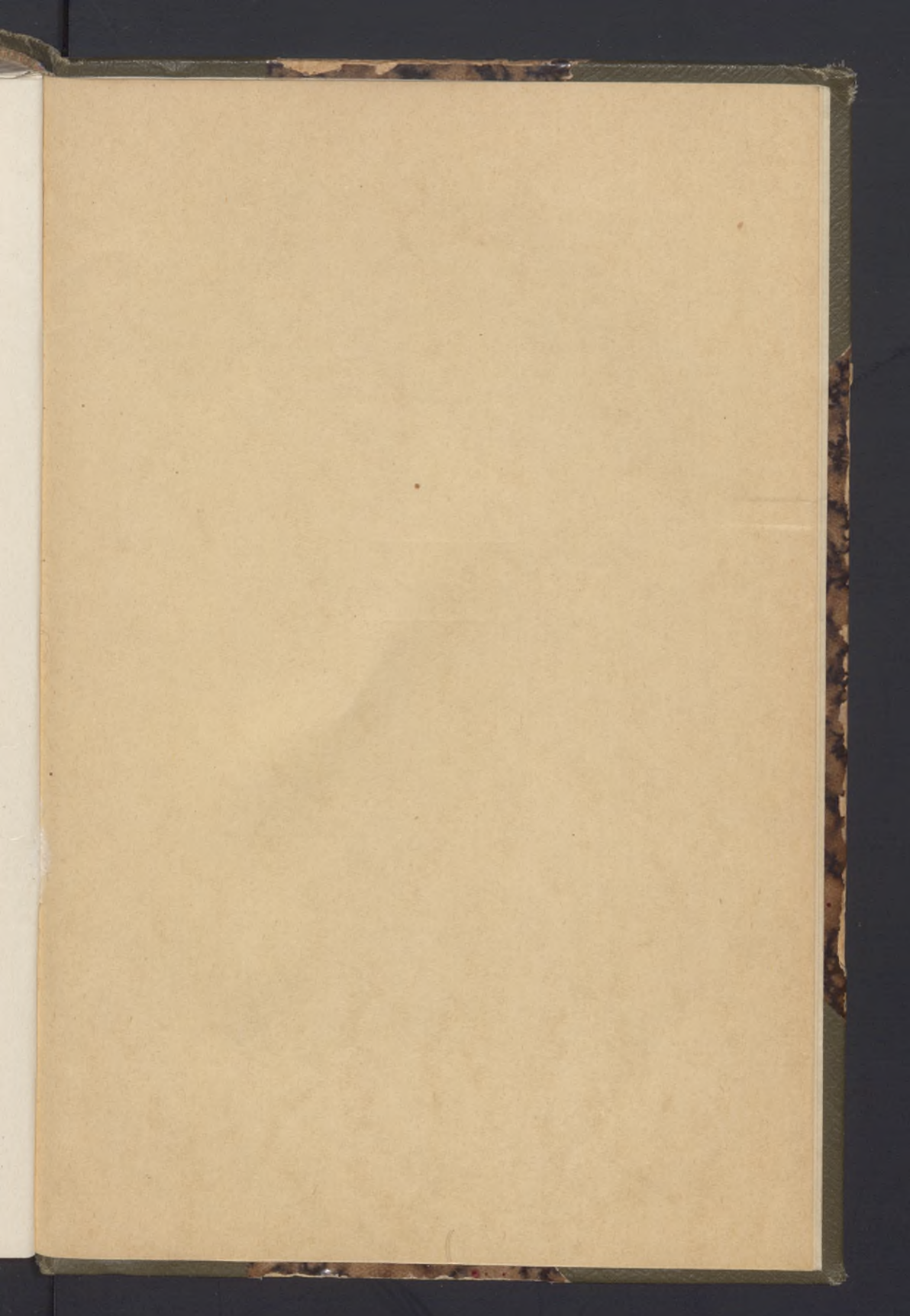
En i rationalistisk anda omformad kristendom skall framstå och vinna många anhängare.

Unitarismen, som haft så framstående representanter som Channing och Parker, skall vinna stor utbredning, då nya varmhjärtade ledare framträda och bilda församlingar.

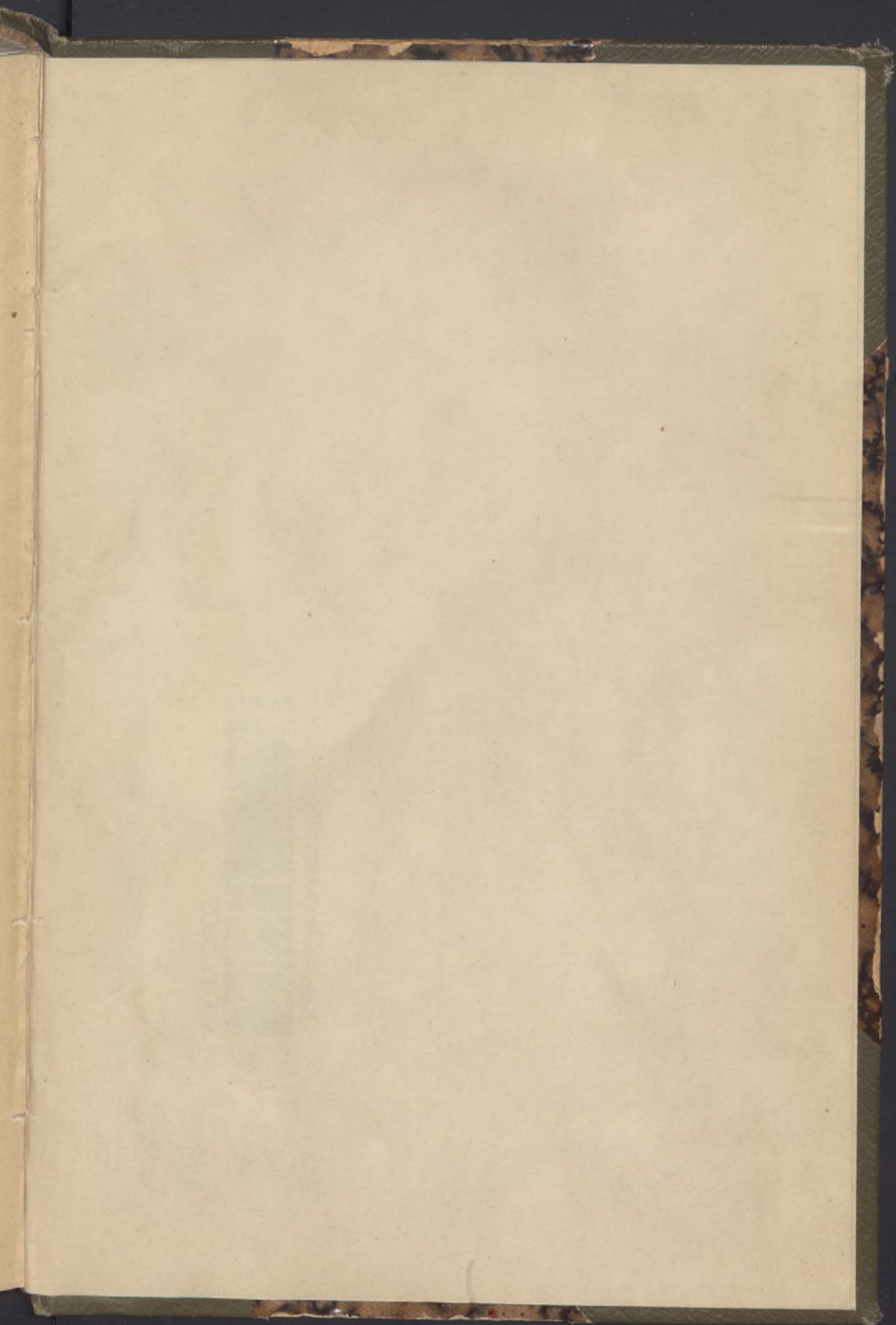
Vid sidan av dem, som hylla dessa åskådningar, finnas många med religiöst sinnelag, men som frånse varje teologisk synpunkt, utan hylla en vetenskaplig världsåsikt — den må nu kallas monism eller positivism eller liknande term — och man kan vänta sig att sådana skola sammansluta sig och bilda samfund. De skola verka genom etiska, sociala och kulturhistoriska föredrag, genom uppbyggelseskrifter, ungdomens uppfostran, välgörenhet m. m.

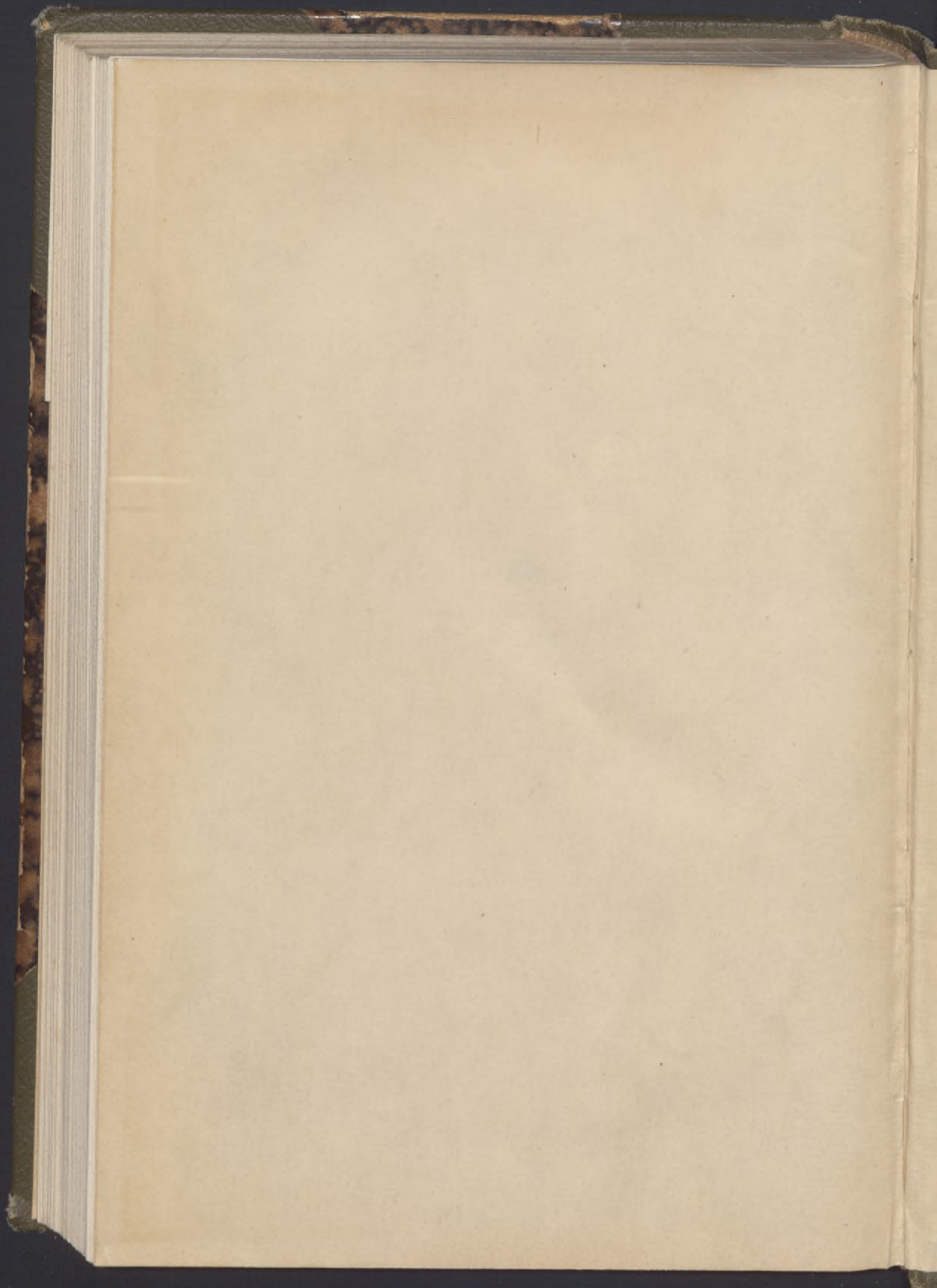
De skola ock drivas av känslan av alla folks samhörighet och beroende av varandra, allas gemensamma intressen, respekterandet av allas legitima rättigheter, med ett ord en internationell, kosmopolitisk, human politik, som skall odlas av de andliga ledarna.

För all denna verksamhet behöver mänskligheten ingen Messias eller "frälsare", och den reder sig med en förnuftig religion i stället för kristendomens dogmer.

Pris 5: — Kronor.

6000213903

Göteborgs universitetsbibliotek

